

84
Q-35

S A R A H I K O Y A L A R

ABDULLA QAHHOR

MING BIR JON

• H I K O Y A L A R •

А. М. Ахмедов

S A R A H I K O Y A L A R

Abdulla Qahhor

MING BIR JON

Hikoyalar

ZIYO NASHR

Toshkent

2019

UO'K: 821.512.133-32

KBK 84 (50'6)

Q 35

Qahhor, Abdulla.

Q 35 **Ming bir jon.** [Matn]: hikoyalar / A. Qahhor. – T.: „Ziyo nashr“ nashriyoti, 2019. – 128 b.

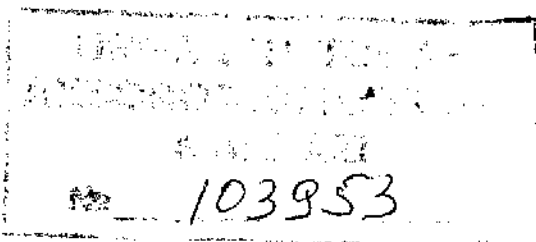
ISBN 978-9943-5706-5-8

Abdulla Qahhor hikoyalari teran mazmun-mohiyati, voqealar tasvirining rang-barangligi hamda ifoda tilining ravonligi bilan ajralib turadi. Qaysi hikoyasini o'qimang, asar syujetidagi achchiq haqiqat hajv pardasiga shunday mohirona o'rab berilganki, ham kulasiz, ham kuyasiz. Adib asarlarining ta'sirchanligi va umrboqiyliigi ham shunda.

E'tiboringizga havola etilayotgan hikoyalar to'plami umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilari, akademik litsey va o'rta maxsus kasb-hunar kollejlari talabalari hamda keng kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan.

UO'K: 821.512.133-32

KBK 84 (50'6)

ISBN 978-9943-5706-5-8

© Abdulla Qahhor.

© „Ziyo nashr“ nashriyoti, 2019.

DUMLI ODAMLAR

*Respublikamizga chet eldan keladigan
ba'zi turistlarga tushunib bo'lmaydi.*

Meliboy aka, nafaqaxo'r

Jiyanim turistlar idorasida ishlaydi, o'tgan shanba kuni uyga kelib: „Bu yil turist ko'p, odam yetishmayapti, shahrimizda ikki kun to'xtaydigan bir mehmon bor, qarashib yuboring“, – deb qoldi.

Nafaqaga chiqqanimga endi sakkiz oy bo'lgan, hali nafaqaxo'rlikka o'rganganim yo'q, zerikkanimdan kampirimning ishlariga aralashaverib uni ham, o'zimni ham xunob qilib yurgan edim, jiyanimning iltimosiga darrov ko'ndim.

Men o'n bir yil shu idorada kichik bir lavozimda turib, nafaqaga shu yerdan chiqqanman. Shu o'n bir yil davomida qulog'imga kirgan kalimalar o'rnashib, undan bir so'z, bundan bir so'z cho'qib, tilga havas paydo qilganimda esa idora xizmatchilarining yordami bilan kitob tatalab, ingliz tilini uncha-muncha bilib oldim.

Ingliz tiliga moyil bo'lganim, albatta, tasodifiy emas, bolaligimda Amerikaning ta'rifini ko'p eshitganman: ana osmon-teshar imoratlar-u, ana osma ko'chalar-u...

Dushanba kuni yangi banoras avra to'n va yashil baxmal do'ppimni kiyib idoraga bordim. Jiyanimning kabinetida ozg'in, tepakal, ko'zlari och odamning ko'ziday yaltirab turgan qirq besh yoshlardagi bir kimsa o'tirgan ekan. Men, taxminan, „mehmon shu bo'lsa kerak“, deb inglizcha salom berdim. Mehmon qayrilib qaradi, birdan, xuddi ko'z ko'rmagan va quloq eshitmagan bir jonivorni ko'rgandek, hayron bo'lib sekin o'rnidan turdi, salo-

mimga alik olishni ham esidan chiqarib, menga boshdan oyoq razm soldi; men o'zbekmi ekanimni, inglizchani qayerda o'rgan-ganimni so'radi; savollariga javob berganimdan keyin to'nimni, do'ppimni ushlab, soch-soqolimni tortqilab ko'rdi. Jiyanim men-ga ko'z qisib „qo'yavering“ degandek ishora qildi.

Jiyanim meni tanishtirgandan keyin mehmonni meh-monxonaga olib bordim. Unga ikki xonalik juda yaxshi no-mer olib qo'yilgan ekan. Mehmon nomerni ko'zdan kechirdi, yarqirab ko'zni qamashtirayotgan jihozlarni birma-bir ushlab, silkitib, tirnoqlab, hidlab ko'rdi. Men bunga chandon e'tibor qilmadim, chunki boya idorada inglizcha gapirgan o'zbekning o'zbekligiga ishonmay, uning libosini ushlab, soch-soqolini tortqilab ko'rgan kimsa, hozir o'zbek mehmonxonasidagi yax-shi jihozni qalbaki gumon qilsa ne ajab! Chet elda hozir ham O'zbekistonni mutlaqo bilmaydigan, o'zbeklarni hanuz ketiga po'stak bog'lab, imo-ishora bilan gaplashadigan qabila deb o'ylaydigan odamlar bor-ku!

Mehmon o'rnashdi. Tushlikdan keyin ko'chaga chiqdik. Mehmon mehmonxonaning peshtoqiga soya solib turgan qari chinorni ko'rsatib:

– Juda yaxshi daraxt ekan, inqilobdan keyin ekilgan bo'lsa kerak? – dedi.

Chinorning biron yuz ellik yil umr ko'rganligi ko'rinib tur-gani holda mehmonning bu gapi menga malol keldi. Bu odam idorada nima uchun soch-soqolimni tortqilab ko'rgan bo'lsa, hozir ayni shu maqsadda, ya'ni qanchalik rost gapirishimni bilmoq uchun dilimni titkilab ko'rmoqda edi. Jinim qo'zg'adi-yu, men ham uni cho'pga ilib o'ynagim keldi.

– Ha, inqilobdan keyin ekilgan, – dedim va biroz turib, mehmon meni „aravacha“ qilganiga o'zida yo'q xursand bo'lib gerdayib turganida ilova qildim, – birinchi inqilobdan ancha keyin ekilgan, – dedim. Mehmon tushunolmadi.

– Sizlarda ikki marta inqilob bo'lganmi? – dedi shoshib. – Birinchisi qachon bo'lgan? Qanaqa inqilob?

– Bundan yuz yilcha burun, – dedim. – Men ruslarning keli-shini birinchi inqilob deb bilaman.

Mehmon boshqa gap so'ramadi, fotoapparatini g'ilofidan olib, yo'l-yo'lakay unga-bunga to'g'riladi, lekin bironta ham surat olmadi. Birdan ko'chaning o'rtasida chimmatsiz parangi yopingan bir kampir paydo bo'lib qoldi. Kampir xuddi shaharning hokimiday hech kimni, hatto militsiyaning hushtagini ham pisan qilmay hassasini katta-katta tashlab kelmoqda edi. Mehmon yugurib ko'chaning o'rtasiga chiqdi, kampirni qarshilab cho'kkaladi, uni ro'paradan, yonboshdan, orqadan bir necha marta suratga oldi: suratkashlikda o'ta jon kuydirganidan o'pkasi og'ziga tiqilib, o'tirgani joy izlab qoldi. Parkka boshladim. Qahvaxonaga kirdik. Bir piyola qahvadan keyin mehmon o'ziga kelib, qo'yin daftarini oldi, undagi rejaga uzoq qaraganidan keyin:

– Shahringizning boshqa diqqatga sazovor joylarini ertaga ko'ramiz, bugun menga Reksullohi Ansoriyning maqbarasini ko'rsatsangiz bas. Maqbara shu atrofda bo'lishi kerak, – dedi.

Reksullohi Ansoriy... Bolaligimda Reksbuva degan nom qulog'imga kirgan, o'sha vaqtda parkning mana shu o'ng qanotidagi tepalik – hozirgi teatr binosi tushgan joy – go'riston bo'lib, uning qoq o'rtasida Reksbuva degan mozar – daxma bo'lar edi. Biroz tashvishga tushdim: bordi-yu, Reksullohi Ansoriy degani biron mo'tabar zot bo'lsa, buni uzoq yurtdan kelgan bir sayyoh bilsa-yu, biz bilmasdan maqbarani buzib tashlagan bo'lsak... Bundan xunugi bormi! Biron nayrang ishlatib, bu noqulay ahvoldan chiqish yo'lini ko'zladim, lekin o'ylab-o'ylab „eng yaxshi hiyla – to'g'rilik“ degan qarorga keldim-da, Ansoriy to'g'risida bilganimni aytib:

– U kishi shahrimiz tarixida qanday o'rin tutgan ekanlar? – dedim.

Mehmon savolimga javob bera olmadi. Shundan keyin o'lkamizda jahonga mashhur bo'lib o'tgan bir qancha kishilarning nomini aytib, mehmonni „chaqmoqlab“ ko'rdim. Yo'q, mehmon bu odamlardan birontasini, hatto Ibn Sinoni ham eshitmagan ekan.

Reksullohi Ansoriy kim, uning nima fazilati yo kasrati borligini bilmagani holda bu odam nega uning nomini ko'tarib yuribdi, nega uning maqbarasi zarur bo'lib qolibdi – shunga

qiziqdim. Mehmon bu haqda bergan savollarimga javob bermasdan iljayib turib-turib, to'satdan:

– Dumli odamlarni ko'rganmisiz? – dedi.

Mehmon gapning sarxonasini yangilamoqchi degan o'yda kulib qo'ya qoldim.

Biroq qahvaxonadan chiqib, teatr binosining atrofini aylanib yurganimizda mehmon butkul jiddiy bir tarzda yana dumli odamlar haqida so'z ochdi. Uzun so'zidan xulosa chiqarib, yer yuzidagi xalqlar taraqqiyot zinasining turli bosqichida, biron bosqichda turgan xalq orasida o'tgan bosqich kishilari ko'rinib qolsa, bunga tabiiy bir hol deb qarash kerak, degan fikrni aytdim. Mehmon bu gapning tub ma'nosiga tushunib yetmadi.

Ko'chaga chiqdik. Mehmon yana Ansoriydan gap ochdi. Shunda ko'nglimga bir gap keldi: bu odam o'sha Ansoriyni dumli odamlar toifasidan deb o'ylamasmikan?

Xuddi aytganim chiqdi. Mehmonning otasi ilgari o'rtacharoq bir shirkatning boshlig'i bo'lib, shirkat singandan keyin umrining oxirini antropologiyaga bag'ishlagan, undan ko'p qo'l-yozmalar, jumladan, mana shu qo'yin daftari qolgan, shu daftar va boshqa hujjatlarda aytilishiga qaraganda, Reksullohi Ansoriy dumli odamlar toifasidan ekan. Yana bir mo'tabar kimsa Reksullohi Ansoriy maqbarasi atrofida hozir ham dumli odamlar yashamog'i ehtimoldan xoli emas, degan ekan.

Jonim halqumimga keldi. Lekin o'zimni bosdim. Shu atrofda hamma ko'cha va tor ko'chalarni kezib chiqdik. Men qayoqqa boshlasam mehmon yurmaydi, teskari tomonga yo'l oladi: tez-tez to'xtab hammaga, xususan, atlas ko'ylak kiygan xotinlarga orqadan zehn soladi, aftidan, dumli odam qidiradi. Mehmon bilan gaplashish emas, uning aftiga qaragim kelmas edi. Kayfiyatimni bilintirib qo'ymaslik uchun noiloj so'z qotdim:

– Janoblari ota kasbini ushlabdilar-da? – dedim.

– Yo'q, mutlaqo, – dedi mehmon. – Men jurnalistman!

– Antropologiyaga qiziqmasangiz, sizga dumli odamning nima keragi bor?

– Mening gazetamga kerak! – dedi mehmon. – Hech bo‘lmasa bironta dumli odamning suratini olib borsam deyman. Juda shov-shuv bo‘lar edi... Yordam va‘da qilolmaysizmi?

Men o‘ylab ko‘rmoqchi bo‘ldim. Mehmon juda quvonib ketdi. Ovqatdan keyin mehmon dam olgani yotog‘iga kirdi. Men butun zahrimni jiyanimga to‘kkani idoraga bordim. Jiyanim voqeani eshitib, kuldi, meni jahldan tushirdi. „Yuragingizni keng qiling, tog‘a, yo‘lovchi har bir hurgan itning ketidan quva bersa, manzilga qachon yetadi, degan gap bor, sizning vazifangiz mehmonni istagan odami bilan gaplashtirish, istagan yeriga olib borish. Bundan tashqari, bu odam sizga omonat, omonatga xiyonat qilmasdan, qo‘limga sog‘-salomat topshirishingiz kerak“, – dedi. Jahlimdan tushdim.

Kechqurun mehmonni konsertga olib bordim. Mehmon zalga kirishi bilan yana o‘sha muddaoda odamlarga har tomondan razm sola boshladi, beqasam to‘n kiygan bir mo‘ysafidning ketiga tushdi. Xayriyat, chiroq o‘cha qoldi-yu, borib joyimizga o‘tirdik.

Mehmon konsertga qiziqmadi, mudrab o‘tirdi, alomat bir o‘yin bo‘layotganda hatto xurрак tortib yubordi. Shuning uchun konsertning ikkinchi bo‘limiga qolmadik, ertaga uchrashadigan bo‘lib, mehmonxona oldida xayrlashdik.

Ertasiga kelishim bilanoq mehmon „Kechagi gapimiz nima bo‘ldi, yordam berasizmi?“ deb so‘radi. Men bu haqda hech bir qarorga kelmaganligimni aytdim. Shundoq bo‘lsa ham mehmon yordam berishimga amin ekanligini bildirib, oldindan tashakkur ma’nosida yelkamga qoqib qo‘ydi va teatr atrofidagi xonadonlardan birontasini ko‘rishga orzumand ekanini bildirdi. Men uning muddaosini fahmladim-u, o‘sha tomonlarga olib bordim va orqa ko‘chadagi ro‘para kelgan hovliga boshladim. Mehmon apparatini bo‘ynidan oldi va hayajon ichida ostonadan hatladi. Kirgan eshigimiz hozir uchastka deb ataladigan oddiy, lekin mevazor, gulzor, nihoyatda didli, havasli odamlarning hovlisi ekan. O‘rta yoshlardagi bir xotin sariq luchchak shaftoli terayotgan ekan, bizni ko‘rib shotidan tushdi, so‘rashdi, yelib-yugurib supaga joy qildi, dasturxon yozdi. Bir necha xil shaftoli keltirib

qo'ydi. Mehmon goh menga, goh xotinga qarar, goh uning orqa etagiga razm solar edi. Xotinning o'g'li vrach, kelini o'qituvchi, hozir ikkovi ham ishda ekan. Mehmon hafsalasi sovib, fotoapparatini bo'yniga osdi-yu, alamini shaftolidan oldi, umrida bunaqa shaftolini ko'rmagan bo'lsa kerak, rosa yedi. Shu choq uning ko'zi devorning tagida qunishib turgan kasal jo'jaxo'rozga tushdi. Uning oyoqlari uzun, bo'ynining pati to'kilib qip-qizil go'sht bo'lib qolgan, o'zi nihoyatda oriqli edi. Mehmon darrov qo'lini artdi, fotoapparatini bo'ynidan oldi, jo'jaxo'rozga juda yaqin borib cho'kcaladi: jo'jaxo'roz boshini ko'tarib hayron bo'lib turganda bir necha marta suratga oldi. Choy ko'tarib kelayotgan xotin „Voy, suratga olaman desalar yaxshi tovuqlarimiz bor, bu kasal edi-ku“ deganicha qolaverdi. Achchig'im keldi, lekin mumkin qadar muloyimlik bilan:

– Jo'jaxo'rozning surati ham gazetaga kerakmi? – deb so'radim.

Mehmon javob bermadi, „ketdik“ deb ishora qildi. Xotinga tashakkur izhor qildim. Ko'chaga chiqdik.

Mehmon bu hovliga, xotinning mehmondo'stligiga shubha bilan qaradi, shekilli, bir necha hovliga o'zi bosh tiqdi. Men ham qo'yib berdim, orqasidan kirmadim, chunki unga tarjimon kerakmas, odamlarning orqa etagiga razm solishdan boshqa ishi yo'q...

Samovarda o'tirib, birpas dam oldik. Mehmon ko'zimga xunuk ko'rina boshladi: kim aytadi, buni osmonteshar imoratlarni ko'rgan, osma ko'chalarda yurgan odam deb! Diqqat bo'ldim. Papirosni allaqachonlar tashlab yuborgan edim, shu tobda bitta so'rgim keldi-yu, papiros olgani magazinga kirdim. Bilmadim, magazinda qancha turib qoldim ekan, qaytib chiqsam mehmon yo'q. Birpas kutdim, keyin yuragim hovliqib, u yoq-bu yoqni qaradim. Qidirdim. Yigirma-yigirma besh daqiqaning har biri bittadan sog' tishimni sug'urib olgandek bo'lib o'tdi. Bu kasofat biron hovli yoki biron ko'chaga kirib, gumonsiragan odamiga „Dumingni ko'rsat“ desa, bunaqa hazilni birov ko'taradi, birov ko'tarmaydi... Bir soatdan ortiq qidirganimdan keyin avtomatdan jiyanimga telefon qildim, voqeani aytdim. Jiyanim tovushidan tashvishda qolgani sezilib tursa ham, menga tasalli berdi

va „Yo‘qotgan joyingizdan uzoqqa ketmang“, dedi. Samovarda yana bir necha daqiqa o‘tirdim. Narigi ko‘chadagi machitning yarmi qulagan mezanasi ko‘zim tushdi. Bu kasofat shuning suratini olgani bormadimikin? O‘sha yoqqa bordim. Machitning ichini, atrofini qaradim, odamlardan so‘roqladim – yo‘q. Samovarga qaytay deb turganimda yon ko‘chadan karnay-surnay, qiyqiriq bilan ikki mashina kuyovnavkar chiqib qoldi. Oldindagi mashinada lunjini shishirib surnay chalayotgan surnaychining yonida turib, beo‘xshov o‘yinga tushayotgan olabayroq to‘n kiygan bir kishiga ko‘zim tushdi, sinchiklab qarasam – mehmon! Suyunib ketdim. Yugurib borib mashinaning oldini to‘sdim. Mehmonga harchand „tush“ deb ishora qilaman, qani endi ko‘nsa – menga qarab nuqul muqom qiladi. Kayfi baland. Mashinada tanish odamlar bor ekan, qo‘ymasdan meni mashinaga tortib olishdi. Mehmonning mashinadan tushish niyati bo‘lmagani uchun yo‘lda mashinani to‘xtatib, jiyanimga telefon qildim.

Tanish odamlarning aytishiga qaraganda, mehmon nima bo‘lib to‘yxonaga kirib qolibdi. Odamlar uning chet eldan kelgan mehmon ekanini bilib, to‘rga o‘tqazishibdi, to‘n kiyg‘izishibdi, o‘yinchilar uni o‘yinga tortishibdi.

Kelinning uyiga keldik, ziyofat zo‘r bo‘ldi, o‘yin-kulgi juda qizidi. Mehmon bu yerda ham ancha ichib qo‘ydi. Shu yerdagi doktor bolalar mening tashvishda qolganimni payqab, mehmonni hushiga keltirib berishdi. Mehmon hushiga kelganidan keyin yana aynidi: yana dumli odam qidirib hammaga zehn sola boshladi. Shundan keyin „Siz ovora bo‘lmang, janob, dumli odamni ertaga o‘zim topib beraman“, deyishga majbur bo‘ldim. Mehmon meni o‘pdi, salomatligimga ustma-ust ikki ryumka otdi...

Ertalab mehmonxonaga kelsam, mehmon lanj bo‘lib yotibdi, lanjki, hech aytgulik emas. Shundoq bo‘lsa ham, la‘nati, ko‘zini ochishi bilan kechagi va‘damni so‘radi. Men uni pastga olib tushib, achchiq choy ichirdim, nordon narsalar yegizdim, ichkilik zahri biroz sinib, ta‘bi ochilganidan keyin dumli odam deb bekor ovora bo‘lib yurganligini tushuntirishga harakat qildim. Mehmon xafa bo‘ldi.

– Sening hukumating butun mamlakat ustiga temir parda tortgan! – dedi.

Bunga gap uqtirish, qorong'i uyga kesak otgandek gap edi. Shuning uchun yon bergan bo'lib, yolg'ondan o'ylab qoldimda, chuqur xo'rsinib:

– Shuni bilar ekansiz, nima qilasiz meni qiynab? – dedim.

Mehmon chehrasi ochilib yana yolvordi:

– Men sizga bitta dumli odamni qafasga solib bering, olib ketaman deyayotganim yo'q. Uzoqdan qorasini ko'rsatsangiz bas, mening apparatim ikki chaqirimdan oladi!

U desam u dedi, bu desam bu dedi – hech bo'lmadi, nihoyat „Seni dumli odamlarga yo'latish qo'limdan kelmaydi, xatarli, xohlasang, apparatingni ber, biladigan, udda qiladigan ishonchli kishiga aytib, bironta dumli odamning suratini oldirib beraman“ deyishdan boshqa chora qolmadi. Mehmon xursand bo'lib, apparatini qo'limga tutqazdi. O'zi lanj bo'lgani uchun tushgacha yotib dam olmoqchi ekanini aytdi. Men tushdan keyin keladigan bo'lib qaytdim.

Tushdan keyin kelsam, mehmon hanuz lanj yotgan ekan, lekin apparatini tegishli odamga topshirganimni, u kishi butun tasmani dumli odamga to'ldirib berishni va'da qilganini eshitib, o'rnidan turib ketdi.

– Lekin sharti bor, – dedim, – omonatingizni faqat ketadigan vaqtingizda, samolyotga chiqayotganingizda beradi.

– Ertaga, ertagayoq jo'nayman! – dedi mehmon.

Kelishuvga muvofiq shaharning diqqatga sazovor joylarini ko'rgani chiqdik. Kun qaytguncha yurib, ko'p tarixiy yodgorliklarni ko'rdik, to'g'on – ko'lga bordik, shahrimizning ko'rki bo'lgan yangi ko'chalar, maydonlar, xiyobonlarni kezdik, muzeylarga kirdik. Mehmonning biron narsaga qiziqqanini, biron joyda to'xtab, biron narsaga qaraganini ko'rmadim. Hamma narsaga o'shshayib qarar, qayoqqa va nima uchun ketayotganini, nima qilib yurganini o'zi ham bilmas, aftidan, kunni kech qilishdan bo'lak muddaosi yo'q edi.

Madaniyat va istirohat bog'iga kirdik. Mehmon hech bo'lmasa shu bog'ga, xususan, gul-u gulzorga qiziqar, deb o'yla-

dim, chunki shahrimiz bu bog'ga juda bino qo'ygan. Yo'q, gulzorga mehmon qayrilib ham qaramadi, uning diqqatini jalb qilgan birdan-bir narsa bog'ning bir chekkasidan oqayotgan anhor bo'ldi. Buning nimasiga qiziqdi ekan, deb qarasam, loy suv qirg'oqdan toshgudek bo'lib, shox-xashak va yana allani-ma balolar oqib kelayotibdi. Birov sug'orish maqsadida to'g'on solgan, suv to'g'onni urib ketgan bo'lsa kerak. Mehmon iflos suvga xuddi sichqonni ko'rib qolgan mushukdek butun vujudi bilan qarar, chamamda, fotoapparati yonida bo'lmaganidan af-suslanar edi; bog'dan chiqib mehmonxonaga tomon ketayot-ganimizda eski-tuski yig'ib yurgan eshak aravani ko'rganida ham xuddi shu holga tushdi.

Mehmonxona ko'chasiga qayrilganimizda mehmonning gazetasiga qo'l keladigan yana bir hodisa ro'y berdi: shu ko'chadan g'izillab chiqqan „Moskvich“ kattakon bir sariq itni urib o'tdi. It vangillab ikki-uch yumaladi, turishga intilib tu-rolmadi, yotib tipirchiladi. Mehmon goh boshini ko'tarishga urinib, goh oyoqlarini silkib jon berayotgan itga yaqin borib, beixtiyor cho'kka tushdi va apparat izlab yonini paypasladi.

Mehmon ertasiga jo'naydigan bo'ldi. Dumli odamlar su-rati olingan fotoapparatni qora qog'ozga o'rab aeroportga olib chiqdim va qo'ynimdan bir chekkasini chiqarib ko'rsatdim. Mehmonning ko'zlari yonib ketdi. Xilvatga bordik. Mehmon apparatini olib katak sumkasiga joyladi-yu, cho'ntagidan bir dasta pul chiqardi.

– Sizning haqingizni o'zim bilib beraman, – dedi, – u kishi bilan necha pulga gaplashgansiz?

– Pul to'g'risida hozir gaplashmaymiz, – dedim, – avval suratlarni chiqarib ko'ring, ana undan keyin o'zingiz narx bi-chib yuborarsiz.

Mehmon yana minnatdorchilik bildirdi. Samolyotga chiq-di, samolyot Tojikistonga qarab yo'l oldi. Kim biladi, mehmon yurtiga borguncha sabri chidarmikin, Tojikistondayoq tasmani chiqarar, chiqarsa, dumli odamlar o'rnida o'zini ko'radi: men apparatni maktab to'garagiga qatnab, foto ishida mashqini rosa qilgan kichik o'g'linga berib, „Mehmon ikkovimiz shahar ayla-

namiz, sen ketimizdan yurgin, qayerda chap oyog'imni ko'tar-sam, mehmonning yakka o'zini suratga olaverasan“, degan edim. Bir qancha joyda, jumladan, mehmon anhor bo'yida, eski-tuski yig'ib yurgan eshak arava yonida va jon berayotgan itning usti-da turganida chap oyog'imni ko'targan edim. O'g'limning o'zi ham hushyor bola, g'alati-g'alati paytlarni topgan bo'lsa kerak.

Men bu narsani jiyanimga aytmadim, aytsam ham urishma-sa kerak, chunki mehmonga ozor berganim yo'q, nihoyati yu-ziga oyna tutdim.

MIRZO

Mezbon uzoq yo'ldan kelgan mehmonni ochiq chehra bi-lan qarshi olmasa, bir piyola choyini darig' tutsa, biron harakati yoki so'zdagi ohangi bilan „Nega kelding, yo'qlab turgan edim-mi?“ degan ma'noni bildirsa, mehmonning qay holatda qolishini tasavvur qila olasizmi? Agar mehmon mezbon oilasida biron jan-jal bo'layotgani ustidan chiqsa, bundan ham yomon, o'ng'aysiz holatda qoladi. Mezbon uning uchun jonini fido qilsa ham, o'sha janjalning natijasi bo'ladigan bir necha daqiqalik jimlik yoki asabiy yuzda aks etgan soxta tabassum hammasini yuvib ketadi.

Boqi mirzo bir necha yildan beri ko'rishmagan qarindo-shinikiga uzoq yo'ldan mehmonga kelib janjal ustidan chiqdi. Kechki payt edi. U bukchayib, mirzolik kasbining serdaromad kunlaridan xotira qolgan kumush naqshli hassasini do'qillatib eshikdan kirganida mezbonlar (aka-uka) yengil kiyimda baland ayvonning bahavo yeriga qo'yilgan stolning ikki yog'ida xo-mush o'tirishar edi. Stolning ustida donalari sochilgan shaxmat taxtasi, bir chetda patefon¹. Mirzo ariq bo'yiga kelganda ham uni hech kim ko'rmadi. Ayvonning bir chetida tebranma kursi-da o'tirgan yoshgina juvon irg'ib o'rnidan turdi-da, patefonning oldiga kelib uning membranasini ko'rdi.

– Zardangizni patefonga qilasizmi, qarang, membranasini yordingiz! – dedi va patefonni ko'tarayotib mirzoga ko'zi tushdi.

¹Patefon – plastinkaga yozilgan ovozni qayta eshittirish uchun xizmat qiladigan apparat.

– Assalomalaykum, – dedi mirzo.

Mezbonlar dilsiyohlik kayfiyatini yashirishga urinishdi, ammo yotar mahaligacha bu bir necha martaba yuzaga chiqdi va oqibat, mehmonning ko'ngliga bo'lak gaplar kelmasin uchun, ikki orada o'tgan gapni aytishga majbur bo'lishdi. Keyindan ma'lum bo'ldiki, bu Boqi mirzoning bu yerga kelishdan kuzatgan muddaosiga daxldor janjal ekan.

Boqi mirzo shu nom bilan o'z shahrida ma'lum kishi edi. U Nikolay zamonasida shirkatlarda, fermalarda mirzolik qilib, o'z xizmatini manzur qilgan edi. Inqilobga yaqin bir hissador shirkatga oz sarmoya bilan bo'lsa ham sherik bo'ldi va bir-ikki yil qattiqchilikni ustiga olib, mustaqil bir ish boshlashga niyat qilganida inqilob niyatiga yetkazmadi, shuning uchun inqilobdan koyindi va o'zini chetga tortib, qolgan uch-to'rt kunlik umrini qanday qilib ham bo'lsa o'tkazish ko'yiga tushdi: har kimlarga turli arizalar, duoyi salomlar yozib berishni kasb qilib oldi. Ammo uch-to'rt kunlik umrda bir sababi tirikchilik deb boshlagan bu ish unga boylik va'da qila boshladi. Yangi hukumatga arz-dodi ko'p bo'lgan xaloyiq uning uyidan uzilmas, u bir kunlik daromadini o'n kun yer edi. Nomi o'chib ketgan Boqi mirzo ko'p vaqt o'tmay „Inobatlik mirzo“ nomi bilan bosh ko'tardi. Inobatlik mirzo desa shaharning to'rt dahasi bilar edi, chunki u yozgan arizalarning ko'pchiligi „mahkamalar qoshida inobatga o'tar“, shuning uchun hali bu mahkamalarning siriga tushunib yetmagan bir mahsido'z hamma sirni ariza yozish tartibida gumon qilib, unga „Inobatlik mirzo“ deb nom qo'ygan edi.

Vaqt kelib bu odamga nima uchun „inobatlik“ sifati berilgani kishilarning esidan chiqib ketdi. Mirzo arizalar va o'qishga ketgan farzandlarga duoyi salomlar yozish bilan kun o'tkaza berdi. Ammo zamon o'tgan sayin uning xizmatiga muhtoj kishilar va shu bilan birga daromad ham kamaya berdi. Oqibat shu darajaga yetdiki, mirzo shahar pochtaxonalarining biriga mutasil qatnashga va har kimning qo'liga qarab, manzilni yozib berish va blanka to'ldirishga o'z xizmatini taqdim qilishga majbur bo'ldi. Biroq bu kasbdan putur ketdi: mirzo ilgari bir kunlik daromadini o'n kun yesa, endi o'n kunlik daromadi bir kunga

ham yetmas edi. Endilikda hech oila yo'qki, unda bir yoki bir necha savodli odam bo'lmasin. Mana shuning uchun mirzo kunlarning birida kampiri bilan maslahat qilib, kun o'tadigan-roq boshqa shaharga ko'chish rejasini tuzdi va bu yerga shu reja yuzasidan shahardagi sharoitni o'rganish uchun kelgan edi.

Ertasi hordiq kuni edi. Ertalab choydan so'ng mehmonning oldida munozara yana yangilandi. Bulardan biri Samarqand ta'lim-tarbiya akademiyasidagi bir ilmiy xodimning tez savod chiqarish to'g'risidagi tajribasini quvvatlar, ikkinchisi Toshkentdagi ta'lim-tarbiya ilmiy tekshirish institutining usuli to'g'risida so'zlab, unga so'z bermas edi. Tortishish uzoq davom etdi.

– Bola, albatta, bundan mustasno, – der edi biri, – lekin katta odamni o'n besh kunda savodli qilaman...

– Sen o'n besh kunda savodini chiqarsang, men o'n kunda chiqaraman.

– Xo'p, ikki odam top, ko'ramiz!

– Sen top!

Savodsiz odam topish mojarosi avvalgi mojarodan ham ortib tushdi. Inobatlik mirzoning zardasi qaynab ketdi:

– Xayr, mana men topay, qo'yinglar, – dedi Mirzo. Kech-qurun samovarga chiqdi, ikkita choy ichdi. Samovarchi uchinchi choynak choyni keltirib qo'yganida, mirzo sekin undan „Savodlimisan?“ deb so'ragan edi, samovarchi zaharxanda qilib „Sizni uch yil o'qitishga qudratim yetadi“, dedi.

Bundan bir yil burun shu choyxonaning devoriy gazetasi-da „So'nggi savodsiz“ sarlavhasi bilan bir maqola bosilgan va bunda shu mahalladagi so'nggi bir savodsizni chandilgan, kalaka qilingan; shundan beri „Savodingiz bormi?“ degan so'roq bu mahallada „Aqlingiz rasomi?“ deganday haqorat bo'lib tushadigan bo'lib qolgan edi. Mirzo samovarchining g'ashi kelganiga tushunolmay qaytib ketdi. Mirzo savodsiz odam qidirib uch-to'rt kun ichidayoq bu shahardagi sharoitni bila qoldi: „Chakki kelgan ekanman, bekor chiqimdor bo'ldim“, dedi. Uning mo'ljali kelar hordiq ertasi qaytish edi.

U hordiq oqshomi hammomga tushdi-yu, xodimgarlardan biriga haligi so'rog'ini berdi. Xodimgar hammomda berilgan

bu savolga ajablendi-yu, jo'rttaga: „G'irt omiman“, dedi. Mirzo sevinib uning bironta o'ziga o'xshagan ulfati bilan ertaga borib bir piyola choy ichib qaytishini iltimos qildi, manzilini berdi.

Ertasi kuniga mezbbonlar bir talay mehmon chaqirishgan edi. Ikki xodimgar mehmondorchilik ustidan chiqdi. Mezbbonlardan biri mehmonlarga voqeani bayon qildi. Voqeadan xabardor bo'lgan xodimgarlar tipirchilab qolishdi. Mehmonlardan biri yosh bolalarni to'plab she'r o'qib berayotgan bir juvonga ta'na qildi:

– Musobaqada ko'z bo'yash bilan yutgan ekansiz-da, To'tixon!..

Juvon yugurib keldi.

– Nega? Nima qipti?

– Mana, ikki savodsiz... Mahallamda sakkiz yashardan qirq besh yashargacha hammasi savodli, degan edingiz-ku!

Juvon xodimgarlarga qaradi va so'radi:

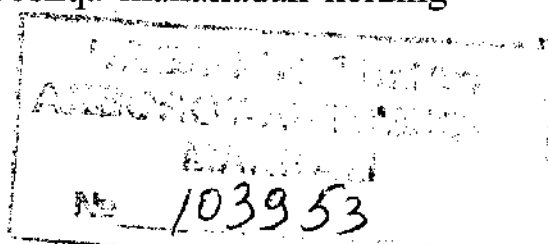
– Shu mahallalikmisizlar, yo boshqa mahalladan keldinglarmi?

– Yo'q, shu mahallalikmiz.

– Savodsizmisizlar?

– G'irt omimiz, opa.

Juvon qizardi.

Juvonning eri ikki xodimgarning o'rtasida o'tirar edi. U xodimgarning savodsiz ekaniga ishonmadi-da, sinab ko'rmoqchi bo'ldi, bir taxta qog'oz olib, qizil qalam bilan yirik-yirik qilib yozdi:

„Qosimjon, hammonga tushganimda butun kiyimlarimni o'g'irlagan shu ikkovi“.

U xatni yozib bo'lib, endi Qosimjongga uzatmoqchi bo'lganida, ikkala xodimgar baravar uning qo'liga yopishdi.

– Nima deyayotibsiz?! – dedi biri ko'zi olayib.

– Og'zingizga qarab gapiring! – dedi ikkinchisi, undan ham battar darg'azab bo'lib, – siz aytgan odam biz emas...

Bu orada nima sir o'tganidan bexabar bo'lgan mehmonlar hayron edi. Juvonning eri xatni baland ovoz bilan hammaga o'qib bergandan keyin qiyqiriq kulgi bo'lib ketdi.

Inobatlik mirzo gangib qoldi.

– Olib kelgan odamlaringiz savodli chiqib qoldi-ku, – dedi mezbonlardan biri mirzoning yelkasiga shappalab.

Mirzoning ko‘zi olayib, xodimgarlarga qaradi.

– Nega odamni laqillatasizlar!.. – dedi va etagini qoqib o‘rmdan turib ketdi.

Inobatli mirzo saharda poyezdga chiqdi.

1935

ANOR

(O‘tmishdan)

*Uylar to‘la non, och-nahorim, bolam,
Ariqlar to‘la suv, tashnayi zorim, bolam.*

Turobjon eshikdan hovliqib kirar ekan, qalami yaktagining yengi zulfinga ilinib tirsakkacha yirtildi. Uning shashti qaytdi. Jo‘xori tuyayotgan xotini uning qo‘lidagi tugunchani ko‘rib, kelisopni kelining ustiga qo‘ya chopdi. Keli lapanglab ag‘anadi, chala tuyulgan jo‘xori yerga to‘kildi.

Turobjon, tugunchani orqasiga bekitib, tegishdi:

– Akajon, degin!

– Akajon! Jo-on aka!..

– Nima berasan?

– Umrimning yarmini beraman!..

Turobjon tugunchani berdi. Xotini shu yerning o‘zida, eshik oldida o‘tirib tugunchani ochdi-da, birdan bo‘shashib ketdi va sekin boshini ko‘tarib eriga qaradi. O‘z qilmishiga gerdayib turgan Turobjon uning ko‘zini jiqqa yosh ko‘rib:

– Nima ekanini bildingmi? – dedi. – Asalarining uyasi! Turgan-bitgani asal! Mana, mana, siqsang asal oqadi. Bunisi oq mo‘m, harom emas – shimisa ham bo‘ladi, chaynasa ham bo‘ladi.

Xotin yengini tishlab bir nuqtaga qaraganicha qoldi.

– Yo, qudratingdan, ishonmaydi-ya! – dedi Turobjon keltirgan matoyini titkilab, – mana, chaynab ko‘r! Ko‘rgin, bo‘lmasa, innaykeyin degin...

Turobjon qizardi. U bir zamon betob o'rtog'ini yo'qlab eltgan tarvuzini, bemaza chiqqan bo'lsa kerak, sigirning oxurida ko'rib shunday xijolat bo'lgan edi.

Hovli yuzida aylanib yurgan oqsoq mushuk to'kilgan jo'xorini iskab ko'rdi, ma'qul bo'lmadi, shekilli, Turobjonga qarab shikoyatomuz "mau" dedi.

– Tur, jo'xoringga qara! Uni ko'r, mushuk tegdi.

Xotin turayotib baralla yig'lab yubordi.

– Bu yeryutkur qanday balo ekan!.. Odamlarday gulutaga, tuzga, kesakka boshqorong'i bo'lsam-chi!

Turobjon to'ppisini boshidan oldi va qoqmoqchi bo'lganida ko'zi yirtiq yengiga tushdi, yuragi achidi: endi uch-to'rt suv yuvilgan yangigina yaktak edi!

– Axir, boshqorong'i bo'l, evida bo'l-da! – dedi to'ppisini qoqmasdan boshiga kiyib, – anor, anor... Bir qadoq¹ anor falon pul bo'lsa! Saharmardondan suv tashib, o'tin yorib, o't yoqib bir oyda oladiganim o'n sakkiz tanga pul. Akam bo'lmasa, ukam bo'lmasa...

Er-xotin tek qolishdi. Xotin jo'xorini tuyib bo'ldi, uni keli-dan tog'orachaga solayotib do'ng'illadi:

– Havasga anor yeydi, deysiz, shekilli...

– Bilaman... Axir, nima qilay? Xo'jayinimni o'ldirib pulini olaymi, o'zimni garov qo'yaymi? G'alatimisan o'zing?

Xotin ovqatga unnadi, erining "Boshqorong'i bo'l, evida bo'l-da" degani unga juda alam qildi, xo'rliги keldi, o'pkasi to'ldi.

Ovqat pishdi. Qozonning zangi chiqib qoraygan go'jaga qatiq ham rang kirgizolmadi. Turobjon ikki kosa ichdi, xotin esa hanuz bir kosani yarimlatolmas edi. Uning imillashini ko'rib Turobjonning ko'ziga negadir oqsoq mushuk ko'rindi. Mushuk yirilgan yengini esiga tushirdi, avzoyi buzildi. Uning avzoyidan "Essiz jo'xori, qatiq, o'tin" degan ma'noni anglab, xotin, ko'ngli tortmasligiga qaramasdan, kosani bo'shatdi, ammo darhol tom orqasiga o'tib, ko'zlari qizargan, chakka tomirlari chiqqan holda qaytdi.

¹Qadoq – qadimgi og'irlik o'lchov birligi, 409,512 g ga teng.

– Hali tug‘ilmagan bolani yeryutkur deding-a, – dedi Turobjon borgan sayin tutaqishib.

Xotin indamay dasturxonni yig‘ishtirib oldi, qozonga suv quyayotib, eshitilar-eshitilmas dedi:

– O‘sha asalning puliga anor ham berar edi.

– Berar edi! – dedi Turobjon zaharxanda qilib, – anor olmay asal oldim!

– Albatta, berar edi! Albatta anor olmay, asal olgansiz!

Mana shunday vaqtlarda til qotib og‘izda aylanmay qoladi, mabodo aylansa, mushtning xizmatini qiladi.

– Ajab qildim, – dedi Turobjon titrab, – jigarlaring ezilib ketsin!

Bu so‘z unga qanday ta‘sir qilganini faqat boshqorong‘i xotingina biladi. Turobjon bu gapni aytdi-yu, xotining ahvolini ko‘rib achchig‘idan tushdi; agar izzat-nafs qo‘ysa, hozir borib uning boshini silar va “Qo‘y, xafa bo‘lma, jahl ustida aytdim”, der edi.

– Kishining yuragini qon qilib yuborasan! – dedi anchadan keyin, – nainki men asal olsam! Asal otliqqa yo‘q, hali biz piyoda-ku! Xo‘jayinga bir oshnasi sovg‘a qilib kelgan ekan, bildirmasdan... o‘zidan so‘rab ozrog‘ini oldim... O‘zi berdi. Tansiq narsa, xursand bo‘larmikansan, debman. Yo tansiq emasmi? Umringda necha marta asal yegansan? O‘zim umrimda bir marta yeganman: Shokirxo‘ja qandolatchi asal qiyom qildirayotganda qozoniga ammamning jo‘jasi tushib ketgandi, shu jo‘jani yalaganman...

Turobjonning bu so‘zlari xotining qulog‘iga notayin bir g‘o‘ldirash bo‘lib kirar edi. Uning Turobjon bilan uy qilganiga uch yil bo‘lib kelayotir, nazarida, bu odam shu uch yildan beri g‘o‘ldirab kelgan, hozirgisi shuning davomiday edi. Ittifoqo, bu kun nima bo‘ldi-yu, uch so‘zni ravshanroq aytdi, “jigarlaring ezilib ketsin”, dedi. Olamda uning suyangani – eri, birdan-bir orzusi – anor edi, birdaniga har ikkisi ham yo‘qqa chiqdi.

Xotin uyga kirib ketdi. Anchadan keyin darchadan xira shu‘la tushdi. Turobjon ham kirdi. Xotin darcha yonida, bir tiz-zasiga boshini qo‘ygan, qoramtir kulrang osmonga qarab o‘tirar

edi. Turobjon tikka turib qoldi. Tokchadagi beshinchi chirog' pixillab yonar, uning atrofida katta bir parvona aylanar edi. Turobjon ham darcha yoniga o'tirdi. Shiftning qayeridir "qirs" etdi, qayerdadir kaltakesak chirqilladi. Turobjonning qulog'i jing'illadi. U ham osmonga – xira yulduzlarga qaradi. Masjid-dagi keksa baqaterak orqasidan ko'tarilgan qizg'ish o't, ko'kda olovli iz qoldirib, juda yuqoriladi va go'yo osmonga urilganday chilparchin bo'lib, "po'p" etdi.

– Mushak, – dedi Turobjon. – Mullajon qozining bog'ida. Mullajon qozi beshik to'yi qilgan.

Xotin indamadi.

– Shahardan to'ralar ham chiqqan, – dedi Turobjon yana.

Xotin yana indamadi. U Mullajon qozining bog'ini ko'rgan emas, ammo ta'rifini eshitgan. Bu bog'ni ko'z oldiga keltirib ko'rdi: bog' emas, anorzor... Anor daraxtlarida anor shig'il, choynakday-choynakday bo'lib osilib yotibdi.

– Bitta mushak uch miri, – dedi Turobjon, – yuzta mushak otilsa... bittangadan yuz tanga. Bir miridan kam – yetmish besh tanga bo'ladi.

Er-xotin uzoq jim qolishdi. Turobjon og'zini katta ochib ham esnadi, ham uf tortdi.

– Ma, buni tik, – dedi u yaktagini yechib, – ma!

Xotin yaktakni olib yoniga qo'ydi, aftidan, hozir tikmoqchi emas edi.

– Bo'l, – dedi Turobjon birpasdan keyin, – ol... Senga ayt-yapman!..

– Ha, muncha!.. Turtmasdan gapira bering... Tikib qo'yarman, muncha qistov...

Turobjonning tepa sochi tikka bo'ldi.

– Hay, sening dimog'-firog'ing kimga! Xo'sh, nima deysan?

– Men sizga bir narsa deyapmanmi? Tikib qo'yarman.

– Har narsaga ro'zg'or achchiq bo'la bersa... qiyinroq bo'lar, – dedi Turobjon yaktagini kiyayotib, – kambag'alchilik...

– Kambag'alchilik o'lsin!

Xotin bu gapni shikoyat tarzida aytdi, ammo Turobjon buni ta'na deb tushundi.

– Nima, men seni olganimda kambag‘alligimni yashirganmidim? Erkaboyga o‘xshab chimildiqqa birovning to‘ni, kavush-mahsisini kiyib kirganmidim? Bunday armoning bo‘lsa, hali ham serpulroq odamga teg.

– Ikkita anor uchun xotiningizni serpul odamga oshirgani uyaling!

Bu gap Turobjonning hamiyatiga tegdi. “Jigarlaring ezi-lib ketsin”, degani xotiniga qancha alam qilgan bo‘lsa, bu gap Turobjonga shuncha alam qildi.

– E, hoy, anor olib bermadimmi? – dedi Turobjon mayin tovush bilan, ammo bu mayin tovushdan qo‘rqulik edi, – sira anor olib kelmadimmi?

– Yo‘q! – dedi xotin birdan boshini burib.

Turobjonning boshi g‘ovlab, ko‘zi tindi.

– O‘tgan bozor kuni yegan anoringni o‘ynashing olib kelganmidi?!

– O‘ynashim olib kelgan edi!

Turobjon bilolmay qoldi: xotinning yelkasiga tepib, so‘ngra o‘rnidan turdimi, yo turib keyin tepdimi: o‘zini obrezning oldida ko‘rdi. Xotin, rangi oppoq, ko‘zlarini katta-katta ochib unga vahimali nazar bilan qarar va boshini chayqab pichirlar edi:

– Qo‘ying... Qo‘ying...

Turobjon chiqib ketdi. Birpasdan keyin ko‘cha eshigi ochilib yopildi.

Xotin uzoq yig‘ladi, eriga qattiq gapirganiga pushaymon bo‘ldi, o‘zini qarg‘adi, o‘lim tiladi; yig‘idan tolib tashqariga chiqdi. Qorong‘i, uzoq-yaqinda itlar hurar edi. Ko‘cha eshigini ochib u yoq-bu yoqqa qaradi – jimjit. Guzar tomonda faqat bitta chiroq miltillar edi. Samovarlar yotgan. Qaytib uyga kirdi.

Tom orqasida xo‘roz qanot qoqib qichqirdi. Ko‘cha eshigi ochildi. Xotin to burilib qaraguncha Turobjon katta bir tugunni orqalab kirib keldi. U tugunni uyning o‘rtasiga tashladi. Bir choyshab anor har tomonga yumalab ketdi, bir nechasi obrezga tushdi. Turobjon xotiniga qaradi. Uning rangini ko‘rib xotin qo‘rqib ketdi – bu qadar oqargan! Turobjon o‘tirib peshonasini ushladi. Xotini yugurib oldiga keldi va yelkasiga qo‘lini qo‘ydi.

– Qayoqqa bordingiz? – dedi entikib, – nima qildingiz?
Turobjon javob bermadi. Uning vujudi titrar edi.

1936

JONFIG'ON

Jonfig'onni tanisangiz kerak – o'sha, o'tgan yil bahorda mast bo'lib, ko'chadan o'tgan odamga „Hozir aytasan: boshimni qaysi devorga urib yoray“, deb yopishgan, keyin soqoliga o'zi o't qo'yib, gugurt chiqarganni so'kkan kishi.

Kecha shuning uyidan xotin kishining achchiq-achchiq yig'lagan tovushi eshitildi. Jonfig'on bu yaqin yillarda xotini ni urgan emas, hatto bir kuni samovarda o'zi: „Xotin kishini nomard uradi, qo'ling qichisa, o'zingga o'xshagan qo'li qichiganni topib mushtlash, men seni mard bilay“, degan edi.

– Nima bo'ldi?

Uch-to'rt kishi bo'lib asta kirsak, hovlining o'rtasida katta gulxan, xotini Malohatxon uning atrofida dodlab yuribdi. To'xtatdik.

– Nima gap?

– Sho'rginam qursin... ko'rmaysizlarmi... Besh-olti yildan beri bitta paypoq olib bergani yo'q-ku, ishlab-ishlab topgan pulimga qilgan hamma kiyimlarimga kerosin sepib o't qo'ydi... Shu ustimdagi ish kiyimim bilan qoldim...

Jonfig'on derazadan boshini chiqarib baqirdi:

– Gapir, ha gapir!.. Sening gaping gap-u, bizniki gap emas-mil!..

Jonfig'on katta bir haqiqatni ochishga shoshilganday, uydan yugurib chiqdi, bizga zo'r haqsizlikdan shikoyat qilayotgan qiyofada turib, allaqayerda o'tgan bir avliyoning o'z o'g'liga „Xotinlar bevafo“, deb qilgan nasihati, jinoyat qonunlari majmuasining allanechanchi moddasi to'g'risida gapirdi va bexosdan yig'lab yubordi. Keyin bilsak, kecha er-xotin urishgan, xotin „Qo'y endi, men sen bilan umr qilmayman, ertaga xatimizni olamiz“, degan ekan.

Urish, qo'ydi-chiqdi ham har xil bo'ladi. Ba'zi urishlar shunday arzimagan narsadan chiqadiki, orada qancha sovuq gaplar o'tib „hordiq chiqqandan keyin“ urish nimadan chiqqanini na er eslay oladi, na xotin. Bularning ham janjali shu xilda bo'lsa yarashtiraylik, ikkovi ZAGSning o'sha „o'lim va taloq“ bo'lmasiga qadam bosmasin, deb gap so'radik. Er-xotin ayta bersa, bu janjalning tarixi biron yozuvchining qo'lga tushsa, kattakon bir kitob bo'ladigan.

Jonfig'on bundan besh-olti yil burun qaysi bir idoraning izvoshini minar ekan, kirakashlik qilib qo'lga tushib ishdan haydashibdi; keyin sabzavot do'koniga mudir bo'lgan ekan, „Juda arzon mollar, bularning ustiga so'm qo'yib bo'lmasa, tiyin qo'yish bilan qachon boy bo'ladi kishi“, deb o'zi tashlab ketibdi; tanish-bilishlari zavodga ishga joylab qo'ygan ekan, „Oyligidan bo'lak daromadi yo'q“, deb bormay qo'yibdi, shundan keyin qilmagan ishi qolmabdi desa bo'ladi: gulfurushlik deysizmi, tomshuvoq deysizmi, qassobchilik deysizmi... bir-ikki hafta bozorda qovun tilib ham sotibdi, Malohatxon Jonfig'on izvoshchilikdan haydalgan yili, mahalladagi faol ayollarning himoyasi ostida erining qarshiligiga qaramay, tuman Kengashiga farrosh bo'lib kirgan ekan; o'qibdi, hademay savodi chiqibdi, bir yil-bir yarim yildan keyin hatto majlislarda ma'ruzachiga: „O'rtoq, sizga savolim bor“, deydigan bo'libdi. Tuman Kengashining shofyori Tishchenko degan ayol uning sog'lomligiga, kuchiga, abjirligiga, ayniqsa, zehniga qoyil bo'lib yurar ekan, bir kuni uyga chaqirib, „Sen shofyor bo'lgin, nima yordam kerak bo'lsa beraman“, debdi. Malohat ham shunday bir narsani orzu qilib yurar ekan, darrov ko'nibdi. Shundan keyin Tishchenko uni birmuncha vaqt shofyorlar kursiga tayyorlabdi, oqibat, kirgizib ham qo'yibdi.

Jonfig'on avvallari uning niyatiga, o'qishiga „Notavon ko'ngil... orzuga ayb yo'q“, degan nazar bilan qarab yurar ekan, bir vaqt qarasaki, Malohat kursni bitirib, yuk mashinasini minib yuribdi! Jonfig'on bunga ham ko'nikibdi – „Ha endi, minsa minibdi-da, shu ham martabami, mashinani o'zi o'ylab chiqarptimi“, deb o'ziga tasalli beribdi. Biroq Malohat ikki yilda

uch marta mukofotlanibdi. Jonfig'on mukofotni o'z gazi bilan o'lgagani uchun bunga ham uncha parvo qilmabdi – „Olga mukofotiga ot bilan tuya berarmidi“, debdi. Jonfig'on o'tgan yil bahor kechalarining birida (o'sha kuni ertasiga boshini yormoqchi bo'lgan, soqoliga o't qo'ygan) istirohat bog'iga kirgan ekan, qarasa, shaharning manman degan staxanovchilari¹ qatorida xotini ham kattakon portreti turibdi! Sevinch, qo'rquv, baxillik – hammasi aralash-quralash bo'lib, Jonfig'onning boshi g'ovlab ketibdi. U darrov uyiga kelib, har qalay, xotinini suybdi, o'pibdi, lekin suhbat janjal bilan tugabdi. Bu kungacha bo'lib o'tgan uchta yirik janjalning biri shu ekan.

– Shunda janjal nimadan chiqdi? – dedi sheriklarimizdan biri.

Jonfig'on javob bermoqchi edi, Malohat gapini og'zidan oldi.

– Tuppa-tuzuk o'tirgan odam birdan aynib, endi undoq bo'lasan, bundoq bo'lasan, jazman chiqib qoladi, deb jahlimni chiqardilar. Xayolimda yo'q gaplar...

– Xayolingda yo'g'-a, xayolingda yo'q! – dedi Jonfig'on kesatib.

– Ha, xayolimda bo'lib nima qildim?

– Xayolingda bo'lmasa nima uchun bo'qog'ingni kestirding? Xo'sh? Qani mana shu to'rtta odamning oldida javob ber-chi?

Malohatning ko'k piyoladan ko'ra kichikroq bo'qog'i bo'lib, shuni o'tgan yil kuzda kestirgan ekan. Ikkinchi yirik janjal shunda bo'lib, yaqin bir haftaga cho'zilibdi.

– Kestirsam, yomon bo'liptimi? – dedi Malohat. – Axir... xotiningizman...

– Nima, menga yoqish uchun kestiribsanmi? Hech-da! Menga bo'qog'ing bilan ham yoqa berar eding. Boshqaga yoqaman deb kestirgansan!..

– Uyaling! Ilgarilar, bo'qog'ing bor, deb ko'z ochirgani qo'ymas edingiz-ku! Necha marta yig'latgansiz?

¹Staxanovchi – o'tgan asrning 30–40-yillarida ishlab chiqarishda yuqori mehnat unumdorligiga erishgan novator ishchi izdoshi.

Jonfig'on nima deyishini bilmay, yerga qaradi va do'ng'illadi:
– Men yig'latgan emasman... o'zing yig'lagansan...

Biz kulgidan o'zimizni tiyolmadik, ammo baralla kulish to'g'ri kelmagani uchun birimiz mo'ylovimizni silab, birimiz yo'talib deganday, kulgimizni yashirdik. Jonfig'on „Malohat endi meni tashlab ketadi“, deb hadiksirab yursa, Malohat erining bu yurish-turishidan xijolat tortib yurar ekan. Shuning uchun Malohat ko'zga ko'ringan sayin erini el qatori ishlashga undar, yalinar, ba'zan qattiq gapirar, hatto yig'lar ekan. Jonfig'on oxiri insofga kelib, shu bu yil qishda non zavodiga ishga kiribdi, ammo bir oy ishlamasdan progulchi tarzida ishdan haydalibdi. Jonfig'on buni, albatta, talay vaqtgacha xotinidan yashirib yuribdi; bu ma'lum bo'lib qolgandan keyin xotiniga necha-necha tavba-tazarrular qilib, endi biron joyga kirib ishlashga, astoydil ishlashga so'z beribdi. Malohat ishonibdi va o'zi ish topib, o'tgan oyning o'n birinchi sanasida joylab qo'yibdi. O'tgan kuni qarasa, mulla Jonfig'on yana bekorlar! Malohat surishtirgani korxonaga boribdi; surishtirib qarasa, Jonfig'on faqat o'n yetti kun ishlabdi, xolos; byulleten olgani doktorning oldiga chilimning suvini ichib lohas bo'lib kirgan ekan, doktor ichini chayqabdi va „Ko'r bo'ldingmi, nega tamaki yeysan“, debdi. Bu gap korxonaga ovoza bo'lib, Jonfig'onni o'sha zamoniy oq ishdan haydashibdi. Mana, uchinchi yirik janjal mana shundan chiqibdi.

– Nega bundoq qilasiz, axir? – dedik.

Jonfig'on yer chizib o'tirar ekan:

– Shayton... – dedi.

– Bekor aytibsiz! – dedi Malohat jahli chiqib, – chilimning suvini ichib doktorga kirishni shayton sizdan o'rgangandir!..

Hammamiz jim qoldik, Jonfig'on birpasdan keyin boshini ko'tarib:

– Bo'ladigan gap shu, – dedi, – mening qo'yadigan xotinim yo'q. Agar zo'rlik bilan xat topshirsang, tovonimga qolasan. Mana shu yigitlar guvoh. Aytdim-qo'ydim, ikki quloq arqon...

U, o'pkasini tutolmay, yig'lab yubordi. U yig'lar ekan, yana xotiniga so'z berdi. Malohat uni hech qachon bu ahvolda ko'rmagan bo'lsa kerak, yumshadi.

– Men sizga aytayin, – dedi, – pulingizning keragi yo‘q, ishlasangiz bo‘lgani! Men sizni hozir erim degani nomus qilaman!

Jonfig‘on qasamning har xilidan ichdi, keyin bizning kafil bo‘lishimizni so‘radi. Biz oxirgi sinoq bo‘lishi sharti bilan kafil bo‘ldik, ammo har qaysimizning dilimizda: „Bu xotindan uyalib qolmasmikanmiz“, degan bir andisha bor edi. Malohat ko‘ngandan keyin biz chiqib ketdik. Samovarda o‘tirgan edik, birpasdan keyin Jonfig‘on chiqdi va yonimizga kelib:

– Shu gap gap bo‘ldimi, yo tag‘in jinniligi tutarmikin? – dedi.

Biz hali javob bermasdan Malohat eshikni ochib qaragan edi, Jonfig‘on yugurganicha bordi, ikkovi kirib ketdi.

Ertasiga eshitsak, Jonfig‘on yo‘qlab kelgan takasaltang og‘aynilarini uyiga kirgizmabdi.

1939

ADABIYOT MUALLIMI

O‘zining aytishiga ko‘ra „Nafis adabiyot muallimi“ o‘rtoq Boqijon Baqoyev og‘ilga kirib ta‘bi xira bo‘ldi: sigirning qulog‘iga yana kana tushibdi! Kanadan ham ko‘ra sigir uning achchig‘ini keltirdi: kanani teray desa qo‘ymaydi – boshini siltaydi, pishqiradi.

– Hayvon! Sigir emas, hayvon! – dedi og‘ilning eshigini qattiq yopib. – Hayvon!

Xotini Mukarram hovlida samovarga suv quyar edi.

– Hayvon! – dedi Baqoyev, – bu sigirni sotib, puliga cho‘chqa olish kerak!

– Shaharda cho‘chqa asrash mumkin emas, – dedi Mukarram samovariga ko‘mir solayotib.

– Nima uchun? Taqiq qilinganmi? Kim aytdi? Men aytib edimmi? To‘g‘ri, mumkin emas... albatta, mumkin emas...

– Uyga kiring, Hamida keldi.

Hamida o‘n olti yoshlardagi tirik, quvnoq qiz, pochchasini ko‘rib sevinib ketdi.

– Siz uyda ekansiz, bilsam, daftarimni olib kelar ekanman... esizgina...

O'rtoq Boqijon Baqoyevning ta'bi ochildi – sigir, uning qulog'idagi ko'm-ko'k kana, g'o'qillab tumshug'i bilan ariq yoqalarini buzib yurgan cho'chqa ko'z oldidan ketdi.

– Texnikumdan rabfakka¹ o'tibsan deb eshitdim, rostmi? – dedi. – Himm... yaxshi qilibsan. Rabfakka o't, deb men aytib edim, shekilli? Himm... Auff, zarda bo'libman... Rabfak yaxshi. Men bir borgan edim. Kanselariyaning eshigiga praktikum deb yozib qo'yipti. To'g'ri emas. Praktikum, minimum, maksimum – bular hammasi lotincha yoki lotinchaga yaqin so'zlar. Men shaxsan shunday deb bilaman.

Biroz jim qolishdi.

– Boqijon aka, – dedi qiz uyalibroq, – bir narsani sizdan so'ramoqchi edim: biz sinfda Chexovning „Uyqu istagi“ni o'qidik, go'dakni o'ldirgan qizni sud qilmoqchimiz. Da'vogar go'dakning onasi – Rahima bo'ladi, qoralovchi – Sharifjon. Sudyalar ham bo'ladi. Men qizni oqlab, butun gunohni uning xo'jayiniga, yosh qizni bu qadar berahm ekspluatatsiya qilgan kishiga qo'ymoqchiman. Mana shu... Shuni yozdim. Shu to'g'rida sizning fikringizni bilmoqchiman. Chexov shunday demoqchi emasmi?

O'rtoq Baqoyev o'ylab turib so'radi:

– Nafis adabiyot darsini sizlarga kim beradi? Hakimov? Ahmoq odam! O'z ustida ishlamaydi. Savol alomati hamma vaqt „mi“dan keyin qo'yiladi, desam kuladi. Gap bunda ham emas...

Mukarram samovar ko'tarib kirdi. Hamida irg'ib turib, samovarni opasining qo'lidan oldi va stolga qo'ydi. U homilador xotinga samovar ko'tartirib, qarab o'tirgan pochchasidan o'pkalamoqchi edi, biroq uyaldi, indamadi. O'rtoq Boqijon Baqoyev juda chanqab turgan ekan, ustma-ust to'rt piyola choy ichdi va terladi.

– Chuchvaradan keyin choy juda yaxshi ketadi-da, – dedi yuzidagi terni artib. – Himm... soqol ham o'sipti, sartarosh bo'lmasa odamlar maymun bo'lib ketar edi. Maymun, juni to'kilib odam bo'lgan. Bu haqda Engelsning fikri bor...

¹Rabfak – rabochiy fakultet – “ishchilar fakulteti” birikmasining qisqartmasi.

– Haligini aytmadingiz, Boqijon aka, – dedi qiz, – Chexov shunday demoqchi emasmi?

O'rtoq Baqoyev yana bir piyola choy so'radi.

– Chexovmi? Himm... burjuaziya realizmi to'g'risida so'zlaganda eng avval uning obyektiga diqqat qilish kerak. Burjuaziya realistlari tushungan, ular aks ettirgan obyektiv voqelikni anglash lozim bo'ladi. Turgan gapki, Chexovning ijodi boshdan-oyoq, butun mohiyati bilan ilk burjuaziya realizmi, ya'ni... himm... Mukarram, tovuqqa moyak qo'ydingmi? Qo'yish kerak, bo'lmasa daydi bo'lib ketadi... Tavba, tovuqdan ahmoq jonivor yo'q – moyak qo'ysang tug'adi? Xo'roz nima uchun saharda qichqiradi? Ajoyib psixologiya! Biologiya o'qiysizlarmi?

Hamida biologiyadan nimalar o'qiganini, bu o'qish yilida yana nimalar o'tilajagini so'zlab berdi va o'zining oqlash nutqida fiziologik asoslar ham ko'rsatish niyati bor ekanini aytib, yana so'zni Chexov ustiga burdi.

– Himm... – dedi Baqoyev, – Chexov to'g'risida o'zimning fikrim bor. Boshqalar nima desa desin, har holda, uning dunyoga qarashida... Uning dunyoga qarashi Pushkin va Lermontovlarning dunyoga qarashidan farq qiladi. Bir davr, bir sinf, bir mamlakat yozuvchilari bo'lishlariga qaramasdan, mutlaqo farq qiladi!

– Chexov Pushkin bilan bir davrda yashagan emas-ku, – dedi Mukarram, – bizning kutubxonada uning Maksim Gorkiy bilan oldirgan surati bor. Chexov 1904-yilda o'lgan bo'lsa kerak.

O'rtoq Baqoyev biroz o'ng'aysizlandi.

– Sizlar qaysi Chexov to'g'risida gapirayotibsizlar? Choydan quy!.. Bu Chexov haqidami? To'g'ri, bu 1904-yilning birinchi yarmidami, ikkinchi yarmidami o'lgan... Boshqa ro'molcha ber, bundan piyoz hidi kelayotipti... Men ana u Chexov, ilk burjuaziya realizmining namoyandasi bo'lgan Chexov haqida so'zlayotibman.

– „Uyqu istagi“ qaysi Chexovniki? – dedi Hamida.

– Hech shubhasiz bu Chexovniki. Bu narsa birinchi marta „Sovremennik“ jurnalida bosilgan.

Shundan keyin o'rtoq Boqijon Baqoyev uzundan uzoq so'zlab ketdi. Uning nima to'g'rida so'zlayotganini Hamida bilmas edi.

Detirding degan allaqanday mashhur tanqidchi Shelling degan yozuvchiga „Sen dastyorga zor bo‘lguncha o‘g‘ling dastyor bo‘ladi“, deb xat yozgan; Marks Dobrolyubovni Mering bilan bir qatorga qo‘ygan; Stending degan allaqanday bir dramaturg o‘lar chog‘ida Demping degan bir tanqidchiga: „Agar butun jonivorlarni Xudo yaratgan bo‘lsa, men uning zavqiga qoyil emasman, echkiemar ham jonivor bo‘ldimi?“ degan... Hamidaning boshi og‘irlashib ketdi: ikki marta sekin, og‘zini ochmasdan esnadi.

Hamida mezbonlar bilan xayrlashib ko‘chaga chiqqanda qorong‘i tushgan edi: „Uyqu istagi“ to‘g‘risida pochchasidan hech qanday fikr ololmadi. Uning so‘zlaridan nima olgani haqida o‘ziga hisob berar ekan, g‘uvullab turgan boshida shundan boshqa hech narsa yo‘q edi: praktikum, minimum, maksimum; Detirding, Stending, Shelling, Mering, Demping...

1937

AYB KIMDA

Hamroyev kechki ovqatdan keyin birpas cho‘zilmoqchi bo‘lgan edi, to‘g‘ri kelmadi: narigi uy to‘polon – bolalar bir-birini yostiq bilan urib o‘ynayotibdi; soat sakkiz yarimda majlisga borish ham kerak. Kecha Hamdam ota-onalar majlisi bo‘lishi to‘g‘risida maktabidan qog‘oz olib kelgan.

Hamroyev hech qachon majlisga borgan emas, ammo fursati bo‘lganda bir tayyorlanib bormoqchi va bola tarbiyalashni bilmagan yoki bu ishga sovuq qaragan o‘qituvchilarni uyaltirmoqchi edi. Bu niyat uning xotini Sobiraxonga juda ma‘qul bo‘ldi.

– Gapiring, izza qiling! Bolalar maktabda o‘qib qayta bevosh bo‘lib ketyapti. Siz uyda yo‘q vaqtlarda Hamdamingizning das-tidan menga kun yo‘q. Ilgarilar urib yengar edim, endi uray desam, qochib tomga chiqib ketadi, tomdan turib menga tilini ko‘rsatadi.

Hamroyev qo‘yin daftariga nimalarnidir yozdi.

– Xo‘sh, tag‘in nimalar qiladi?

– Tag‘in... ursam „Baribir og‘rimaydi“, deb xir-xir kuladi... Ha, aytgancha, bir yildan beri biron marta „aya“ deganini eshit-ganim yo‘q, hamisha „Turondot“ deydi.

Hamroyev kulib yubordi. Bu laqabni Sobiraxonga o'tgan yili may bayramida birovnikiga mehmon bo'lib borishganida o'zi qo'ygan va shu bilan hammani kuldirgan edi.

– „Turondot“ deydimi-a? Lekin buni majlisda gapirib bo'lmaydi, chunki... lekin bir tomondan, gapirilsa ham bo'ladi, bola degan kattalarning gapini gapirmasligi kerak.

– Albatta! Maktabda shunaqa narsalarni o'rgatmasa, nimani o'rgatadi? Quruq ilm bilan bola bola bo'lar ekanmi?

Hamroyev Sobiraxonning shikoyatlarini, gazetalarda o'qigan, odamlardan eshitgan tarbiyaga doir gaplarni yozib, qo'yin daftarini to'ldirdi, keyin bularning hammasidan xulosa chiqardi:

– Men biron qog'ozga o'qimasdan qo'l qo'ysam, sen biron ko'ylakning yoqasini qiyshiq qadab qo'ysang, ishga sovuqqonlik bilan qaraganimiz uchun javobgar bo'lamiz, nima uchun bola tarbiyasiga sovuqqonlik bilan qaragan o'qituvchiga qonun yo'q, qani, chaqir bu yoqqa Hamdamni!

Narigi uydan uvadasi chiqib ketgan yostiqni ko'tarib, Hamdam chiqdi.

– O'tir, bu yoqqa! Xo'sh, sen nima uchun ko'cha bolalariga o'xshab axloqsizlik qilasan!

Hamdam yostiqni kursiga qo'yib ustiga o'tirdi va onasiga qaradi.

– Nima qildim?

– Men so'rayotibman, menga qara! Nima qilganingni bilmaysanmi? Nima uchun oying urganda... xayr, bu ham mayli. Nima uchun oyingni „aya“ demay... yo'q, nima uchun tomda turib, ayangga... umuman tomlarda yurar emishsan, yer ko'tarmaydimi? Maktabda senga shuni ta'lim beradimi? Qani daftarlaring?

Hamdam ayasiga qaradi.

– Qachon men tomda yuribman?

– Yo'q, tomni qo'y, menga daftarlaringni ko'rsat! Bu yil o'qish boshlangandan beri nechta „a'lo“ baho olding?

– Bitta ham... yomon baho olganim yo'q. Mana...

Hamroyev daftarlarni varaqlay boshladi.

– Xo'p, hozir ko'ramiz... „yaxshi“... „o'rta“... „o'rta“... Qani „a'lo“? Ruschadan nima uchun „yaxshi“?

– A'lo o'qisam ham, o'qituvchimiz „yaxshi“ qo'yadi, „a'lo“dan „yaxshi“ yaxshi deydi.

– Ha-ha! Hali siz yolg'on gapirishni ham bilasizmi?! Qani, beriroq kel, ko'zinga qara! „Yaxshi“ yaxshi deydimi?

Hamdam yolg'on gapirishning bunday oqibatini umrida birinchi ko'rishi edi, yig'lab yubordi.

– Menga qara deyman! Kim o'rgatdi senga yolg'on gapirishni? Qaysi domlang?

Sobiraxon aralashdi:

– Qo'ying endi, minba'd yolg'on gapirmaydi. Voy, tavba, ruschadan nega „yaxshi“, baloday gapiradi, shekilli-ku!

Hamroyev Hamdamning qulog'idan cho'zib, o'ziga qaratdi.

– Tag'in yolg'on gapirasanmi? Bundan keyin yolg'on gapiradigan bo'lsang, bilib qo'y, men oyingga o'xshab og'rimaydigan qilib urmayman-a!.. Shu yolg'on gapiyandan keyin ruschadan „yaxshi“ olganingga ham ishonmayman. Qani, xo'sh, masalan, choynakning qopqog'ini ruscha nima deydi? Samovarning jo'mragini nima deydi?

Hamdam ikkovini ham bilmadi va yig'laganicha narigi uyga kirib ketdi. Hamroyev qo'yin daftarini olib nimalarnidir o'chirdi, yana nimalarnidir yozdi.

– Yo'q, – dedi daftarini cho'ntagiga solib, – bu ishga jiddiy qarash kerak. Shunday bo'lgandan keyin majlisga jiddiy tayyorgarlik ko'rib borilmasa bo'lmaydi. Tarbiyaga doir kitob ko'p.

– Soat sakkiz bo'ldi, – dedi Sobiraxon.

Hamroyev o'ylanib qoldi: borsa, albatta, gapirishi kerak, gapirmaydigan bo'lsa, borishning keragi yo'q. So'zga chiqqanda gapni nimadan boshlaydi, nima to'g'rida gapiradi va qanday xulosa chiqaradi.

– Yo'q, bu xilda borishdan foyda yo'q, Turondot, – dedi, – bu safarcha siz boring. Men yanagi safar jiddiy tayyorgarlik ko'rib boraman.

– Qo'ysangiz-chi! Umrinda bormagan joyimga qanaqa qilib boraman. Mening borishimdan nima foyda?

– Foyda bo'lmasa ziyon ham yo'q-ku!

Er-xotin foyda-ziyon to'g'risida tortishib soatni sakkiz yarim qilishdi. Hamdam chiqdi.

– Nima qilib o'tiribsizlar? Direktor juda tayinlagan edi, xatni topshirmagandirsan, deb ertaga meni urishadi.

– Oying bormaydi, borishidan foyda ham yo'q, men yanagi safar boraman.

– Mudir so'rasa, shunaqa deymanmi?

– Nega? Kap-katta bo'lib shunga ham vaj topolmaysanmi? Dadam ishdan kech keldi, oyim betob yotipti, degin!

Hamdam dadasiga qaraganicha uzoq turib qoldi. U ertaga xuddi shunday deydi.

1940

SAN'ATKOR

Konsert odatdagicha „Navbatdagi nomeramizda... Kelganlaringga rahmat, o'rtoqlar“ bilan tamom bo'ldi. Nomi chiqqan ashulachi – san'atkordan boshqa hamma xursand bo'lib tarqaldi. San'atkor tajang edi: tanaffus vaqtida zalga chiqqan edi, bir traktorist uni savodsizlikda aybladi. Traktorist tanqid qilganiga san'atkor asti chiday olmas edi: traktor qayoqda-yu, masalan, „chorzarb“ qayoqda, traktorist qayoqda-yu, ashulachi qayoqda!

San'atkor uyiga ketgani izvoshga¹ o'tirganida yana tutaqib ketdi: „Hech bo'lmasa aytadigan ashulangni o'rgan, so'zlarini to'g'ri ayt“ emish! Nimasini bilmayman, nimasi to'g'ri emas? Meni shu vaqtgacha muxbirlar, yozuvchilar ham tanqid qilgan emas; formalizm, naturalizmlardan o'tdim – hech kim otvod² bergani yo'q. Otvod berish qayoqda, hech kim meni og'ziga ham olmadi. Endi bir traktorist tanqid qilar emish!..

San'atkor izvoshchini hayron qoldirib, o'zidan o'zi g'uldirab borar edi. Uyda xizmatchi ovqat qilib qo'ygan ekan, san'atkorning tomog'idan hech narsa o'tmadi – ikki piyola choy ichdi, xolos. Unga turib-turib nash'a qilar edi! „Ashulani mexaylis-

¹Izvosh – rezina g'ildirakli, usti ochilib-yopiladigan yengil ot arava.

²Otvod – ruschadan: qabul qilmaslik, rad qilish, yo'qqa chiqarish.

tik aytar emishman! Tovushim yomon bo'lsa nega plastinkaga oldi? Tanqid deganiga endi bu kishining ham tanqid qilg'ulari kelipti... Amali traktorist... Obbo!..“

– O'qishga bordingizmi? – dedi xizmatchiga qovog'ini solib.

– Bordim... – Xizmatchi ikki haftadan beri savod maktabida o'qir edi.

– Xizmatchisi savod maktabida o'qiyotgan bir kishini traktorist, savodsiz, desa alam qilmaydimi? – dedi san'atkor o'zicha bo'g'ilib, – „labingdan bo'lsa olsam, e, shakarlab“, deganim u kishiga yoqmapti, „bo'lsa“ emas, „bo'sa“ emish! O'zi bilmaydi-yu, menga o'rgatganiga kuyaman! Senga o'xshagan savodsizlar „bo'sa, bo'masa“ deydi. Artist kulturniy odam – gapni adabiy qilib aytadi – „bo'lsa, bo'lmasa“ deydi. Pojarni „Gugurt-ni yerga tashlamang“ dedi, rejissorimiz esa „Gugurtning yerga tashamang“ dedi. Qanday chiroylik! Pojarnimi, pojarningmi? Shoshma, nima uchun pojarni? Pojarni, albatta! Rejissorimiz juda kulturniy odam. Odam degan mana shunday bo'lsa, urishsa xafa bo'lmaydi kishi – ikki gapning birida „Ta'bir joyiz ko'rilsa“, deb turadi. Bu traktorist menga shuncha dashnom berib, ko'ngil uchun bir marta „Ta'bir joyiz ko'rilsa“, demadi.

Xizmatchi daftar-qalam keltirib, san'atkorning oldiga qo'ydi.

– „J“ ning kattasi qanday yozilar edi? Domlamiz bir kuni ko'rsatgan edi, esimda qolmapti.

San'atkorning jahli chiqdi:

– Endi „j“ga keldingizmi? Barjom deganda yoziladi. Kechagi barjom og'zi ochiq qolipti, gazi chiqqandan keyin bir pulga qimmat. Siz ham dunyoga kelib kulturniy bo'lsangiz-chi!.. Burningiz terladi, arting, ta'bir joyiz ko'rilsa!

San'atkor o'rnidan turib yotoqqa kirib ketdi.

– Yotasizmi? – dedi xizmatchi narigi uydan.

– Nima edi?

– „J“ ning kattasini ko'rsatib bermadingiz, ertaga domla so'raydigan edilar. Qanaqa yoziladi?

– Kichigini yozib qattiqroq o'qing!

San'atkor yechinib ko'rpaga kirdi. Xizmatchi chirog'ni o'chirib chiqdi. San'atkor ko'zini yumdi, ko'ziga g'ira-shira qorong'i zaldagi son-sanoqsiz kallalar ko'rindi. Bular ichida eng kattasi traktoristning kallasi, u iljayar edi.

– Afting qursin! – dedi san'atkor va narigi yonboshiga ag'darildi.

Hayal o'tmay uyquga ketib xurrak otdi. Uning xurragi ham nechukdir adabiyroq edi: „Pluq-qum-prr... pluq-qum-prr...“

1936

O'JAR

*Ul tuta ot quyrug'indan, „bo'l uzun soch“, deb
qo'ya,*

*„Tek nega boshda tugul?“ Tanqidga muhtoj, deb
qo'ya.*

Abdulla To'qay

Qutbiddinovga ovchi oshnasi ikkita tustovuq in'om qildi. Tustovuqlar tozalanib, tuzlanayotganda Qutbiddinovning fe'li aynidi, ya'ni bironta shinavanda ulfat bilan birpas dilkashlik qilg'usi keldi. Uning qo'shnisi Zargarov yaqin bir oy bo'ladi, chorakam bir litr xushbo'y vinoni dumba-jigar bilan ichgani asrab yurar edi, semiz tustovuqning daragini eshitib: „Xayr, qo'y so'ysak, yana vino topilar“, dedi.

Bu ikki ulfat ahyonda mana shunday dilkashlik qilganlarida suhbat boshdan oyoq ikki mavzudan chetga chiqmas edi: biri – shu ketishda shahrimiz yana ellik yildan keyin qanday bo'lar ekan; ikkinchisi – so'nggi vaqtlarda fan kishilarni yoshartirish to'g'risida nega indamay qo'ydi?

Qutbiddinovning o'g'li Suyar ovqatdan keyin o'quvchilar saroyiga ketgan edi, soat oltidan o'tib borayotir – daragi bo'lmadi. Shu vajdan Qutbiddinov suhbatning boshlanishida jinday tashvishmand bo'lganidanmi, bu safar mavzu shaharning kelajagi, fanning jimib ketgani emas, bola tarbiyasi bo'lib qoldi. Zargarovning ham o'g'li bor. Ikki ota hozirgi tarbiyani

xo'p maqtashdi. Zargarov uzun so'zdan xulosa chiqarib, „Men yoshligimda shunday tarbiya ko'rgan bo'lsam, hozir yerda turib oyda chorvachilik qilar edim“, dedi.

– Men ham, – dedi Qutbiddinov, – men ham ko'p hikmatlar ko'rsatar edim. Lekin, birodar... Qani, ichaylik! A uf... Lekin, birodar, har yomonning bir „ammo“si bo'lishi kerak, har yaxshining bir „lekini“. Hozirgi tarbiya yaxshi. Hech shubhasiz, yaxshi! Lekin kamchiligi yo'qmi? Bor, albatta, bor! Masalan, bolalarga shaxmat o'ynatishni olaylik. Bolaning miyasi shunday miyaki, chunonchi... bizning moliya tili bilan aytganda, alohida paragraf!

– Oh-oh-oh! Otangizga rahmat! Kamol toping, do'stim! Men ham xuddi mana shuni aytaman deb turgan edim. Shundoq, do'stim, bola deganingizning miyasi... Iye, siz nega oq ichmadingiz?

Fikrlar bir joydan chiqib, ikki tanqidchi ko'p mamnun bo'lishdi. Suhbat yana ham jonlanib ketdi. Hozirgi tarbiyani olib shaxmatga urildi, shaxmatni olib tarbiyaga; ikkovining ham dabdalasi chiqarildi. Qutbiddinov qadahlarni yana to'ldirdi, sanchqi bilan iyagini qashlab davom etdi:

– Shaxmatning yana bir zarari shuki, agar g'irrom odam bilan o'ynasangiz, asabingiz buziladi. O'ttiz to'rtinchi yilda Bobojonov bilan o'ynagan edim, g'irromlik qilib shohimni olib qo'ydi. Shohimni ber, men senga bo'lak narsa beray, desam ko'nmasdi, cho'ntagiga solib qo'ydi. Jahlim chiqib qolgan ekan, shohsiz o'ynay berdim, bari bir qoldirdim. Shundan beri o'ynamaydigan bo'lib ketdim. Nima keragi bor? Xo'sh, ana qoldirdim, nima bo'пти?

– Shuni ayting, poyezddan qoliptimi?

Soat sakkizdan o'tganda Suyar keldi. U eshikdan juda hovliqib kirgan edi, bularni ko'rib shashti qaytdi, sekin ichkarigi uyga kirib ketayotganida Zargarov ko'rib qoldi.

– E, e, yigitcha! Qani, bu yoqqa keling-chi! Ho', barakalla, mulla Suyar! Otasini suyarmi, onasini suyarmi, a? Yo ikkalalarini ham suyarmi?

Qutbiddinovning otalik mehri jo'sh urib ketdi. Suyarning boshidan, yuzidan o'pdi, quchoqladi.

– Albatta, otasini suyar-da, a, o'g'lim? Bizning o'g'il ko'p yaxshi-da: birov bilan urishmaydi, papiros chekmaydi, onasidan otasini yaxshi ko'radi, shaxmat o'ynamaydi...

Suyar o'zining quvonchini tantana bilan e'lon qildi:

– Bugun instruktorimizni qoldirdim, dada!

– E, ana endi! Ko'p bema'ni ish qilibsiz-da, o'g'lim! Shaxmat o'ynamagin demabmidim? Qara, burningdan suv oqyapti, miyang suyulibdi!

Suyar bo'shashib ketdi.

– Shaxmat o'ynagandan emas, – dedi burnini artib, – kecha o'zingiz ariqdan ko'zoynagingizni izlatdingiz...

Qutbiddinov labini burdi.

– Ko'zoynak izlasa, burundan suv oqar emishmi? Ming la'nat! Bor, uyga kir, darsingga qara!

Suyar ta'bi xira bo'lib kirib ketdi. Qutbiddinov o'g'lining noqobilligidan, andishasizligidan qattiq xafa bo'ldi; nahot otasi shaxmat o'ynamagin degan bo'lsa-yu, o'ynasa; o'ynaganini yana, ayniqsa, mehmonning oldida, bu qadar tantana bilan e'lon qilsa. Zargarov ko'p bolalar shunaqa ekanligi va Suyar eslik bola bo'lgani uchun bu xildagi qusurlarini yo'qotish qiyin emasligini aytib, ranjigan otaning ko'nglini ko'targan bo'ldi.

– Mening o'g'lim-chi, bundan ham battar. Men unga, tog' muhandisi bo'lg'in, desam „Yo'q, dada, bilmaysiz, men uchuvchi bo'laman“, deydi. Ha-ha-ha... voy, itvachcha-yey, men bilmas emishman!

Ikki tanqidchi bolalarning otalarga gap qaytarishlarini, otalarning so'zlarini ba'zan yerda qoldirishlarini hozirgi tarbiyada bo'lgan eng katta kamchilikning natijasi hisoblashdi va buni har kuni, har soatda ko'rib turganlari holda bunga qarshi jamoat fikrini qo'zg'aguday bir ish qilolmaganlari uchun o'zlarini ham ayblashdi.

– Men, shu to'g'rida gazetaga bir maqola yozsammi, deb ham o'ylagan edim, – dedi Zargarov, – lekin kelishtirolmasman

deb qunt qilmadim. Chala-chulpa yozib birovning oldiga „Shu to‘g‘rimi?“ deb borgani nomus qilaman. Rostini aytsam, ellik oltiga kirib ham birovdan aql o‘rganishni o‘zimga ep ko‘rmayman. Endi, men sizga aytsam, biz birovga aql o‘rgatsak tuzuk. Nima dedingiz?

– Albatta. Lekin men ham maqola yozishga yo‘qman, birodar. Endi biz-ku, o‘tdik, bolalarimiz ham bizday bo‘lmasin deng. Buning uchun bolalarga har xil adabiyotlardan o‘qitish kerak. Bu to‘g‘rida ham hozirgi tarbiya o‘choqlarimizning beparvoligi bor. Chunonchi, men u kuni o‘g‘lingizni imtihon qilib ko‘rdim. Mazasi yo‘q! Hatto Saltikov bilan Shchedrin degan mashhur yozuvchilarni bir-biridan farq qilolmaydi, ikkovi bitta odam, deydi. Kula-kula o‘libman. Sizga aytaman deb esimdan chiqibdi.

Zargarov „O‘g‘lim a‘lochi“ deb hech kimga so‘z bermas edi, Qutbiddinovning bu kulgisi uni tamom o‘ldirdi.

– Rosti bilan shunday dedimi? Adabiyotdan ham a‘lo baho olgan edi-ku.

– Adabiyot muallimi oshnangizdir.

– Be, Saltikov bilan kim dedingiz hali, Shchedrinmi? Shuni bilmasa, men qulog‘ini tagi bilan sug‘urib olaman.

Qutbiddinov hamon kular edi.

– Bilmaydi, bahuzur sug‘urib ola bering, azbaroyi Xudo, ikkovi bir odam, deydi.

Qutbiddinovning me‘yordan ortiq kulgisi Zargarovning g‘ashini keltirdi. Nima bo‘lib uning og‘zidan „Mening o‘g‘lim bilmasa, sening o‘g‘ling ham bilmaydi“, degan mazmunda so‘z chiqib ketdi. Qutbiddinov ham o‘zining o‘g‘liga ishonganligi uchun, Zargarovning bu bo‘htoniga darrov, issig‘ida zarba bergisi keldi.

– Hozir, hozir, – dedi, – Suyar! Ho Suyar! Bu yoqqa chiq, o‘g‘lim! E, yotganmiding? Mayli, bu yoqqa o‘tir. Bizga bir narsani hal qilib ber: Saltikov katta yozuvchimi, Shchedrin katta yozuvchimi?

Suyar goh otasiga, goh Zargarovga qarar va hayron edi.

– Yo‘q, siz savolni noto‘g‘ri qo‘ydingiz, – dedi Zargarov. – Bunday: Saltikov ilgari o‘lganmi, Shchedrin?

– Ikkovi bitta odam-ku! – dedi Suyar, nima gap ekanini bilolmay.

Zargarov qiyqirib kuldi, chapak chaldi va bunga ham qanoat qilmay, oʻrnidan turib oʻyinga tushdi. Qutbiddinov doʻq urdi:

– Saltikov bilan Shchedrin-a? Kim aytdi senga?

– Oʻzim bilaman, kitobda bor.

– Kitobda bor? Shaxmatni koʻproq oʻyna, itvachcha!

Qutbiddinov bola bechorani xoʻp urishdi. Zargarov Qutbiddinovni oʻlarday kalaka qilib toza alamini oldi, buning ham ogʻirligi Suyarga tushdi. Suyar yigʻlab yubordi.

– Undoq demagin, oʻgʻlim, – dedi Zargarov birpas jimlikdan keyin, – dadang bir narsa degandan keyin darrov „Xoʻp, bilmabman“, deyishga oʻrgan. Yaxshi emas.

– Notoʻgʻri aytsalar-chi?

Ikki tanqidchi yalt etib bir-biriga qaradi va bu qarashda ikkovi-ning ham koʻnglidan bir gap oʻtdi: „Bola ham shunday oʻjar boʻladimi?“ Suyar ichkariga kirib ketdi. Qutbiddinov ertagayoq Suyar-ning maktabiga borib katta gʻalva koʻtarmoqchi boʻldi. Zargarov maktabdan ham koʻra oʻquvchilar saroyiga borishni maʼqul koʻrdi. Anchadan keyin Suyar kattakon bir kitob koʻtarib chiqdi:

– Mana, – dedi portretni koʻrsatib, – mana, Saltikov-Shchedrin!

Qutbiddinov „Bu oʻjar bola hamon oʻzinikini maʼqul qilmoqchi“, deb juda gʻazablandi, ammo mehmonning oldida oʻzini tiydi. Zargarov portretning ostidagi yozuvni oʻqib, xuddi qanotli tuya koʻrganday ajablandi va kitobni sekin Qutbiddinovning oldiga surdi. Qutbiddinov portret va uning ostidagi yozuvga uzoq tikildi, soʻngra, koʻzoynagini sekin qulogʻidan boʻshatar ekan:

– Him... – dedi, – Saltikov-Shchedrin! Koʻrdingizmi, oʻsha vaqtdagi yozuvchilar ham soqol qoʻygan ekan...

Jimlik choʻkdi. Suyar indamay ichkariga kirib ketdi. Shu yerda hikoya ham tamom, chunki uning mantiqiy davomi gʻalaba qozongan Suyarning bu ikki tanqidchidan oʻch olishi boʻlar edi. Suyar buni lozim topmadi.

YILLAR

O'tdi umrim, voh darig'...
Qadimgi qo'shiqdan

Hojimirsiroj avtobusda joy talashib bolalik bir xotin bilan aytishib qoldi. Bir maktab bola ham kelayotgan ekan, shu oraga tushdi-yu, yomon bo'ldi. Bu qoqvosh „Shu ishingiz noto'g'ri“, deyish bilan-ku, Hojining qorniga qoziq qoqqandek bo'lgan edi, yana „Xo'mraymang“ degani nimasi?

Hoji birpas zaharini yutib turdi-da, bola avtobusdan tushib ketayotganida sekin qo'lini uzatib, qulog'ini ushladi va uch buk-lab turib qattiq qisdi; qisdi, jonining boricha qisdi! Bola, „Qu-loqdan ayrildim“, deb o'ylagan bo'lsa kerak, qo'rqib, darrov ushlab ko'rdi – yo'q, quloq joyida. U avtobusdan tushib, lovullab turgan qulog'ini ushlaganicha Hojiga qaradi va bisotidagi eng og'ir, eng dahshatli haqoratni ishlatdi, ya'ni „Tarbiyasiz!“ dedi.

Hoji huzur qilib o'ch olganidan, bolaning so'kkani boshqa so'z topolmaganidan xursand bo'lib, orqasiga suyandi va atrofi-ga nazar tashladi; qarasa, hamma, ayniqsa, shofyorning orqasida kitob ko'rib o'tirgan kishi o'zini kulgidan zo'rg'a tiyib turganga o'xshaydi. „Haromi, meni toza rasvo qilganga o'xshaydi, – dedi o'zicha. – Bu hozir kulib yuboradi, hozir kulmasa keyin, uyiga borib kuladi; bola-chaqasi bilan kuladi! Nega men u itvachcha-ning qulog'ini shartta uzib qo'liga bermadim?“

Hojimirsiroj shoshib avtobusdan tushdi, bolaning ketidan ketdi. Bola hamon qulog'ini ushlab borar edi; bir orqasiga qarab Hojini ko'rdi-yu, jadallab muyulishdagi kattakon ikki qavatlik binoga kirib ketdi. Hoji uni bu yerga qochib kirdi degan o'yda eshikning oldida uzoq poylab o'tirdi. Quyosh botdi hamki, bola chiqmadi. Hoji asta eshikni ochib kirdi. Bolani pastdan topol-may, oyog'ining uchida yurib ikkinchi qavatga chiqayotgan edi, kimdir zinaning ustidagi chirog'ini yoqib yubordi. Hoji bir cho'chib tushdi va yuqoriga qaradi. Yuqorida o'ziga ma'lum Orziqul turar edi. Hoji uni qayerdadir qorovullik qiladi deb eshitgan, lekin qayerda ekanini bilmas edi.

– E, ha, Orziqul, – dedi, – bu yerda nima qilib yuribsiz? Shu yerdamisiz?

– Ha, biz shu yerda, – dedi Orziqul, to‘nining yengini kiyib. – O‘g‘limizga shu yerdan joy tekkan. Siz nima qilib yuribsiz?

Hoji gangib qoldi. U „Orziqulning o‘g‘li yaxshi yigit chiqdi, hozir bitta o‘zi o‘ttiz ikkita mashinaga qarar emish“, deb eshitgan, lekin uning shunday joyda turishini xayoliga ham keltirmagan edi.

– Shunaqami, – dedi Hoji boshqa so‘z topolmay, – bu joy o‘g‘lingizga tekkan ckan-da, men o‘zingizga tekkan deb eshitgan edim... Buyursin... Shunday o‘tib ketayotgan edim, esimga tushib qoldingiz, bir kiray dedim, Orziqul uyida bo‘lsa, qulluq bo‘lsin qilib chiqay...

– Juda soz bo‘pti-da, Hojim! Ko‘p yaxshi qilibsiz. Qani, kirsinlar... Yo‘q, yo‘q, kovushni ichkariga yechadilar... Zab kelibsiz-da, o‘zim ham sizni bir aytib kelaman, birpas gapirishib o‘tiramiz deb yurgan edim.

Orziqul bu gapni mehmonning ko‘ngliga qarab aytmasdi, rostdan ham Hojimirsirojning bir kelishiga orzumand edi. Lekin, rostini aytganda, Hojini uyiga taklif qilishdan murodi birpas gaplashib o‘tirish emas, unga o‘z turmushini ko‘rsatish edi. U uy-joyini, maishatini ko‘rsatish bilan maqtanmoqchi emas, chunki qo‘lga kirgizgan narsasi o‘z qadr-qimmatidan yuqori bo‘lgan odam maqtanadi. U faqat haqiqatni aytmoqchi, „cho‘loq cho‘loqligidan, kambag‘al kambag‘alligidan norizo bo‘lsa, Xudoning qahri keladigan“ zamonda xokisor bo‘lgan odamlarning o‘t kechib, suv kechib olib borgan kurashlari natijasida turmushlari qanday o‘zgarganligini ko‘rsatmoqchi, xolos. Orziqul bu haqiqatni ko‘rsatish bilan ta’na qilmoqchi ham emas, chunki ta’na qilish – qattiq o‘pkalash degan so‘z. Hojidan nima deb o‘pkalaydi? „Shuncha yil sening zavodingda ishlab qornim ham to‘ymadi, ochdan ham o‘lmadim; sen meni ot qatori ko‘rar eding; toypaxtalar ostida qolib qovurg‘am singanda kasalimni mahalla boqqan“, deb o‘pkalaydimi? Hoji shunday qilmasligi kerak emishmi? Zavod egasi-ya? Lekin Hoji, o‘sha vaqtda shunday qilmasam

bo'lar ekan, deb hozir aytishi mumkin va aytadi ham, chunki shu gap bilan birovning ko'nglini yumshatib bir piyola choyini ichadi.

Orziqul Hojini koridorning oxiridagi eshikka – o'zining bo'lmasiga boshladi. Bu bo'lmada balkonga chiqiladigan eshikning tutqichiga ilingan allaqanday bir xaltadan bo'lak hamma narsa Hojining ko'ziga qalbaki ko'rindi, shekilli, butun jihozlarni alohida-alohida ko'zdan kechirdi, hatto devorlarni chertib ko'rdi.

Orziqulning kelini Tojixon kirdi. U mehmon bilan ko'rishib, narigi uyga taklif qildi. Orziqul Hojini oshxonaga boshlab chiqdi. Oshxonada Murod xarita ko'rib o'tirar edi.

– Keldingmi, o'g'lim, – dedi Orziqul, – mana Hoji bobong ham keldilar.

Murod darrov turib Hoji bilan so'rashdi va nazokat bilan unga joy ko'rsatdi:

– Keling, Hoji bobo. Ko'rinmaysiz, kelmaysiz...

– Barakallo, o'g'lim, barakallo, – dedi Hoji kursiga ehtiyot bilan o'tirayotib. – Umringiz uzoq bo'lsin. Ko'pdan ko'p xursand bo'ldim... O'g'il degan shundoq bo'lsin, otasini rozi qilsin. Ko'p xursand bo'ldim. Xo'p... Bu gilam... bu gilamni necha pulga oldingiz?

– Esimda yo'q. Ancha bo'ldi olganimizga.

– O'tgan hafta bozorga bir gilam chiqdi, gilammisan gilam edi-da. Bir ming uch yuzga savdo qilib, Qodiralining o'g'liga olib berdim. Gilam tanigan odam ikki mingga indamasdan oladi. Shunaqa narsalar kerak bo'lsa menga aytib qo'ying. Xo'sh... yashang o'g'lim, kam bo'lmang. Endi Orziqul oyog'ini uzatib, bahuzur yota bersa ham bo'lar ekan. Biz burun zamonda shuncha davlat bilan ham bu xilda orzu-havas ko'rgan emasmiz. Endi ishlamassiz-a, Orziqul?

– Nega ishlamas ekanman, qirq to'rtinchi maktabda qorovullik qilaman. Men ishlamasdan turolmayman... o'rganmaganman...

– Ana shu chakki-da, Orziqul, ana shu chakki! Noshukur-chilik...

– Noshukurchilik bo‘lsa ham o‘rganmaganman.

Murod kuldi:

– Ko‘rdingizmi, o‘rganmaganlar! Bu kishini ishlash huquqidan mahrum qilishga haddim sig‘maydi.

Tojixon ovqat keltirib qo‘ydi. Ovqat vaqtida Hoji hech kimga so‘z navbati bermay, burungi zamonni yomonlab ketdi. Ma‘lum bo‘lishicha, burun zamonda zavod egasi bo‘lishiga qaramay, u ham jabr ko‘rgan ekan: uyezd¹ hokimi „Akangizni mingboshi qilaman“, deb uch ming yigirma yetti so‘m pulini yeb, saylovda degrezlik Isomiddin degan jallobni saylagan ekan. Tojixon „piq“ etib kulib yubordi va Murodga qaradi:

– U qanaqa saylov? – dedi.

– Men qayoqdan bilay. Dada, u qanaqa saylov?

Orziqul anchadan keyin javob berdi:

– Mingboshi saylov deb eshitar edim-ku, hech ko‘rgan emasman. Qanaqa saylov bo‘lar edi, mana Hojim aytdilar-ku... Obbo xotintaloq-ey, shunaqa qilgan deng, Hojim!..

Tojixonning kulishi, Orziqulning so‘zidagi kalaka ohangi Hojiga yoqmadi. U kichkina pichoqchasi bilan suyak tozalar ekan, so‘zni boshqa, bularga xush keladigan mavzuga burish niyatida birdan so‘radi:

– O‘g‘lim, – dedi, – staxanovchilik deysizlar, buning hikmati nimada? Juda ko‘p narsalarni aqlim ola bermas edi, endi sekin-sekin fahmlayapman. Lekin shu staxanovchilik hech aqlimga sig‘maydigan ish bo‘lib chiqdi. Burungi zamonda bitta odam, mening bilishimcha, juda nari borsa uch yarim pud paxta terar edi, hozir yigirma besh pudga yetkazib terar emish. Mana, siz, bitta o‘zingiz o‘ttiz ikkita mashinaga qarar emishsiz...

Murod miyig‘ida kulib, Tojixonga qaradi:

– Tojixon, siz ayting, nima uchun hozirgi odamlar Hoji bo-boning aqlariga sig‘maydigan ishlarni qilishadi? Ayting, siz ham staxanovchi-ku.

¹Uzeyd – gubernatarkibidagi hududiy bo‘linma.

Tojixon javobga lab ochganida eshik taqilladi-yu, turib ketdi. Javobni Murodjon o'zi berdi:

– Staxanovchilikning hikmati shundaki, Hoji bobo... o'zimizda bir maqol bor-ku: „Birovning ishiga saratonda qo'l sovqotadi“. Staxanovchilikning hikmati hammadan burun shundaqa, men boshqaradigan o'ttiz ikkita mashina ham, bu mashinalar bilan qilinadigan ish ham birovniki emas. Bu – bir...

Eshikni taqillatgan O'lmas ekan, yo'lakda onasiga nima to'g'ridadir quvona-quvona so'zlayotgan tovushi eshitildi. U shu quvonchini otasiga ham aytish uchun bo'lsa kerak, shoshilib kirgan edi, ne ko'z bilan ko'rsinki, hali avtobusda „tarbiyasizlik“ qilgan kishi o'tiribdi! O'lmas ixtiyorsiz qu-log'ini ushlab, sekin yotoqqa tomon burilgan edi, Murod to'xtatdi:

– Xo'sh, o'rtoq komandir, qanaqa kino ko'rdingiz?

Bolani tanib, Hojining esi chiqib ketdi. „Obbo haromi, – dedi ichida, – hozir arz qiladi. Agar arz qilsa, cho'ntagimga qo'l soldi, deyman!“

– O'rtoq komandir tankist bo'lar emishlar, – dedi Tojixon kulib. – Uchuvchi bo'lishdan aynibdilar... O'lmas, mehmon bilan so'rashmaysanmi?

O'lmas so'rashgani qo'l uzatdi. Hoji uning qo'lini olar ekan, o'rnidan turdi:

– Endi men ketay, bemahalga qolmay, – dedi.

U bolaning shikoyat qilishidan va buning natijasida o'n-g'aysiz ahvolda qolishidan qo'rqmasa ham bo'lar edi, chunki O'lmas hech shikoyat qilib o'rgangan bola emas. Orziqul uni pastgacha kuzatib xayrlashdi. Hoji ko'chaning u yuziga o'tib, bitta-bitta qadam tashlab borar ekan, o'ylar edi: „Mashina ham, bu mashinalar bilan qilinadigan ish ham o'zingniki... tankist... tank ham o'zingniki! Yillar, yillar o'tdi! O'tgan bu yillar dun-yoni ostin-ustun qildi!..“

ASROR BOBO

Ultarmalik Asrorqul Haydar otaning qadrdon oshnasi bo'ladi.

Oq poshsho mardikor olgan yili bir kuni kechqurun Haydar ota Usta Mo'minning do'koniga chiqsa, bir begona kishi dam bosib o'tiribdi, surishtirsa „Ultarmalik qochoq“ deyishdi.

Shundan uch-to'rt oy burun „Ultarmada g'ulu chiqdi, shahardan askar kelib ancha odamni haydab ketdi, bularni guberni-ning¹ o'zi so'roq qilar emish“, degan gap tarqalgan edi. Bu odam o'sha vaqtda qochib qolganlardan biri – Asrorqul degan tegirmonchi ekan.

Olomon bir nimaga qasd qilib to'lishib turganda bir og'iz gap kifoya qiladi. Asrorqul o'shanda olomonni yorib chiqib, „Oq poshshoning devori yiqilgan bo'lsa, o'zining yurtidan mardikor olsin, biz bormaymiz“, debdi. Shundan keyin olomon xuruj qilib mingboshining uyiga boribdi. Mingboshi qochibdi. Shahardan askar chiqibdi... Asrorqul o'shandan beri qishloq-ma-qishloq qochib yurar ekan.

Usta Mo'min yolg'izqo'l bir kosib edi. Asrorqul uning damini bosib, bo'lak ishlarga qarashib, do'konida yotib yurdi. Bu odam o'zi o'ttiz beshlarga borib qolgan bo'lsa ham, bolachaqa qilolmagan, otasidan qolgan meros – tegirmonini aylantirib, kunini o'tkazib yurgan ekan. Keyinchalik Haydar ota ikkovi oshna bo'lib qoldi. Haydar ota ba'zan kechalari uning oldiga kirib, birpas-yarimpas gaplashib o'tiradigan bo'ldi. Shunda Asrorqul tegirmoni to'g'risida gapirib xafa bo'laverganidan keyin Haydar ota bir kuni Ultarmaga borib, tegirmondan xabar oldi. Asrorqul qochgandan keyin Ultarmaning amini tegirmonni „Poshsholik bo'ldi“, deb o'ziniki qilib olgan ekan.

Oradan bir necha oy o'tib, bir kuni Haydar ota shaharga borgan edi „Oq poshsho taxtdan tushdi“, degan gapni eshitib qoldi. „Undoq bo'lsa, tezroq borib Asrorquldan suyunchi olay“, deb kelsa, Asrorqul bu xabarni allaqachon eshitib, Ultarmaga jo'nabdi. Lekin ikki haftadan keyin bo'shashganicha qaytib

¹Guber – gubernator, guberniya boshlig'i, hokim.

keldi. Haydar ota „Ha?“ desa, „Oq poshsho taxtdan tushgani bilan, oq amin aminligidan tushmapti“ dedi.

Petrogradda¹, Toshkentda, Qo‘qonda urushlar bo‘lib, „oq aminlar“ aminligidan tushgandan keyin ham Asrorqul Ultarmaga borolmay yurdi, sababki, bu qishloq bosmachilarning uyasi bo‘lib qolgan edi. U tegirmonidan, qishlog‘idan ko‘ngil uzganidan keyin, Haydar ota bosh bo‘lib bir beva xotinga uylantirib qo‘ydi. Asrorqul farzand ko‘rdi. Usta Mo‘min, rahmatlik, xat bilar edi, kitob ko‘rib, bolaning otini Yodgor qo‘ydi – „O‘z yurtingda qochoq bo‘lib yurgan kunlaringdan yodgor bo‘lsin“, dedi.

Shunaqa qilib Asrorqul ko‘p yillar shu yerda turib, yurt tinchigandan keyin bola-chaqasi bilan Ultarmaga ko‘chib ketdi; tegirmoni buzilib ketgan ekan, tuzatdi; kolxozga² shu tegirmoni bilan kirdi.

Ultarma bu yerga xiyla olis bo‘lsa ham, bu ikki oshna bordi-keldi qilib turishar edi. Asrorqulning o‘sha o‘g‘li Yodgorboy askarlikni bitirib kelganda, Haydar otaning jiyaniga bo‘lishamiz, deb turishgan edi, mana bu urush chiqdi-yu, to‘y keyinga qoldi.

Shu bu yil to‘qqizinchi sanada mana shu Asrorquldan Haydar otaga xat keldi. Xat mujmalroq: Asrorqul undan xafami, nima balo... Bir gap bor! Haydar ota har nima bo‘lsa ham borib ko‘rib kelay, deb yo‘lga chiqdi. Haydar ota Ultarmaga xuftondan keyin yetdi. Asrorqul samovarda ekan, uni kichik o‘g‘li Abror qarshi oldi. Kampir, bechora, bemahal bo‘lsa ham, qozon osdi. Haydar ota undan Yodgorboyni so‘rab:

– Xat kelib turibdimi? – degan edi, kampir, o‘zi to‘lib turgan ekan, ko‘z yoshi qildi.

– O‘rtog‘ingiz boshimga bitgan bir balo bo‘ldi. Yodgor-dan kelgan xatlarni menga bermaydi, Abrorga ham ko‘rsatmaydi; xat kelmay qo‘ygan bo‘lsa, uni aytmaydi. O‘zining

¹Petrograd – hozirgi Sankt-Peterburg.

²Kolxoz – коллективное хозяйство – „jamo‘a xo‘jaligi“ birikmasining qisqartmasi.

ahvoli bu: qarigan chog'ida buzilib, samovardan beri kelmaydi – samovarchilik qiladi. Avvallari bu ish hammaga biram erish ko'rindi, biram g'alati tuyuldi, bolam, bechora Abror nomuslarga o'ldi. Bilmagan odam nima deydi? O'g'li boqolmapti, kuni o'tmapti deydi-da! Raisga aytdik, jamoaga o'zim bordim – bo'lmadi: „Kim samovarchilik qilishimga to'sqinlik qiladigan bo'lsa, mening dushmanim bo'ladi, tumanga ma'lum qilaman“, deпти. Xayriyat, shu to'g'rida rais bilan san-manga borib uning ustidan tumanga arz qildi-yu, gap nima, so'z nima ekan, hammaga ayon bo'ldi.

– Samovarchilikka yarayaptimi, axir?

– Ha, baloday... Hassasiz yuradi...

Shu paytda Asrorqulning o'zi kelib qoldi. Haydar ota uni dabdurustdan tanimadi. Uning tetikligi, shaxdam qadam tashlashi yosh bolaga chiqqan soqolday kishining kulgisini qistatar edi; lekin xo'p ozibdi, qorayib ketibdi, shuni o'zi ham bilar ekan shekilli, oldini olib:

– Ozibmanmi, qorayibmanmi? – dedi.

– Yo'q, juda joyida... Mayiz bo'libsan... Xo'sh, Yodgorboydan xat kelib turibdimi?

– Har xatida seni so'raydi... O'g'lim, Abror, bitta chilim sol!

Asrorqul ilgari chilim chekmas edi. Haydar ota shuni so'ray deb endi og'iz rostlagan edi, kampirga ko'zi tushib qoldi. Kampir o'choqdan cho'g' olayotgan Aborning panasiga o'tib, „Ayting, xatni ko'rsatsin“, deb ishora qildi.

Haydar ota unga sekin bosh irg'itib:

– Ha, ishqilib boshi toshdan bo'lsin. Qani, bironta xatini o'qiylik bo'lmasa, – dedi.

– Do'konda, hamma xati samovarda.

Kampir juda to'lib qolgan ekan, toqat qilolmadi:

– Birontasini ko'rsatsangiz o'lasizmi? Hammaning yuragini qon qildingiz-ku? – dedi.

– Yaxshi xat yozsa ham, yig'laysan, yomon xat yozsa ham, yig'laysan, nima qilaman ko'rsatib?

– Yig'lasam, ko'z yoshini sizdan qarz olmayman.

Kampir yig'lab yuborgan edi, Asrorqulning achchig'i keldi.

– Tag'in!.. Ammo-lekin, xo'p kaltakbop xotin bo'libsan-da! Burungi zamon bo'lsa, bironta qovurg'angni butun qo'ymas edim!..

– Mana, uring, sindiring qovurg'amni! Qo'rqmay qo'ya qoling, arz qilmayman.

– Arz qilishingdan qo'rqmayman, xotin urgani nomus qilaman!

Asrorqul chilimni shunday qattiq tortdiki, sarxonadan alanga ko'tarildi; avzoyidan hozir kampirni xafa qiladigan ko'rinib qoldi, Haydar ota sal bosarmikinman deb:

– Qo'y endi, ozor berma, ko'ngli yarimta, – degan edi, Asrorqul qayta avj oldi:

– Ko'ngli yarimta bo'lsa, miyasi ham yarimtami? Uyingni o'g'ri bossa, o'g'lingni sandiqqa solib qo'yib, qo'shnini chaqirmaysan. Hammaning ham farzandi o'ziga aziz.

– Aziz ekanligini bilsangiz bo'pti-da! Bolamni sog'inaman, sog'inganimdan keyin yig'layman... – dedi kampir kuyunib.

– Mayli, yig'la, yig'i goyida xafalikni yozadi, lekin hamma qatori yig'lagin-da.

– Hamma qanaqa yig'lar ekan?

– Hamma qo'li bo'shaganda yig'laydi, sen yig'idan bo'shamaysan. Na o'zingga qaraysan, na uyga. Chirog'ning shishasini qara!.. Qishloqda hech kimning uyida pashsha yo'q, biznikida kechasi ham burun talashadi.

– Yuragimga sig'maydi, sig'maydi yuragimga hech narsa!

– Barakalla!.. Yodgorboyga shunaqa mehribonman degin? Beri kel, o'tir. Ma, bir piyola choy ich, ko'z yoshi bo'ladi... Shunaqa mehribonman degin? Abror, o'g'lim, ana u behining kallagiga gazeta qistirib qo'ygan edim, shuni olib kel. Barakallo... Xo'sh, shunaqa mehribon bo'lsang, mana bunga quloq sol: „...Shu vaqt ichida, ya'ni ikki yillik urushda SSSRning¹ ko'rgan

¹SSSR – Союз Советских Социалистических Республик – “Sovet Sotsiologik Respublikalar Ittifoqi” birikmasining qisqartmasi.

talofati 35 ming zambarak, 30 ming tank, 23 ming samolyotdan iborat“. Tushundingmi? Boshqasini qo‘y, nobud bo‘lgan zambarak shuncha bo‘lsa, hammasi qancha ekan? Shuncha zambarak bir kunda qancha o‘q chiqaradi deb o‘ylaysan? Shuncha o‘qni kim yetkazib berib turadi? O‘sha Yodgorboyga o‘xshagan askar bolalarning ota-onalari, aka-ukalari, opa-singillari, xotinlarimi?.. Yodgorboyga o‘xshagan askar bolalarning ustiga dushman 100–200 samolyotni birdan yuboradi. Dushman samolyotlarini daf qiladigan ko‘p va zo‘r samolyotlarni kim yasab berib turadi? Yana o‘sha ota-onalar, aka-ukalarmi? Shularni ham mehri-muhabbati bordir. Shular ham sog‘inishar deyman? Yo senchalik sog‘inishmasmikin? Senchalik sog‘inishadi, lekin senga o‘xshab sog‘inishmaydi! Bularning yuragiga hamma narsa sig‘adi! Durust, sen samolyot yasolmaysan, ketmon chopolmaysan... lekin qilaman desang, qo‘lingdan ish keladi. Sening ko‘kragingda o‘t bor, soch shu o‘tni, ho‘l-u quruq baravar yonsin. Bizni hamma narsadan benasib qilmoqchi bo‘lgan Gitler hozir ham ancha narsadan mahrum qildi. Qani ilgari qishloq? Hozirgacha ham yonmagan yurak bo‘lsa mana shuni eslatishing bilan alanga oladi. Alanga oldir, yondir! Shunda farzand dog‘iga qolgan gitlerchilar ko‘payadi, yaxshi bo‘ladi...

Asrorqulning tovushi o‘zgardi. U irg‘ib o‘rnidan turdi-yu, chilimni ko‘tarib o‘choq boshiga qarab ketdi. Haydar ota bildiki, uning o‘pkasi to‘ldi. Buni kampir ham payqadimikin deb sekin razm solsa, payqabdi; payqabdi-yu, aftidan, ko‘ngliga g‘ulg‘ula tushibdi. Haydar ota buni uning „qilt“ etib yutganidan bildi. Bu orada Asrorqul chilimni chekib bo‘lib, kampirni chaqirdi.

– Qani, kel endi, oshingni suz! – dedi. Keyin tegishdi: – O‘zim suzib bera qolaymi? O‘tirishingdan oshni og‘zingga solib, ja-g‘ingni qimirlatib qo‘ymasam, chaynamaydiganga o‘xshaysan... Kampir yalt etib Haydar otaga qaradi, shu qarashi bilan „Hazil-lashayotibdi, xayriyat“, deganday bo‘ldi.

Asrorqul kelib o‘tirdi. Uning chakka tomirlari chiqqan, nafas olishi bejo edi.

– Ha? – dedi Haydar ota.

– Hech... chilim elitgandir.

Haydar ota ichida „himm...“ dedi-yu, bo‘lak gap so‘ramadi. Shundan keyin kampirning „Yodgorboydan kelgan xatlarni bizga ko‘rsatmaydi“, deganiga o‘zicha ma‘no berdi.

Osh ustida gapni yana Asrorqulning o‘zi boshladi.

– Urushdan yarador bo‘lib kelgan Sodiqjon degan yigit o‘tgan juma kuni samovarga kelib, urushda ko‘rganlaridan ancha gapirib berdi.

Kampir urushdan kelgan kishining daragini eshitib, betoqat bo‘lib qoldi...

– Nima deydi Sodiqjon?

– Olaver, olaver, aytib beraman! Choydan quy... Shu Sodiqjon bir yigitning qanday o‘lganini aytib berdi. Qattiq bir jangdan keyin bular o‘n to‘rt kishi nima bo‘lib boshqalardan ajralib qolishibdi; ikki kecha-yu ikki kunduz o‘rmonma-o‘rmon yo‘l yurib, kichkina bir qo‘rg‘onchaga duch kelishibdi. Bu qo‘rg‘onchada nemislar bormi, o‘zimiznikilar bormi – bilib bo‘lmabdi. „Shuning uchun, – deydi Sodiqjon – biz, ikki kishi, oldin borib bilib keladigan bo‘ldik. Menga Og‘abekov degan yosh, nihoyatda chiroyli bir armani yigit hamroh bo‘ldi“. Bu yigit yo‘lda Sodiqjonga xotinidan kelgan xatni, xotini bilan bolasining suratini ko‘rsatibdi, hasrat qilibdi. „Ekin oralab borayotgan edik, – deydi Sodiqjon, – katta yo‘lga chiqib shunday qarasak, yo‘lning chetida ag‘anab yotgan bir avtomobilning yonida uchta nemis o‘tiribdi. Darrov yotib oldik“. Sodiqjon avtomatini to‘g‘rilab, tepkisini bosay deganda, haligi yigit qo‘lini mahkam ushlabdi: „Shoshma, – der emish, – xat o‘qiyotibdi. Xotinidan kelgandir, bolasidan kelgandir...“ „Men, – deydi Sodiqjon, – uning gapiga quloq solmasdan tepkini bosdim, lekin sal hayallabman: uchchala nemis yiqilgandan keyin yonimga qarasam, Og‘abekov qip-qizil qonga bo‘yalib yotibdi“. Sodiqjon ko‘tarib qarasa, hali joni chiqmagan ekan, ko‘zini ochibdi.

U yigitning bekorga nobud bo‘lgani kampirga xo‘p alam qildi. U avval nemisni qarg‘adi, keyin yigitdan koyidi:

- Axir, seni bola-chaqangdan ayirgan-ku shu, qurib ketgurlar edi, uni otaman degan kishining nega qo'lini tutasan! Xat o'qiyotibdi emish-a! Bola-chaqasi bilan qo'shmozor bo'lmaydimi!.. O'ziga-o'zi qilibdi-da.

- Ha, Sodiqjon ham shuni aytmoqchi bo'lgan ekan-u, ayt-mabdi. Yigit sho'rlik jon berayotganida o'zi iqrar bo'libdi: „Bola-chaqangni yaxshi ko'rsang, bola-chaqang to'g'risida o'ylama“, debdi. „Shu gap, – deydi Sodiqjon, – keyinchalik jangchilar orasida maqol bo'lib ketdi“... Shunaqa, ko'ngilni o'z ixtiyoriga qo'yib berish urushda, urushdagina emas, shu yerda ham kishini g'aflatga soladi. Aql, fahm-farosat bilan ko'ngilni yo'lga solib turish kerak. Aqli, ko'nglini yo'lga sololmaydigan kishi buzoq ma'rasa ham uh tortaveradi, sababki, buzoqning ma'ragani – yig'lagani bo'ladi... Abror, qo'lga suv ol, o'g'lim!

Kampir joy solayotib Haydar otaga yana „Ayting, xatni bersin“, deb imladi. Haydar ota ham unga imo bilan „Samovarda ekan, ertaga o'zim olib kelaman“, dedi.

Asrorqul erta bilan barvaqt turib ketdi. Haydar otani „Tushga yaqin tegirmon boshiga chiqib borsin“, deb kampirga tayinlabdi.

Tegirmon Sho'xsoyning bo'yida edi. Haydar ota shu bahona bilan u yoq-bu yoqni ham ko'ray deb, aylanishroq bo'lsa ham bozor boshidan yurdi...

Haydar ota xayol bilan bo'lib tegirmon boshiga yetgani ham bilmay qoldi. Soy bo'yida behisob daraxtlar orasiga ko'milgan tegirmon guvullar edi.

Asrorqul samovarni juda bahavo joyga qilgan edi. Ikki tom bo'y pastda Sho'xsoy shovillaydi. Tegirmonni ko'mib yotgan daraxtzor pastda xuddi samovarning sahnidagi gulzorga o'xshar edi. Tepalikdagi chinor, ikki tup sadaqayrag'och to'rt-besh kishilik talay supalarga soya solib turardi. Supalarning oralari-ga, atrofiga anvoyi gullar ekilgan.

Haydar ota bir tup sadarayhonga qo'l urib iskadi, so'ngra shoxidan sindirayotgan edi, kimdir „hay, hay!“ dedi. Haydar ota orqasiga qaradi. Shiyponda Asrorqul kulib turar edi.

– Ammo-lekin, Asrorqul, baraka top! – dedi Haydar ota rayhonni chakkasiga taqib, – umringda samovarning jumragini ushlamagan bo'lsang ham, ko'p to'qimtabiat samovarchilarga ibrat bo'ladigan ish qilibsan. Lekin choyxo'r yo'q-ku?

– Choyxo'r kechqurun keladi... Kel, o'tir.

– Sen kampirga tayinlaganing uchun kelganim yo'q, o'zimcha keldim. Sendan ikki narsani so'ramoqchi bo'ldim. Bittasi shuki, nega birdan samovarchilikni ixtiyor qilib, shu tufayli raislar bilan urishding, demoqchi edim, endi mana bu samovaringni ko'rganimdan keyin, samovarga muncha ishqing tushib qoldi, desam to'g'ri keladi.

– Samovar senga yoqdimi, axir?

– Yoqdi!

Asrorqul soyning narigi yuzida otliq kelayotgan bir bolaga qarab qo'l silkidi. Bola ham qo'li bilan „yo'q“ deb ishora qildi. Haydar ota Asrorqulning tajang bo'lganini payqab:

– Qanaqa bola u? – dedi.

– Shogirdim. Beshserkaga yuborgan edim. Beshserkalik Abdumajid degan yigit urushdan yarador bo'lib kelgan. Shu yigitni yaqin o'n besh kundan beri olib kelolmayman. Ikki martaba odam yuborganimda xotini unamabdi, hali darmonga kirgani yo'q, uzulikadi, debdi. Uylanganiga yigirma olti kun bo'lganda askarlikka ketib qolgan ekan... Bilmadim, bugun nima vaj qildi ekan.

Haydar ota tushunolmay:

– Nima qilarding uni, biron gapi bormidi? – deb so'radi.

– Yo'q, uning menga, mening choyxo'rlarimga gapi bor... Rahmatlik Usta Mo'minga kechalari jangnoma o'qitib eshitganlarimiz esingda bormi? O'sha hazilakam urushlar to'g'risida lof-qof urilib yozilgan jangnomaga shuncha qiziqar edik. Mana bu butun yer yuzini titratayotgan urush to'g'risidagi jangnoma qiziq emasmi? Urushga borib kelgan mana shunday yigitlarning har qaysisi bir jangnoma. Shuning uchun tumanimizning qayeriga urushdan birov kelsa, darrov darak topaman, oldirib kelaman.

Bu orada haligi bola ko'prikdan o'tib, otni soy bo'yiga bog'ladi va o'zi yuqoriga chiqib keldi. U Haydar ota bilan so'rashdi, so'ngra Asrorqulga xat berdi. Asrorqul xatni tovush chiqarib o'qidi:

„Hurmatli Asrorqul ota!

Kecha o'zim bormoqchi edim, shahardan mehmonlar kelib qolishdi. Biz bugun Qorashaharga bormoqchimiz. Ertaga kechqurun mehmonlar bilan birlikda xizmatizingizda bo'lamiz.

O'g'lingiz Abdumajid“

Asrorqul xatni o'qib bo'g'ildi.

– Mehmonlari bilan kelaversa bo'lmas ekanmi? Bu bola meni ertaga ham aldaydi. Qorashaharda nima qilar ekan? Endi o'zim bormasam bo'lmaydi! Siz, o'g'lim, gazet-pazetingizni ko'rib, kechquruning g'amini yeng. Haydar, birga borib kelimizmi, otliq bir yarim soatlik yo'l.

Haydar ota ko'nmagandan keyin Asrorqul o'tlanib jo'nadi. U ko'prikdan o'tib, katta yo'lga chiqqanidan so'ng otga qamchi berdi va hayal o'tmay jilg'aga kirib ko'zdan yo'qoldi. Haydar ota uning ketida qolib, asta-sekin yelib yurgan sarg'imtir changga qaraganicha xomush qolgan edi, bola:

– Asli borsangiz bo'lar edi, ota, Beshserka ham yaxshi joy, – dedi.

– Siz beshserkalikmi?

– Yo'q. Shu yerlik, ultarmalik.

– Ota-onangiz bormi?

– Bor. Otam Eronda, komandir.

– O'qiysizmi?

– Urushdan keyin Moskvaga borib agronomlikka o'qiyman. Hozir otaga qarashib turibman: choyxo'rlarga gazeta, kitob o'qib beraman. Siz otaning o'rtoqlari Haydar otasiz-a? Sizning to'g'ringizda ota bir gapirib bergan edilar majlisda.

Haydar ota xijolat bo'ldi: Asrorqul uning to'g'risida nima deb gapirishi mumkin? Buni boladan so'ragani o'ng'aysizlanib:

– Asrorqul majlisda gapira oladimi? – dedi.

– E-ha!.. – dedi bola. – Bultur rais yengil ishlarga yaraydigan qariyalarni ro'yxat qilg'anida otani yozmagan ekan, ota ro'yxatga kirmay qolgan chollarni yig'ib majlis qildi. Ota majlisda birinchi so'zga chiqishi ekan. Gapni nimadan boshladi deng: „Hozirgi vaqtda anchayin bir traktorning g'ildi-ragi tomorqada zang bosib yotsa ham odamning g'ashi keladi. Rais, hech ishga yaramaysan, desa yaramas ekanman, deb kurk tovuqqa o'xshab yuraverasanmi hammang?“ Shu majlisdayoq haligi chollar frontcha ishlaydigan komsomol¹ brigadalariga birikib oldi. Otaning o'zi samovarni jo'nashtirib yuborganidan keyin ko'p ish qildi. Ilg'or brigadalarning tuman slyotida raykomning² kotibi otaga katta baho berdi: „Asrorqul ota tumani-mizda eng zo'r tashviqotchi... Ota shu yerda turib Berlinga o't qo'yayotibdi“, dedi.

Shu paytda Asrorqulning kichik o'g'li Abror kelib otasini so'radi va uyga mehmonlar kelganidan xabar berdi. Uning aytishiga qaraganda, kelgan mehmonlar o'sha Abdumajid va shahardan chiqqan kishilarga o'xshar edi. Haydar ota asta tushib bordi. Yo'lakda kampirga yo'liqdi. Kampir imo bilan Asrorqulni so'radi. Uning harakati Haydar otaga g'alati tuyulib, yuziga tikildi. Kampirning rangi oqargan, ko'z atrofi qizargan, lablari pirpirab uchar edi. Haydar ota to'xtadi.

– Asrorqul Beshserkaga ketgan edi. Ha, nima bo'ldi?

Kampir doka ro'molining uchini labiga bosib, yerga qaradi va sekin:

– Abdumajidlar keldi, – dedi.

– Nima gap?

– O'rtog'ingizga ayt mang...

– Nimani?

¹*Komsomol* – kommunisticheskiy soyuz molodyoji – “komunistik yoshlar uyushmasi” birikmasining qisqartmasi.

²*Raykom* – rayonniy komitet – “rayon (tuman) qo'mitasi” birikmasining qisqartmasi.

Kampir tovush chiqarmay kuyinib yig'ladi. Haydar ota undan javob ololmasligiga ko'zi yetib, shoshganicha ichkariga kirdi. Supada o'tirgan uch mehmon turib, xuddi bu yerda og'ir kasal yotganday, Haydar ota bilan pichirlashib so'rashdi.

Haydar otaning diqqati harbiy kiyim kiygan yosh yigitga jalb bo'ldi. U haddan tashqari qizargan, o'zini qayerga qo'yishini bilmayotganga o'xshar edi.

– Abdumajid siz bo'lasizmi, o'g'lim! – dedi Haydar ota. – Siz, ertaga boramiz, deb xat qilgan ekansiz, Asrorqul siz bilan gaplashgani o'zi ketgan edi.

– Shundoqmi? Ovora bo'libdilar-da. Qorashaharga ketayotgan edik, mehmonlar, otani ko'rib o'taylik, deyishdi.

Haydar ota ariq bo'yida yuzini yuvayotgan kampirga qargan edi, Abdumajid yana ham qizarib Haydar otaga sekin:

– Juda katta befahmlik qildim-da, – dedi.

– Nima gap?

– Yodgorboyning... nobud bo'lganidan bular bexabar ekan, to'g'ri kelib kampirdan ko'ngil so'rabman...

Haydar otaning yuragi orziqib, tiligacha muzlab ketdi. U nima deyishini bilmasdan, anchadan keyin:

– Shu aniq gapmi? – dedi.

Abdumajid uning savoliga javob berish o'rniga:

– Endi bo'lar ish bo'ldi, Asrorqul otaga ayt mang. Kampirning ham xohishi shu. Ota qarib qolgan, ko'tarolmaydi, – dedi.

Kampir kelib supaning labiga o'tirdi. Jimlik cho'kdi. Anchadan keyin kampir gap boshladi:

– Asrorqul otangizga qancha ozor berdim... Xat kelmay qo'ygani uchun shunaqa qilib yurgan ekan.

Mehmonlar garchi bunday vaqtda kishiga hech qanday so'z tasalli bera olmasligini bilishsa ham, kampirga tasalli bergan bo'lib qo'zg'alishdi. Abdumajid yo'lakay otaning samovarini ko'rib o'tish to'g'risida shaharlik mehmonlarning xohishini so'ragan edi, ular mamnuniyat bilan qabul qilishdi. Haydar ota ularni samovarga boshlab bordi.

Mehmonlar jo'nab, oradan sal vaqt o'tmay Asrorqul keldi. Haydar ota uni ochiq chehra bilan qarshi olishga harchand urinsa ham, Asrorqul ziyraklik qilib:

– Ha, zerikkanga o'xshaysan-ku, – dedi.

– Yo'q... Mehmon kelgan edi.

– Yo'lda ko'rdim. Ertaga aniq kelishadi. Endi hovliga boraylik.

Haydar ota kampirning iroda kuchiga ishonolmas, shuning uchun hozir Asrorqulning unga ro'para bo'lishini istamas edi; yo'l qildi.

– Mana shu supaga joy qil, birpas o'tiraylik. Agar birov menga „Qolgan umringni dunyoni sayohat qilib o'tkazasanmi, yo shu supada o'tirib o'tkazasanmi?“ desa, hech o'ylab o'tirmasdan, shu supani bera qol, der edim.

Bu gap Asrorqulga juda yoqdi. U atrofga suv sepib, supaga joy qildi.

– Mana, yonboshla! Supaga bunchalik ishqing tushgan bo'lsa, ovqat bo'lguncha shu yerda o'tiramiz... Ha, aytganday, samovarga buncha ishqing tushdi, degan eding, javob bermabman.

– Endi javob bermasang ham mayliga. Bilaman.

– Nima uchun ishqim tushganligini bildingmi?

– Bildim. Bu gulzor ko'kragingda yongan o'tdan bino bo'lgan ekan. Men bekorchi – takasaltangni so'k! So'k meni, kurk tovuq degin!

Asrorqul qah-qah urib kuldi.

– Mendan ikki narsani so'ramoqchi bo'lgan eding, ikkinchisi nima edi?

Haydar ota unga „Men sendan ikki narsani so'ramoqchi bo'lib keldim“, deganida Yodgorboydan kelgan xatlarni ko'zda tutgan edi, hozir nima deyishini bilmay, shoshib qoldi.

– Ikkinchisi, endi, o'zing bilasan... Yodgorboydan xat kelmay turgan bo'lsa, kampirni shunaqa ovuntirib turganing ham tuzuk... kelib qolar.

Asrorqul uzoqdagi ko'm-ko'k adirlar soya solib turgan oppoq bulut parchalariga qarab jim qoldi; anchadan keyin chilim solib chekdi.

– Qanchadan beri xat kelmaydi? – dedi Haydar ota.

– Anchadan beri.

Haydar ota yer ostidan uning yuziga qaradi; nazarida, Asrorqul yana ham qoraygan va hozir vujudidan tutun chiqib ketayotganday ko'rindi.

– Kelib qolar, do'stim, har xil xayollarga borma.

Asrorqulning ko'z atrofi qizarib, yuzida soxta tabassum aks etdi.

– Nima xayolga borar edim? Yodgorboy ovga borgan yo'q. Urushga borgan!.. Kampirga bildirmasang, rostini aytaman. Kampirga aytma, ko'tarolmaydi... Qora xat kelgan!

Haydar ota kampirning eshitganligini aytishini ham bilmay, aytmasligini ham bilmay, bir lahza o'ylanib qolgan edi, Asrorqul:

– Ha, eshitganmiding? – dedi.

Haydar ota birining bilganligini ikkinchisidan yashirishga qaror berdi, chunki birining qayg'usi ikkinchisining qayg'usiga qayg'u qo'shuviga ko'zi yetib qoldi.

– Qishloqda eshitgan edim, lekin ishonmagan edim. Shu aniqmi?

Asrorqul javob bermay qoshini siladi.

– Bardosh qil, do'stim, xafa bo'lganing bilan, yig'lagan bilan bo'lmaydi, – dedi Haydar ota.

– Men yig'lamayman! To o'g'limning go'rini quchoqlab, tuprog'ini yuzimga surtmagunimcha ko'zimdan yosh chiqmaydi...

Abror ovqatga aytgani keldi. Uni ko'rib, Asrorqulning chehrası darrov o'zgardi va uyga borguncha musibatdan asar qolmadi.

Kampir odatdagidan chaqqonroq harakat qilar va mumkin qadar so'zlashga tirishar edi. Asrorqul sochiqqa qo'lini artayotib unga razm soldi va kulib:

– E, qo'zichog'im, yana yig'labsiz-da, – dedi.

Kampirning yuzidan kulgiga o'xshagan bir nima aks etdi, lekin darrov yuzini burib, kapgir bilan qozonni qirar ekan, jerkib:

– Hadeb yig'i to'g'risida gapirmang! – dedi.

Lekin ovqatni keltirganida uning ko'zida yosh aylanar edi; ovqatni o'rta qo'yib, ko'zini artidi.

– Qurib ketgur shu o‘tinning tutuni biram achchiq ekanki!

– O‘tir, – dedi Asrorqul turpdan bir bo‘lagini og‘ziga solib, – achchiq tutunni biz ko‘rganimiz yo‘q, achchiq tutun urush bo‘layotgan joylarda.

Ovqat mahalida kampir juda betoqat bo‘lib o‘tirdi; bir martaba ichidan yig‘i to‘lqinlanib kelganda o‘zini tutish uchun Asrorqulga xarxasha qildi:

– Muncha kurt-kurt qilib chaynaysiz!

– Turp shunaqa bo‘ladi-da, jonidan.

– Qayoqda, yumshoq non yesangiz ham beda yegan otga o‘xshab chaynaysiz!

– Yuragingni keng qil.

– Nima qilibdi yuragingga? Menga o‘xshab ertadan kechgacha uyda o‘tiring-chi!

Haydar ota aralashdi:

– Kelin rost aytadilar... Menga qarang, kelin, o‘rtog‘ingiz menga sizni olib kelishni juda tayinlagan. Men bu yerda uchto‘rt kun turadigan bo‘lib qoldim. Sizni ertagayoq eltib qo‘yaymi? Nima deding, Asrorqul?

Chol-kampir bir-biriga yalt etib qaradi. Bu qarashda har ikkisinin ham ko‘nglidan bir gap o‘tdi: „Men yo‘g‘imda bu xabarni eshitsang, yolg‘izlik qilib qolmasmiki-san?“

Haydar ota ikkovini avrab shunga ko‘ndirdi va ertalab kampirni eltib qo‘yadigan bo‘ldi. Ertalab arava kelganda kampir Haydar otani bir chetga tortib:

– Inim, – dedi, – o‘rtog‘ingizni yolg‘iz tashlab ketgani asti ko‘nglim bo‘lmayapti?

– Sizni Abror eltib qo‘ysinmi?

– Abrorning ishi bor. O‘zim ishga yaramay, shu mahalda yana birovni ishdan qo‘yaymi! Otning tizginiga arqon ulab beringlar, o‘zim haydab ketaveraman. Aravani pochtaning odamidani berib yuboraman.

Asrorqul bunga rozi bo‘lmasa ham, kampirning ra‘yini qaytargani botinolmadi.

Kampir jo‘nadi.

XOTINLAR

Asqar ota Sho'ro hukumati uchun qurol ko'targan o'zbek ayollaridan Ma'rifatxon voqeasini eshitganidan beri uning qabrini ziyorat qilish niyatida yurgan edi. Qish kunlarining birida qulay payt keldi: bir necha ovchi o'sha tomonga – daryo bo'yiga ovga chiqadigan bo'lib qoldi. Asqar ota shularga qo'shildi.

Miltiqlar taxt, otlar tayyor, lekin kimningdir qush olib kelishini kutishar edi. Asqar ota ko'ziga yuvoshroq ko'ringan bir otni sinamoqchi bo'lib mingan edi, ot anhorga intildi. Shu onda mayin bir tovush:

– Otajon, sug'ormang! – dedi.

Asqar ota otning boshini tortib, orqaga qaradi. Paxtalik nimcha, qo'pol ag'darma etik kiygan yoshgina bir juvon turar edi.

– Yo'q, qizim, sug'ormoqchi emasman. Bu otlarning ichida yuvoshrog'i qaysi?

– Yuvoshrog'imi? Mening otimni mina qoling.

– O'zing-chi?

– Menga baribir.

Bu gap Asqar otaga umrida bir marta ot minib, o'zini zo'r chavandoz hisoblagan yosh bolaning qo'rsligiday tuyuldi.

Qushga ketgan kishi qushni olib keldi. Ovchilar otlanishdi. Asqar ota juvonning otini mingani ikkilanib turgan edi, o'zi jilovidan ushlab:

– Mining, ota! – dedi.

Asqar ota noiloj mindi. Juvon saroyga kirib, ko'k toy minib chiqdi. Toy uning ostida gijinglar, o'zini u yoqdan bu yoqqa tashlar edi. Buni ko'rib Asqar otaning kayfi uchib ketdi.

– Qizim, bo'lak ot yo'q ckanmi?

– Nima edi?

– Bu oting... ovga yaramaydi.

– Men ovga bormayman, otajon, ikkinchi MTSga¹ ket-yapman.

¹MTS – mashinno-traktornaya stansiya – “mashina-traktor stansiya” birikmasining qisqartmasi.

Juvon toyni bermalol yengib ketayotgan bo'lsa ham qishloqdan chiqquncha Asqar ota juda toliqib ketdi, chunki toy har o'ynoqlaganda entikib, nafasi ichiga tushib ketar edi. Juvon buni payqab borayotgan ekan:

– Xavotir bo'lmang, ota, yiqilsam, yer ko'taradi, – deb kuldi.

– Xavotir bo'lmayman, qizim, lekin bu oting gaplashib ketgani qo'ymayapti-da. Alishtirib olsang, gaplashib, chaq-chaqlashib ketar edik. Ovchilar xiyla ilgarilab ketdi. Juvon tizginni sal bo'shatgan edi, shunga mahtal bo'lib turgan toy birdaniga ko'tarib ketdi. Asqar ota avval qo'rqdi, keyin juvonning ot chopishini ko'rib shunchalik zavqi keldiki, otiga ustma-ust qamchi bosganini o'zi ham bilmay qoldi. Juvon saman ot minib uni kutib turar edi.

– Otga juda epchil ekansan-ku, qizim! Barakalla-ye... Kol-xozda nima ish qilasan?

– MTSda traktorchimani.

Asqar ota uni boshdan oyoq kuzatib chiqdi. Jo'nashdi. Ikkala ot bir qiyomda, baravar qadam tashlab borar edi.

– Otga ham ishing tushib turadimi?

– Hozir uncha ishim tushmaydi.

– Ilgari ishing tusharmidi? Kuyoving nima ish qiladi?

– U kishi ham traktorchilardir. Hozir frontda.

– Qachon ketgan?

– Urush boshlangan kunlari.

– Farzand bormi?

– Bor. O'g'lim bor. Otni o'rganishimga shu bola sabab bo'lgan.

– Bola sabab bo'lgan?

– Ha. Men sizga aytsam, otajon, urushdan ilgari bizdan xomlik o'tgan ekan: uy qilibmiz, ro'zg'or qilibmiz, o'rtog'im katta-katta topib kelganiga, men yaxshi-yaxshi tikkanimga, pishirganimga xursand bo'lib yura beribmiz. Men yetti yillik maktabni bitirganimdan keyin o'rtog'im „Bas, kamlik qilsa keyin o'qirsan“, dedilar. Ishlamadim ham. Shu bilan „uy qizi“ bo'lib qolaverdim. Buning oqibati shu bo'ldiki, urush bosh-

lungandan keyin tengqurlarim joy-joyini topib olganda men shoshib qoldim; ularning erlari ko'ngillari o'sib jo'naganda, mening erim o'ksib jo'nadi... O'rtog'im jo'nagan kuni ertasiga kechqurun hovliga Komila xolam keldilar. O'zingiz bilasiz, u kishi frontga ketgan yigitlarning hammasini ham o'z farzandlariday ko'radilar; hol-ahvol so'radilar, keyin „Qani endi, qizim, yurtdan qarzingni uz, qo'lingdan nima ish keladi?“ dedilar. Alamimga chidolmay turgan edim. „Uy qizi bo'lib o'tirishdan boshqa hamma ish keladi!“ deb javob berdim. O'g'lim olti yarim oylik edi. „Undoq bo'lsa, – dedilar, – bolang to'g'risida tashvish tortma, men bola boqishni sendan yaxshi bilaman“. Oradan bir hafta o'tgandan keyin meni MTSga boshlab bordilar. U kishining ukalari brigada mexanigi ekanlar. Shu kishining qo'llarida ikki oy juda qattiq ishladim. O'n besh kunlik sinovdan keyin traktorchi nomini oldim. Tengqurlarim ichida yuzim yorug' bo'ldi. Bolaga butkul Komila xolam qaradilar. Men kuniga bir marta peshinda ro'para kelgan otni minib, emizgani kelardim. Otni shunda o'rganganman...

– Kuyoving „Kamlik qilsa, keyin o'qirsan“, deb seni qiynab qo'yibdi-da!

– Mendan ko'ra o'zi ko'p qiynaldi. Uyda o'tirishimga o'rganib qolgan emasmi, ko'chaga chiqishim sog' tishini sug'urib olganday bo'ldi. Shunday bo'lishini bilar edim. Bir xatida bunday debdi: „Katta poxoddan keyin hozir dam olib o'tiribmiz. Juda charchaganman. Bilasizmi, kishi charchagan vaqtida ko'ngilni g'ash qiladigan xayollarga boradi. Hozir soat to'qqizdan yigirma daqiqa o'tdi. Men sizga xat yozib o'tiribman. Shu daqiqada siz nima qilib o'tirgan ekansiz?...“ Men bu gapga uncha og'rinmadim, erkak kishi ba'zan shunaqa yuragi torlik qiladi, deb qo'ya qoldim. Oradan uch kun o'tmay yana xat keldi. „Yangi yilga oz qoldi, – debdi, – yangi yilni qayerda qarshi olasiz? O'rtoqlaringizni uyga chaqirasizmi, o'zingiz bi-ron yerga borasizmi? Uyga chaqirsangiz, Qrimdan nomingizni yozdirib kelgan piyolamda o'zingiz choy iching!“ Men bunga qisqacha javob yozib, „Yangi yil siz eson-omon kelgan kuni

kiradi“, dedim. Bu xatim borib yetmasdan, tag‘in xat keldi: „Yangi yil kechasi tushimga kirdingiz: kimningdir ayvonida birov bilan gaplashib turibsiz. Tong yorishganda uyga qaytib keldingiz, betingizni yuvmasdan, uxlab yotgan bolaning yuzidan o‘pdingiz...“ Bu gap jon-jonimdan o‘tib ketdi.

Juvon engashib otning yolini siladi. Uning harakati o‘pkasi to‘lib, gapdan to‘xtash uchun bahona izlayotganini ko‘rsatar edi. Asqar ota buni fahmlab, o‘zini bilmaslikka soldi. Juvon anchadan keyin qomatini rosladi va qor bosib yotgan uzoq adirning etagida qorayib turgan qishloqni ko‘rsatdi:

– Ikkinchi MTS hu o‘sha yerda. Men ana u so‘qmoqdan yursam ham bo‘ladi. Lekin sizni nariroqqacha kuzatib, katta yo‘ldan keta qolay. Aytganday, ovga miltiqsiz boryapsiz-ku, otajon?

Juvon boshda MTSga boraman deganda Asqar ota MTSni negadir daryo bo‘yiga yaqinroq yerda deb o‘ylagan ekan, hozir hayron bo‘lib qoldi. U o‘zining niyatini aytib, agar juvon ovga boradigan bo‘lsa, MTSga birga borishini aytdi. Juvon Ma‘rifatxonga juda ixlosmand ekan, bu taklifni darrov qabul qildi. Bular, ovchilarga „ketaveringlar“ ishorasini qilib, so‘qmoqqa burilishdi. Ovchilar ko‘chma qumlar orasiga kirib, ko‘zdan yo‘qoldi.

Qishloqning kiraverishida talay bolalar muz tiyg‘anmoqda edi. Bular ikkita otliqni ko‘rib, yo‘l bo‘yiga tizilishdi. Otliqlar yaqinroq kelganda yetti-sakkiz yoshlardagi bir qiz bola bir qo‘li bilan to‘nning ustidan ishtonini mahkam ushlab, ularga qarshi yugurdi.

– Sobiraxon opa!

Juvon otning boshini tortdi.

– Opani o‘rgilsin! Beri kel, qo‘lingni ber! – juvon qizni otga mindirib oldi. – Voy, muzlab ketibsan-ku! Kimning qizisan?

– Bozorvoy akaning... Tog‘amning bayroqlarini qachon qaytib berasiz? Olib ketgansiz-ku...

– Voy, Normat akaning jiyani bo‘lasanmi? – dedi juvon va Asqar otaga tushuntirdi. – Kuzgi shudgorda ko‘chma bayroqni biz olgan edik, shuni aytayotibdi... Tog‘ang uydamlar?

– Tog'am tumanga ketganlar. Ukachamga beshik olib keladilar.

Kattakon bujun ostidagi qizil darvozadan temir bochka yumalatib chiqqan bir mo'ysafid qomatini rostlab bularga bir qaradi-da, yugurganicha kirib ketdi. Bular yetib borguncha darvozadan uch kishi chiqdi. Bular kichigi yigirma, kattasi o'ttiz yoshlardagi nihoyatda kelishgan yigitlar edi. Bularning juvonga qilayotgan muomalasini ko'rib, Asqar ota yo'l bo'yi uni sansirab kelganidan qattiq xijolat tortdi. Yigitlar, keyinchalik kelgan haligi mo'ysafid ham, uni shunchalik izzat qilishar ediki, Asqar ota bu juvonning oddiy traktorhigina ekaniga shubhalanib qoldi. Biroq orada o'tgan butun gap ta'mirlash, ehtiyot qismlar, brigada, yonilg'i to'g'risida bordi va hatto hazil, o'rni kelib qilingan bir-ikki askiya ham shu mavzudan chetga chiqmadi. Asqar ota erkaklar qoshida ko'p muhtaram xotinlarni ko'rgan, lekin bularning ko'pchiligi rais, mudir, direktor deganday, rahbarlik o'rindagi xotinlar edi. Bu oddiy traktorchilari juvonga bo'lgan ehtirom uni ayrim o'ringa qo'yar edi. Asqar ota ichida „Ering haligiday xatlar yozgan bo'lsa, seni yaxshi bilmas ekan; sen o'z qadringni bilasan, o'z qadrini bilgan xotinga erkak kishi yomon ko'z bilan qaragani botinolmaydi“, deb qo'ydi; bu gapni hozir o'ziga aytgisi va erining o'sha xatiga nima deb javob yozganligini so'ragisi kelar edi.

Biroq hash-pash deguncha yetti-sakkiz choqli xotin-xalaj to'planib, bu gaplarning mavridi bo'lmay qoldi. Bular Sobiraxonning yor-u do'stlari, o'rtoqlari edi. Asqar ota, bu hurmatli juvon boshqa xotinlardan raftori bilan ajralib turar, degan bir o'yda edi, biroq Sobiraxon yor-u do'stlari orasida shularning biri bo'lib qolganini ko'rib ajablendi. Bular kimningdir uyiga kirishganda, Sobiraxon hatto to'rga o'tgani ham unamadi. Boshqalar uncha qistashmadi ham. To'rga Asqar ota bilan o'rta yoshlardagi ikki xotinni o'tqazishdi. Asqar ota shuncha xotinning ichida yakka o'zi bo'lganligidan nechukdir o'ng'aysizlanar va har qaysiga alohida-alohida „yaxshimisiz“, der va duo qilar edi.

Deraza yonida turgan kimdir:

– Oqsoqol kelyapti, – dedi.

„Oqsoqol“ deganda Asqar otaning ko‘z oldiga o‘z teng-quri biron mo‘ysafid kelib, ancha yengil tortgan edi, eshikdan qirq yoshlardagi bir xotin kirdi, hamma o‘rnidan turdi. Asqar ota ham turmoqchi bo‘lgan edi, oqsoqol yetib kelib yelkasidan bosdi.

– Qimirlamang, otaxon! Siz kelganda biz tursak yarashadi, biz kelganda siz tursangiz xunuk ko‘rinadi.

Oqsoqol qishloq Kengashining raisi edi. U Sobiraxon bilan quchoqlashib ko‘rishdi, yuz-ko‘zidan o‘pdi; shu payt obrez bo‘yida piyoz to‘g‘rayotgan bir qizga ko‘zi tushib:

– Bahri! Hu, afting qursin! – dedi.

Bahri rangi bo‘zarib, qo‘lidan pichoq tushib ketdi.

– Nima qildim, opajon?

– Dard!

Bahri ko‘zi jovdirab hammaga bir-bir qaradi va birdan qizarib, ko‘ziga yosh keldi.

– Nima gunoh qildim!..

– Nega eringga xat yozmaysan?

– Voy, bundan bo‘lak ham tuhmat bormi? Nega xat yozmas ekanman? Mana, so‘rang!

– Xat yozmasligingni bular biladimi, ering biladimi? Ma, o‘qi-chi, xat yozar ekansanmi, yo‘qmi?

Xatni Sobiraxon olib, ko‘k qalam bilan ostiga chizilgan yerini o‘qidi:

„...Bahrixon bir qo‘y bilan bir ko‘ylaklik atlas mukofot olgan ekan. Shuni nima uchun olganligini so‘rab ikki martaba xat yozdim, aytmadi. Mumkin bo‘lsa, o‘rtoq Ibrohimova, shu to‘g‘rida menga o‘zingiz ma‘lumot bersangiz...“

– Xo‘sh? – dedi oqsoqol.

Bahri yangi bilan ko‘z yoshini artar ekan, kulimsiradi.

– Xat yozmaydi demabdilar-ku! Shoshmang, opajon, men sizga tushuntirib beray. U kishi o‘tgan yil „Qizil yulduz“ ordeni olganlarida „Ordenni nima uchun oldingiz?“ deb uch marta xat qildim, uchala xatimga ham „Seni mudofaa qilishda ayrim

ish ko'rsatganim uchun oldim", deb javob qaytardilar, anig'ini hech aytmadilar. Men ham mukofotni nima uchun olganligimni aytmadim, xatlariga „Sizni esimdan chiqarmaganligim uchun oldim“, deb javob berdim.

Jiddiy gap kulgi bilan tugab, oqsoqol uni nohaq urishgani uchun o'sal bo'ldi. Asqar ota, Bahri hech bo'lmasa o'zicha do'ng'illab qo'yar, deb o'ylagan edi, undiq qilmadi. U, boyagiday ochilib, ishini qilaverdi. Shundan keyin Asqar ota unga alohida e'tibor bilan razm solgan edi, ko'ziga jiqqa yosh ko'rindi.

– Nechaga kirding, qizim?

Bahri Asqar otaga yer ostidan bir qarab, so'ng javob berdi:

– O'n sakkizga kirsammikin, kirmasammikin deb o'ylanib yuribman.

Oqsoqol Asqar ota bu savolni nima uchun berganini fahmlab, tushuntirdi:

– Ering deymiz-u, lekin u yigitga hali tekkan emas, so'z bergan, xolos... Urushga ketayotganda nima degansan, Bahri? „Agar sizdan bo'lakni desam, dushmandan ortgan o'qlaringizdan biriga ko'ksim nishona bo'lsin“. Shundoq deganmisan?

Bahri qizarib, javob bermadi. Asqar otaning nazarida, Bahrining bu so'zi gul ko'tarib, ashula aytib oh chekib, zo'r kelganda, hatto picha ko'z yoshi to'kib arz qilinadigan, lekin anchayin qarshilikka uchrasa, chok-chokidan so'kilib ketadigan muhabbatning emas, gulsiz, ko'z yoshisiz arz qilinadigan va qarshilikka uchragan sayin kamol topadigan muhabbatning ifodasi edi. Birinchi xil muhabbat tilda, ikkinchi xil muhabbat dilda bo'ladi. Birinchi xil muhabbatdan gul bilan ko'z yoshi olib tashlansa, chunonchi, parranda muhabbatidan farq qilmaydi. Parranda bilan inson orasida qancha farq bo'lsa, birinchi xil muhabbat bilan ikkinchi xil muhabbat orasida ham shuncha farq bor. Asqar ota shu so'zlarni ko'nglidan o'tkazdi-yu, Bahriga nisbatan ko'nglida mavj urgan mehrini ifodalaydigan biron kalima ham so'z topolmay, faqat:

– Umring uzoq bo'lsin, qizim! – dedi.

Uy egasi dasturxon yozar ekan:

– Umridan shuncha uzoq bo‘lgandan keyin, Xudo xohlasa, umri uzoq bo‘ladi, – deb so‘z o‘yini qildi.

Kimdir „piq“ etib kulib yubordi. Nima gap ekanini anglay olmagan Asqar ota o‘zidan o‘zi qattiq xijolat tortdi. Oqsoqol buni fahmlab, tezroq uni xijolatdan chiqarishga shoshildi.

– Qishlog‘imizda Umri, Umriniso degan bir xotin bor edi, shuni aytayotibdi, – dedi.

Asqar ota bu javobga qanoat qilmay:

– Kim o‘zi u, qanaqa xotin? – dedi.

Uning savoliga oqsoqol ham va boshqa hech kim ham javob bermadi. Og‘ir jimlik cho‘kdi. Shunday jimlik cho‘kdiki, bu xildagi jimlik aytgani til bormaydigan, eslashni ko‘ngil ko‘tarmaydigan biron dahshatli fojiaga uchrab halok bo‘lgan kishi-ning nomi bexosdan tilga olingan vaqtda bo‘ladi. Jimlik uzoq davom etdi. Buning sirini anglay olmagan Asqar ota yana so‘z qotgani istihola qildi.

Sobiraxon qo‘ynidan bir dasta qog‘oz chiqarib oqsoqolga berdi va sekin:

– Bo‘taboy aka tumanga ketgan ekanlar, shuni berib qo‘yasiz, – dedi. – Biz otam bilan daryo bo‘yiga bormoqchimiz. Bu kishi Ma‘rifatxon opaning qabrini ziyorat qilmoqchi ekanlar, birga borib kelaylik, dedilar. Qaytishda tusholmasmiz...

Ma‘rifatxon nomi aytilishi bilan suhbatga yana jon kirdi. Ayollardan ikki kishi bular bilan birga boradigan bo‘ldi. Bular-
dan biri qishloq maktabining qorovuli va farroshi – Qumriniso degan nimjongina bir xotin, ikkinchisi – frontcha ishlaydigan komsomol brigadasiga yaqinda brigadir bo‘lgan yigirma besh yoshlardagi Risolat degan norg‘ul bir juvon edi. Risolatning eri askarlikka 1942-yilning bahorida ketgan va o‘shandan beri goh Leninoboddan¹, goh Olmaotadan xat yozar ekan.

Jo‘nagani otlanayotgan oqsoqol:

– Sobiraxon, Bahrini ham olib boringlar, o‘ynab kelsin, – dedi.

¹Leninobod – hozirda Xo‘jand shahri.

Bahri borgisi kelsa ham, nimaningdir andishasini qilib turgan ekan, shekilli, bu gapni eshitib go'yo qanot chiqardi. U hammadan burun o'tlanib, yo'lga chiqib turdi.

Jo'nashdi.

Bahri xiyla oldinda Risolat bilan birga borar va o'tning qadam tashlashi maqomiga ashula aytar edi.

Asqar ota Sobiraxon bilan Qumrinisodan ham keyinda, o'tni o'z mayliga qo'yib, xayol surib borar edi.

Odamlar shundayki, bor narsa asta-sekin yo'qolsa ham payqaydi, lekin yo'q narsa asta-sekin paydo bo'lsa payqamaydi. Asqar ota o'ylab qarasa, xotinlar suhbatida sira bo'lmagan ekan va bugungi suhbat ko'zini ochib yuboribdi: ko'zini ochib qarasa, o'z qishlog'ida, bo'lak joylarda ko'rgani, bilgani xotinlarning nimadan iborat ekanliklariga yaxshi razm solmagan va ularning kamolotini payqamagan ekan. Endilikda „munglug“, „mushtipar“ singari so'zlar qovushmay qolgan bu xotinlardan hech biri qilayotgan ishiga, kasbi koriga sabab tirikchilik deb qaramaydi. Bularda qandaydir bir ichki dard bor. Shunday ichki dard, kundalik tirikchilikdan yuksakroq bir sabab bo'lmasa, hech qanday qonun, hech qanday shaxsiy manfaat ularni bu xilda ishlashga majbur qilolmaydi.

Sobiraxon otining boshini tortib:

– Ota, juda xayol surib qoldingiz? – dedi.

Asqar ota unga yetib oldi.

– Yo'q, qizim, xayol surayotganim yo'q... Hali gapimiz chala qoldi. Eringizning o'sha xatiga javob qaytardingizmi, yo'qmi?

Sobiraxon miyig'ida kulib:

– Shunaqa, – dedi, – „Betingizni yuvmasdan uxlab yotgan bolaning betidan o'pdingiz“, debdilar. Bu gap jon-jonimdan o'tib ketdi. Yig'ladim. O'tirib xat yozdim. Bu bilan ham alamdand chiqmay, xatni ko'tarib Komila xolaning oldilariga arzga bordim. Hamma gapni aytdim, yozgan javobimni o'qib berdim. U kishi o'rtog'imning xatini eshitib kuldilar, mening javobimni eshitib koyidilar, „Issiq-issiq xatlar yozib yuborib, birdan sovuq xat yozsang, ko'ngli shamollab qolmaydimi!“ dedilar, xatimni

yirtib tashladilar. Jahlimdan tushganimdan keyin shunday tanamga o'ylab qarasam, bechora o'rtog'imdanda unchalik qattiqgina qilishning hojati yo'q ekan... „Urush deganda bizning qulog'imizga gumburlagan tovushlar eshitaladi-yu, ko'zimizga qon ko'rinadi; biron qo'rqqoq miltig'ini tashlab qochdi, degan xabarki eshitsak „xoin“ deymiz qo'yamiz, lekin u xoinni jang maydonida yarador bo'lib yotgan yoki olg'a intilib, shu paytda sherigining yordamiga muhtoj bo'lgan jangchining ko'zi bilan ko'rolmaymiz. Xuddi shunga o'xshagan „qishloq“ degan vaqtda o'rtog'im urushga ketmasidan burungi qishloqni ko'z oldiga keltiradi; erga xiyonat qilishni „ko'ngil xushligi“ deb, buzuklikka qadam qo'yish deb biladi, lekin jang maydonida ming bir ajalga chap berib olg'a borayotgan erining yuziga oyoq qo'yib „ko'ngil xushligi“ qiladigan makiyonni bizning ko'zimiz bilan, yurt qayg'usida hamma narsani unutgan, azob chekayotgan og'ir va juda og'ir mehnatda tasalli topayotgan kishilarning ko'zi bilan ko'ra olmaydi. Ko'ra olmaydi!

Sobiraxon „ko'ra olmaydi“ degan so'zni pisanda qilib emas, afsuslanib aytdi.

– Sizga hali Umri to'g'risida gapirishdi, – dedi Sobiraxon so'zida davom etib, – yo'q, uning to'g'risida hech kim gapirmadi, gapirgisi kelmadi. O'rni kelmaganda men ham gapirmas edim. Men ham bu xotinning nomini yana bir kishi eshittishini xohlamas edim. Erim bunaqa xotinlarni bizning ko'zimiz bilan, hech bo'lmasa ana u Bahrining ko'zi bilan ko'ra olganda, menga bu xilda xatlar yozmas edi.

Asqar otaning kutganiga qarshi Sobiraxon so'zida davom etmadi, aftidan, u xotin haqida endi gapirmoqchi emas edi. U nima to'g'ridadir o'ylar, ixtiyorsiz bo'lsa kerak, allaqanday hazin kuyni burni bilan kuylab borar edi. Asqar ota o'ng tomonda borayotgan Qumrinisoga qaradi. Qumriniso bu qarashga o'zicha ma'no berib qizarganday bo'ldi va jilmayib:

– Ishi yo'q it sug'oradi, otajon, – dedi.

Uning xijolat tortganday bo'lishidan Asqar ota Umrining bu xotonga biron yaqinligi bor gumon qilib:

– Umri sizning nimangiz bo‘ladi? – deb so‘radi.

Qumriniso yalt etib Asqar otaga qaradi, bir nima demoqchi bo‘lib, ikki-uch og‘iz rostlaganidan keyin:

– Mening hech nimam bo‘lmaydi, Risolatdan so‘rang, – dedi.

Bular gap bilan bo‘lib, xiyla orqada qolib ketishdi. Risolat bilan Bahri esa allaqachon yulg‘unzordan o‘tib, yo‘l bo‘yidagi ko‘chma qum tepada tevarak-atrofni tomosha qilib, kutib turishar edi. Yulg‘unzordan o‘tilgandan so‘ng Sobiraxon ot qo‘yganicha qum tepaga chiqib ketdi. Buning ketidan Asqar ota bilan Qumriniso ham chiqdi. Bu yerdan uzoq adir etagida yarqirab turgan daryo ko‘rinar, qayerdandir o‘rdaklarning g‘ag‘illashi eshitilar edi. Hamma jim, tevarak-atrofdagi manzaraning gashti bilan mast edi.

Bular qum tepadan tushib, talay yo‘l yurguncha ham jim borishdi. Nihoyat Asqar ota hech kim gapirmagani, o‘zi ham boshqa gap topolmagani uchun:

– Qizim, Risolatxon. Umri sizga nima bo‘ladi? – deb so‘radi.

Risolat avval Qumrinisoga, keyin Sobiraxonga qaradi, ikkovining ham yuzida tabassum ko‘rib:

– Menga-ku hech narsa bo‘lmaydi, bir o‘zi ham Sobiraxonga, ham Qumriniso opamga kundosh bo‘lmoqchi deb eshitganman, – dedi.

Askiya ketdi. Bu askiya shundoq ediki, bular go‘yo yo‘lda tushib yotgan bir parcha jirkanch lattani cho‘pga ilib, „ma, ro‘molchang“, deb biri-biriga otayotir.

Kula-kula hammaning darmoni qurigach, Risolat kulgi yoshlarini artib dedi:

– Toza hayron bo‘larsiz-a, otaxon! Bizning qishloqda G‘afforjon degan, qo‘y og‘zidan cho‘p olmagan, buning ustiga, hech kimi yo‘q bir yigit bor edi. Uni hamma, hammadan ko‘ra ham men yaxshiroq bilar edim. Hamma bilganiki, G‘afforjon bir yildan ortiqroq selpoga¹ mudir bo‘lib turdi; men yaxshiroq bilganimki, biz hammahalla edik. Shu yigit birdan

¹*Selpo* – сельское потребительское общество – “qishloq matlubot jamiyati” birikmasining qisqartmasi.

uyanish taraddudiga tushdi-yu, bir haftaning ichida to'y ham bo'la qoldi. Kelin „muqovasi“ tuzukkina, lekin xiyla o'ziga bino qo'ygan dovruqlik Umri degan bir qiz ekan. Bular to'qqiz oyga yaqin birga turishgan bo'lsa, shu davr ichida G'afforjonni ko'rgan erkak kishining g'ashi, xotin kishining rahmi kelar edi: xotini har bir og'iz so'zi, har bir bosgan qadami bilan „Senga tekkanimga shukur qil“, deb turganday bo'lar edi. Buni G'afforjonning o'zi yo payqamas, yo payqasa ham „nozaninning nozi“, deb bilar edi. Shu xilda olti oycha umr qilishgandan keyin nima bo'ldi-yu, G'afforjon selponing mudirligidan bekor bo'ldi. Shundan keyin orada o'tgan yaqin uch oy mobaynida bular ikki-uch martaba qo'ydi-chiqdi bo'lishdi. Qiz har safar o'zining qishlog'i Dovruqqa ketib qolar, yana paydo bo'lar edi. G'afforjonning fe'li ma'lum bo'lgani uchun ko'p kishi aybni Umriga qo'yib yurar edi, lekin G'afforjon askarlikka ketayotganda Umri shunday dod soldiki, „ayb Umrida“ deganlar tilini tishlab qoldi. Agar muhabbat shunday kezlarda to'kiladigan ko'z yoshi bilan o'Ichansa, yuzta Shirin-u, yuzta Laylining muhabbati bunikiga urpoq ham bo'lmas edi. „Judolik“ degan so'z bino bo'lgandan beri bunaqa ko'z yoshini ko'rmagandir... Ana yig'i-yu mana yig'i!

– O'zini parovoz tagiga tashlamoqchi ham bo'lgan, – dedi orqada kelayotgan Bahri.

– Ha, o'zini o'ldirmoqchi ham bo'ldi. Xayr, oradan uch-to'rt oy o'tdi. Bir kuni men uyda sal tobim qochib yotgan edim, bexosdan Umri kirib keldi. Eri bor vaqtda salom bersangiz, „Bekor aytibsan“, deganga o'xshab alik oladigan odam, juda shirinso'z bo'lib hol-ahvol so'radi, hovlimni supurib berdi, hatto boshimni uqalab qo'ydi. Ichimda „Yolg'izlik kor qilibdi-da“, deb qo'ya qoldim. Ancha gaplashib o'tirdik. Shundan keyin tez-tez kiradigan bo'ldi. Men ham undan xabar olib turadigan bo'ldim. Qisqasi, xiyla inoq bo'lib qoldik. Umri qishlog'imizga kelganidan beri bironta o'rtoq orttira olmaganiga hayron bo'lib yurardim. Inoq bo'lganimizdan keyin buning sirini bildim. Uning uchun olamda o'ziga teng odam yo'q, u bilgan odamlar yo o'zidan past, yo o'zidan yuqori; o'zidan past odamni oyog'i

bilan ko'rsatar, o'zidan yuqori odamning esa oyog'iga yiqilar ekan. Biron odamning o'zidan past yo balandligini esa uning uyida nechta gilami borligi yoki nechta kishiga so'zi o'tishi bilan o'lchar ekan... Bahorda dala ishlari juda qizib ketdi-yu, men bir hafta uyga kelolmadim. Bir haftadan keyin kelsam, Umri yo'q – Dovruqqa ketibdi; shu ketganicha yaqin bir oydan keyin keldi. Qarasam, to'qimi o'zgargan: qoshlarida o'sma, ko'zlarida surma, ikki chakkada gajak, labida ko'k xol... bo'ynini doka bilan bog'lab olibdi. „Nima qildi, tomog'ing og'ridimi?“ desam, „Eshik qisib oldi“, deb xir-xir kuladi. Qo'lida G'afforjonidan kelgan xat bor ekan, nima deyishimni bilmay, xatni qo'lidan oldim. U ham indamadi, o'qidim. O'qisam... bechora G'afforjon! Shunday xat yozibdi, shunday gaplarni yozibdiki, ko'zlarimga yosh keldi...

Risolatning ko'ziga hozir ham yosh keldi.

– Bir joyda nima debdi deng: „Kunim bitgan bo'lsa-yu, o'q tegsa „Onajon!“ deb yiqilarmikinman, „Umrixon!“ deb yiqilarmikinman?“

Asqar ota beixtiyor otiga qamchi berdi, yana boshini tortdi. Uning ko'z o'ngidan butun olam yo'qolib, faqat ikki narsa qoldi: qonsirab oqarishgan va g'oyibona so'nggi bo'sa olishga chog'langan dudoq, doka bilan bog'langan tomoq...

Risolat davom etdi.

– Shundan keyin men unga ro'yxush bermay yurdim. Shunday bo'lsa ham, hali uni bahona qilib, hali buni bahona qilib kirib yurdi. Bu xarish otday muncha menga surkanaverdi deb yursam, buning tagida gap bor ekan. Uning zar bilan tikilgan juda chiroyli bir to'ppisi bor edi. Dovruqqa bir borganimda shu to'ppini amakivachcham Aminjonning boshida ko'rib qoldim. Zimdan surishtirsam, bola bechora o'rgimchak uyaga tushib qolibdi: Umri „Men seni qizligimda yaxshi ko'rib qolganman, qaramaganingdan keyin senga o'chakishib erga tekkan edim, hozir erimdan chiqqanman“, debdi. Aminjon o'zi yosh bo'lsa ham, juda pishiq, og'ir, g'ayratli bo'lganligi uchun kolxozga rais qilingan, uning kolxosi Dovruqda birinchi edi. Men unga Umri to'g'risida bilanlarimni aytdim, so'zimning oxirida „O'z eriga vafo qilma-

gan xotindan vafo kutma“, dedim. Shundan keyin u ancha vaqt Umri bilan ko‘risholmadi, chunki yig‘im-terimni olganidan keyin Farhodga ketib, qishi bilan o‘sha yerda qolib ketdi. Orada o‘tgan bu gapni Umriga bildirmay yurdim-u, bir kuni qiyshanglab kirganida jo‘rttaga „Umrixon, to‘y qachon?“ deb so‘radim. Umri bir oqardi, bir qizardi-yu, meni quchoqlab yig‘ladi. „Xo‘p, ishondim, Aminjonni yaxshi ko‘rar ekansan, eringga nima javob qilasan?“ desam, „Bir yarim oydan beri xat kelmaydi, baribir yaxshi ko‘rmas edim“, dedi. „Eringdan bir yarim oydan beri xat kelmasa ham, har qalay, o‘lganligi ma‘lum emas, el-yurtga nima deysan?“ dedim. Umri mening bu gaplarimni o‘zaro maslahat deb tushundi, shekilli, yugurib uyidan bir qog‘oz olib chiqdi. Bu qog‘oz birovning nomiga yozilgan qora xat ekan. „Ha?“ desam, „Shuni o‘chirib o‘zimning nomimni yozsammikin?“ dedi.

Asqar ota to‘satdan otning boshini tortdi, tizginini tashlab, ikkala qo‘lini ko‘tardi.

– Ilohi omin! – dedi. Hamma to‘xtab unga qaradi. Uning ko‘zlaridan oppoq soqoliga qatra-qatra yosh tomar edi. – Ilohi omin! Shu ayolning ko‘zi oqib tushsin-u, G‘afforjon sog‘-salamat kelib, uni ko‘cha-ko‘yda yetaklab yursin! Xudoyo xudovando, shu yoshga kirib dargohingdan hech narsa so‘ragan emas edim...

Gapirgani hech kimda majol yo‘q edi. Otlar o‘z-o‘zidan asta-sekin yurib ketdi.

– Xo‘sh, undan keyin nima bo‘ldi? – dedi Asqar ota tizginini qo‘liga olib.

Risolat „gapiraymi, yo‘qmi“, deganday hammaga bir-bir nazar tashladi, hech kimdan sado chiqmagandan so‘ng davom etdi:

– Mening, albatta, Aminjon Umrini olishligiga sira ko‘zim yetmas edi. Shunday bo‘lsa ham bo‘ydoqning aqli ikki ko‘zida bo‘ladi, deb Umrining chin basharasini unga ko‘rsatmoqchi bo‘ldim. Bu yosh yigit, dunyoda muhabbatni har qanday qulfga tushadigan kalitga aylantirib olgan xotinlar ham borligini bilib qo‘ysin, dedim. „Qora xat to‘g‘risida o‘zi bilan maslahat qilgin, ering borligini yashirgani bilan Aminjon bilar ekan“, dedim.

Umri uning Farhoddan kelishini sabrsizlik bilan kutib yurdi, kelganini eshitgan kuniyoq, o'ziga oro berib, yo'lga tushdi-yu, ikki kundan keyin lunjini bog'lab keldi; gap so'rasam, tishim og'rib qoldi, u-bu, deb mujmal javob berdi. Gapning mujmal-ligidan „Ora ochiq bo'libdi-da“, deb qo'ya qoldim. Orada nima gap o'tganligini Aminjon ham aytmadi. Buni bir necha kundan keyin uning qalin bir o'rtog'idan eshitdim. Uning aytishiga qara-ganda, Umri haligi qora xatni ko'rsatib, menga aytgan gapini ga-pirgan ekan, Aminjon „Xo'p, eringni o'ldiga chiqarasan, uning yor-u do'stlari yig'iladi, gap-so'z bo'ladi, shunda bir chekkada yolg'ondan yig'lab o'tirish qo'lingdan keladimi?“ deb so'rabdi. Umri hech pinagini buzmay „keladi!“ debdi. Aminjon bu gapni o'rtog'iga juda kuyib-pishib, so'kinib gapiribdi, lekin Umri-ga nima deganini aytmabdi. Lunjiga tushirgan bo'lsa kerak. Har qalay shundan keyin Umri meni ko'rganida ko'chaning u yuziga o'tib ketadigan bo'lib qoldi. Shunaqa qilib, oradan olti oycha o'tgandan keyin qishlog'imizning boshiga musibat tushdi. Bir kuni ko'chada ketayotsam, Umri bir bosh uzum ko'-tarib kelyapti; meni uzoqdan ko'rib chaqirdi, „Mana buni qa-rang, mana buni ko'ring!“ deb bir qog'ozni ko'rsatdi. Qarasam, G'afforjon nobud bo'lganligi to'g'risida uning nomiga kelgan qora xat. Bunga ishonishimni ham bilmay, ishonmasligimni ham bilmay, „Qalbaki emasmi, o'zing qilganing yo'qmi?“ deb so'radim. Qalbaki emasligiga ishonganimdan keyin „Xayr, ni-yatingga yetibsan, eringga o'q tegib, o'zi aytganday „Umrixon!“ deb yiqilganda sen qayerda, nima qilib o'tirgan eding?“ dedim.

Umri aftimga qarab bezrayib turibdi. „Ering ketayotganda stansiyada to'kkan ko'z yoshlaringdan pichasini olib qo'ymagan ekansan-da“, dedim-u, xatni ko'tarib kolxoz idorasiga bordim. O'sha kuni kechqurun katta-kichik yig'ildi, yig'i-sig'i bo'ldi, Umri yo'q, hech kim, biron kishi „Umri qani?“ deb so'ramadi. Uning kirdikorini men bilaman, undan men jirkanaman deb yursam, bu-tun qishloq bilar ekan, butun qishloq jirkanar ekan. Shundan keyin odamlarning ichidagisi yuziga chiqib, Umri yakkamoxov bo'lib qoldi, oradan ko'p o'tmay Dovruqqa ko'chib ketdi. Dovruqda ham turolmabdi, onasidan qolgan uyni buzdirib, yog'ochini sot-

moqchi bo'lgan ekan, hech kim olmabdi. Bu yog'ochlar hali-hali chirib yotibdi. Shu bilan Umri benom-nishon yo'qoldi.

Qumriniso so'z qotdi:

– Olomon quvgan o'g'ri olomonga qo'shilib, „ushla, ushla!“ deb qochganday, Umri qishlog'imizning ko'rki bo'lgan xotin-qizlar to'g'risida har xil bo'htonlar tarqatar edi.

– Ha, odamlar unga qo'lini bigiz qilishini biladi-da, shuning uchun „Bir men emas, ana u ham, bu ham shunaqa“, degisi kelar edi.

– Oltin o'tda bilinadi, – dedi Sobiraxon, – urush tamom ham bo'lar, o'yin-kulgi uchun to'planganimizda bu kunlar ertakday bo'lib ham qolar... Suv ketar tosh qolar, o'sma ketar qosh qolar.

Qumriniso Sobiraxonga ko'z qisib:

– O'yin-kulgimizning boshi Bahrixonning to'yi bo'ladi, – dedi.

Bahri labidagi tabassumni yashirish uchun bosh barmog'i bilan burnini qashladi; so'ngra, gapni chalg'itmoqchi bo'lib, irg'aylar, yovvoyi jiydalar orasidan oqarishib ko'rinayotgan daryoni ko'rsatib:

– Ota, daryoni Xudo yaratishga yaratib qo'yib, o'zi ham qo'rqib ketgandir-a? – dedi.

Asqar ota zavq qilib kuldi.

– Sen hali dengizni ko'rganing yo'q, qizim! Xudo xohlasa, kuyoving bilan birga ko'rasan.

– Siz ko'rganmisiz, ota?

– Yo'q, ko'rganlardan eshitganman. Urush bo'lmaganda ko'rar edim. Sen ham ko'rar eding. Ko'p narsani ko'rar edik. Endi keyinroq ko'ramiz.

Bular yulg'un, qamish, yovvoyi jiyda, changal, irg'ay va boshqalardan iborat bo'lgan to'qaydan chiqib, kattakon soylikka tushayotganda Sobiraxon soylikning narigi yuzidagi to'qayni ko'rsatib:

– Ana, Ma'rifatxon opam shu yerdalar, – dedi.

Soylik daryoning bahorgi toshqin vaqtidagi izi bo'lib, „Kichik daryo“ nomini olgan, kichik daryo paydo bo'lganda haligi to'qay

orolga aylanar ekan. Qirg'oqqa yaqin yerda to'rt qoziq ustida kattakon bir qayiq turar edi. To'qayga yaqinlashganda Asqar ota va undan keyin boshqalar ham otdan tushdi. Asqar otaning nazarida bundagi har bir daraxt, har bir buta motamsaro, bahorda yaproq chiqarganda ham qora yaproq chiqaradigan va hozir „Endi keldingizmi, Asqar ota“, deb turganday ko'rinar edi. Bular otlarini pastda qoldirib, katta-kichik xarsanglarni oralab o'tgan so'qmoqdan kichikroq bir maydonga chiqishdi. Maydonning bir chekkasidagi keksa majnuntol ostida bir-biriga suyab qo'yilgan ikkita qora toshtaxta sag'ana shaklini olib turar edi. Asqar ota borib sag'ananing bosh tomoniga cho'kka tushdi va baland ovoz bilan Qur'on o'qidi. Xotinlar oyoq uchida borib maydoncha atrofiga maxsus qo'yilgan xarsanglarga o'tirishdi. Asqar ota fotiha o'qib bo'lgandan so'ng o'rnidan turib toshni tavof qildi. O'ng tomondagi toshga arab alifbosining qadimgi imlosida yirik qilib „Ma'rifatxon jannatmakon“ deb yozilgan va hijriy bilan „1335“ deb tarix qo'yilgan edi. Har ikkala toshda bundan boshqa ham arab, lotin va hozirgi alifboda yozilgan yozuvlar ko'p, bularni ziyoratchilar pichoq, tosh va boshqa narsalar bilan ko'p mashaqqat tortib yozganliklari ko'rinib turar edi. No'noqqina bir rassom o'sha vaqtda askarlar kiygan qalpoqning suratini ham solibdi:

– Bu yerni kim obod qilgan? Bu og'ir toshlarni kim olib kelgan? – dedi Asqar ota va o'ziga o'zi javob berdi. – Kim olib kelardi? Bu yerga meni kim olib keldi? Shunday odamlar ham bo'ladiki, tug'ilganda hech kim sevinmagan bo'lsa ham, o'lganda butun yurt aza tutadi. Qizim, Bahri, shundaqami? Shundoqmi, Sobiraxon?

Orolni Risolat yaxshiroq bilar ekan, hammani olib yurib tomosha qildirdi. Orol to'rt-to'rt yarim tanobcha¹ kelar edi. Ma'rifatxon otib o'ldirgan Sangin qo'rboshining go'rini ko'rishdi. Go'r orolning shimol tomonida, daryo burilib oqadigan yerdagi jar yoqasida bo'lib, odamning belidan keladigan bir chuqurlikdan iborat edi.

¹Tanob – qadimgi yer o'lchov birligi, 0,08194 gektarga teng (1ga – 12 ta).

Ziyoratchilar to'qaydan chiqqanda, kuni bo'yi osmonni qoplab yotgan kulrang bulut kun botish tomonidan yorilib, botib borayotgan quyoshning shu'lasini daryoni qip-qizartib yubordi. Risolat olovdek yonib turgan ufqqa qarab:

– Ertaga havo ochiq bo'ladi, – dedi.

Ziyoratchilar o'tlanib jo'nashdi. Ko'chma qumlar orasida bularga ovchilar yetib oldi. Ovchilar juda xursand, har qaysisi bir nechadan quyon, o'rdak olib bormoqda edi.

Chorrahada Risolat, Bahri va Qumriniso ular bilan xayrlashdi. Asqar ota har qaysisining peshonasidan o'pib duo qildi.

Qishloqqa qorong'i tushganda yetib kelishdi, Sobiraxon ovchilar in'om qilgan ikki quyon va uch o'rdakdan bir quyon va ikki o'rdakni Asqar otaga berdi. Asqar ota Sobiraxon va ovchilarga minnatdorlik bildirib, jo'nadi.

1944

KO'K KONVERT

Gvardiyachi serjant Erkaboy Mirzayev gospitalning derazasidan ko'chaga qarab xayol surib o'tirgan edi, birov bir savat shaftoli olib o'tdi. Har shaftoliki, palaxmonga solib otsang, paxsa devorni ag'daradi. Qani endi, shundan to'rttasini uzatib yuborsa! Sekin po'stini archsang, og'zingga solib, tiling bilan tanglayingga bossang-u, suvini qult-qult yutsang.

Mirzayev ertasiga yana o'sha derazadan ko'chaga qarab o'tirgan edi, o'sha odam tag'in shaftoli olib o'tdi. Shu kuni kechgacha uning ko'z oldidan shaftoli ketmadi; hatto kechasi tushiga kiribdi: xotin olgan emish, xotini shaftoliga bosh-qorong'i bo'lgan emish.

Bu shaharda tanish-bilishning yo'qligi Mirzayevga shu bugun bilindi. Bironta oshnasi bo'lganda shaftoli sayliga aytmasmidi?

Mirzayev shu kuni juda zerikdi. Bu zerikish kechqurunga borib diqqatlikka aylandi.

Uning gospitalga kirganiga besh yarim oy bo'lib qoldi. Birga yotgan o'rtoqlari bilan gaplashmagan gapi qolgan emas. Tashqaridan birov kelmaydi, o'zi chiqay desa... qayoqqa boradi?

Bu vajdan front yaxshi edi: o'rtoqlar ko'p, har kuni har xil yangilik... Buning ustiga, mamlakatning har yeridan sen tanimagan odamlardan har xil xatlar, g'alati-g'alati sovg'alar kelib turadi. Mirzayev G'arbiy frontning o'zida uchta xat, ikkita sovg'a olgan edi.

U oddiy qismda oddiy askar bo'lib urushib yurganida bo'linma komandiri bir kuni: „Ma, qoraqosh, qorako'z yigit“, deb kichkina bir sovg'a berdi. Mirzayev komandirning gapiga hayron bo'lib qarasa, bu gap sovg'aga yozilgan manzilda bor ekan: „G'arbiy front, o'ntadan ortiq fashistni o'ldirgan qoraqosh, qora ko'z yigitga tegsin“.

Sovg'ada 200 grammcha tamaki, bitta g'alati batist ro'molcha, ko'k konvertga solingan ikki enlikkina xat: „O'rtoq askar! Tamakini o'rtoqlaringiz bilan cheking, ro'molcha omonat, urushdan keyin so'rab olaman. Latofatxon G'ulomova“.

Mirzayev shoshib qolib bir kunning o'zida Latofatxonga ikkita xat yozdi. Birinchi xati-ku boshdan oyoq „rahmat“dan iborat edi, keyingisi „qulog'ingizga aytadigan gapim bor“, degan mazmunda shama qildi. Ikkala xatga ham tezda javob kela bermadi. Bu orada katta janglar bo'lib, Mirzayevning qismi gvardiyachi qism, o'zi gvardiyachi serjant bo'ldi. Shundan keyin Latofatxonga yana xat yozdi. Latofatxon bu xatga ham javob qaytarmagandan keyin Mirzayev, „Unaqa gaplar mijoziga to'g'ri kelmadi, shekilli“, deb qattiq xijolat tortdi. Shu xijolatlikdan qutulish uchun bu gaplarni esidan chiqarishga harakat qildi.

Serjant yarador bo'lib shu shaharga kelayotganida yana Latofatxonni eslab: „Oyoqqa bosishim bilanoq yo'qlab boraman“, deb jazm qilgan edi, oyoqqa bosganidan keyin o'ylab qarasa, to'g'ri kelmaydi: xatlariga javob bermadi, ro'molchani urushdan keyin so'rab olaman degani – fashistlarni kalla-pocha qilmaguningcha ko'zimga ko'rinma, degani...

Shu bilan Mirzayev bu gaplarni xayolidan chiqargan edi.

Shu bugun kechqurun haligiday diqqat bo'lib o'tirganida, yana Latofatxon esiga tushib, bir fikrga keldi: Latofatxonni ko'rib: „Men o'sha Erkaboy Mirzayev bo'laman“, deyishi shartmi? To'g'ri kelsa, Mirzayevman deydi, to'g'ri kelmasa,

uning o'rtog'iman, yarador bo'lib kelayotganimda: „Latofatxonni borib ko'r, mendan salom aytgin“, deb tayinlagan edi, deydi-qo'yadi-da. Aqlli, bama'ni qizga o'xshaydi, birpas gaplashib, ko'nglini yozib keladi.

Gvardiyachi serjant Erkaboy Mirzayev ertasiga o'ziga oro berib oynaga qarasa, joyida: bitta yigit shunchalik bo'ladi-da!

Jo'nadi, Latofatxonning hovlisini topib, eshigini taqillatayotganida ko'nglidan bir gap o'tdi: bordi-yu, Latofatxon degani suvi qochib, shoxida mayiz bo'lgan kampirsimon bir xotin bo'lsa-chi?

Haqiqatan, eshikni juda o'tib qolgan bir kampir chiqib ochdi. Kampir uni ko'rib avval o'zini yo'qotib qo'ydi, keyin bo'ynidan quchib, u yuzidan, bu yuzidan o'pdi.

– Voy, qomatingdan onang o'rgilsin! Oyog'ingga nima qildi? Kir, kir tezroq! Bu yoqqa, o'rgilay... Hoy, qizim, qayoqda qolding, samovar qo'y! Akang urushdan keptilar...

Mirzayevning yuragi „shuv“ etib ketdi.

Kampirning o'zi darrov supaga joy qildi. Birpasdan keyin ichkaridan atlas ko'ylak kiyib, kokilini boshiga o'rab olgan o'n yetti yo o'n sakkiz yoshdagi bir qiz chiqib, Mirzayev bilan so'rashdi-yu, yana kirib ketdi. Mirzayev uning ketidan qarab: „Chakki behuda xat yozib hurkitibman-da, juda menbop narsa ekan“, deb qo'ydi. Kampir Mirzayevni yana o'pdi, yarador oyog'ini siladi.

– Xudoyo Gitler o'lsin, senday yigitlarni uy-joy qilib, orzu-havas ko'rgani qo'ymasa! Latofatxon ham sizlar bilan birgadir-da, a, o'g'lim!

Haligi qiz dasturxon ko'tarib kelayotgan edi, kuldi.

– Ayam shunaqa, kim urushdan keldim desa, opamni so'raydilar. Siz qaysi frontdan? Opam Markaziy frontda.

– Iye, Latofatxon urushga ketganmi? Qachon? Kim bo'lib?

– Opam hamshira bo'lib ketganlar. O'tgan yil uchinchi mayda edi.

– Shunaqami?

– Ha, o'g'lim, shunaqa... Shuncha aytdim, ot minolmasang, zambarak otolmasang, nima qilasan, dedim. Hech ko'nmadi. O'zi juda g'ayratli edi-da. Fikri yodi urushda. Shu

yerda yurganida ham nima topsa askarlarga sovg'a qilib yuborar edi. Xat yozmagan kuni yo'q. Hali-hali qizil askarlardan, komandirlardan xat kelib turadi. Kelgan xatlarni o'ziga jo'natib turamiz. Qizim, nechta xat jo'natding? Ha, bir yuz ikkita xat yubordik.

Mirzayev bir cho'chib tushdi: „Iye, uchtasi mendan bo'lsa, qolgan to'qson to'qqiztasi kimdan?“

– Hammasi urushdan kelganmi?

– Ha, o'g'lim, hammasi urushdan. Bor, qizim, suratini olib chiq, akang ko'rsinlar... Bu xatlarning ko'pchiligini singlingiz menga o'qib bergan... Askarlar, komandirlar biram xursand, biram minnatdor deng. Shu xatlardan ikkitasini sho'xroq yigit yozgan ekan... Mayli, umrini bersin!

Mirzayev qip-qizarib peshonasini qashladi. Qiz Latofatxonning suratini olib chiqdi.

– Mana bu, shu yerda oldirgan suratlari, – dedi.

Mirzayev olib ko'rdi. Bitta qiz shunchalik bo'ladi-da!

Suratda xuddi: „Boring, unaqa demang“, deganga o'xshab turibdi. Lekin hamshiralikka yararmikin?

– Mana bunisini ko'ring, o'g'lim, bu Moskvadan yuborgan surati.

Latofatxonga harbiy kiyim shunday yarashibdiki... Mirzayevning ko'zi tinib ketdi. Bu suratda: „Hoy bola, ko'zingga qara!“ deganga o'xshab turibdi. Hamshiralikka yarash ham gapmi?

Mirzayev o'ylanib qolgan edi, kampir:

– Tanidingizmi? – dedi.

– Onajon! Shu suratni menga bersangiz. Latofatxon yuborgan sovg'alardan biri mening bir o'rtog'imga tekkan edi. Shu yigit xursand bo'lib, Latofatxonni bir ko'rsam, degan edi. O'zi yarador...

– Kim degan yigit?

Mirzayev shoshib qoldi.

– Siz yuborgan o'sha bir yuz ikkita xatning uchtasi o'shaniki, lekin siz aytgancha sho'x yigit emas. Unaqa sho'xlik qilmaydi...

Kampir qiziga qaradi. Qiz, bir narsani payqaganday, iljayib:

– Mayli, oling, – dedi.

Mirzayev suratni yoniga solib oʻrnidan turdi, bular qoʻymaganiga qaramay, xayrlashib chiqib ketdi.

U gospitalga kelib, shu kuni kechgacha oʻtirib xat yozdi. Xatni Latofatxonning konvertiga oʻxshagan koʻk konvertga solib, manzilni yozdi: „Harakatdagi armiya. PP-19640-B, oʻntadan ortiq yaradorni jang maydonidan olib chiqqan boʻlsa, qoraqosh, quralay koʻz Latofatxon Gʻulomovaga tegsin“.

Bu xatning mazmunini birovga aytib boʻlmaydi.

1943

KAMPIRLAR SIM QOQDI

– Turing, Nazirbuvi! Turing, Toʻxtabuvinikiga chiqamiz!

Nazirbuvi sandalning chetida, derazadan tushib turgan erta bahor oftobiga shoʻrvada pishgan olmadek yuzini tovlab, toʻygan qoʻzichoqday uxlab yotar edi; bu tovush qulogʻiga kirib, xuddi pashsha qoʻriganday, bir lunjini qimirlatdi; koʻzini ochmoqchi boʻlgan edi, faqat bittasi ochildi.

– A? Nima? – dedi.

– Toʻxtabuvinikiga chiqamiz. Rais kelibdi.

– Rais?

Nazirbuvi darrov oʻrnidan turdi, doka roʻmolini qayta bogʻlab, Shahodatbuvi bilan birga chiqdi.

Toʻxtabuvining uyida Roziyabuvi, Ortiqjonlar oʻtirar, rais bularga urushning borishi toʻgʻrisida soʻzlar edi; kimningdir savoliga javob berib:

– Endi nemisning poshshosi daryo tagiga uy solib kirib ketganligi masalasiga kelganimizda, – dedi, – men buni gazetada oʻqiganim yoʻq. Agar Gitler shundoq qilgan boʻlsa, askarlarimiz orasida suvchi bolalar ham koʻp, birontasi kirib giribonidan boʻgʻib chiqadi... Mana, Nazira xola ham, Shahodat xola ham kelishdi. Yaxshi boʻldi. Oʻzim ham sizlarni yigʻib ikki ogʻiz gaplashmoqchi edim. Gapim shuki, kolxozimizda paxta ishiga yaraydigan odamlar qanchaligi oʻzlaringga maʼlum.

Shunday cho't urib qarasam, paxta ishiga yaraydigan har bir kolxozchining har bir ish soati bir kilogramm paxta ekan. Shundoq bo'lgandan keyin odamlarni iloji boricha boshqa ishlardan bo'shatib, paxtaga solishimiz kerak bo'ladi. O'shanaqa ishlardan bittasi pillaqurt. Men beshovlaring qurt tutinglar, beshta odam bo'shasin demoqchi emasman. Hech undoq emas. Shundoq qilinglarki, paxta ishiga yaraydigan odam biron soat ham sizlarning qo'llaringdan keladigan ishga band bo'lmasin. Agar sizlar mana shu yo'l bilan butun bir mavsumda o'n mehnat kunini pilladan yulib paxtaga bergani yordam qilsalaring ham harna! Men sizlar bilan majlis qilib, mana shu masalani o'rtaga tashlamoqchi edim. Mana, majlis ochiq. Kim gapiradi?

Hech kimdan sado chiqmadi. Hamma nechukdir, o'ng'aysizlanar, qimtinar, yerga qarar edi.

– Xo'sh, bo'lmadimi? – dedi rais. Kampirlar bir-biriga qarashdi va hamma birdan:

– Nega, nega bo'lmas ekan! – dedi.

– Bo'lsa nega indamaysizlar? Qani, To'xta xola, gapiring!

To'xta xola ro'molining uchi bilan og'zini yopib, bo'zargan holda avval o'rtoqlariga, keyin raisga qaradi.

– Endi, o'g'lim, dabdurustan majlis deding... asli shu gapni avval o'z ora jo'n gaplashib, pishiqtirib olsag-u, keyin majlisga solsang bo'lar edi.

To'xtabuvi hammaning ko'nglidagi gapni aytdi. Rais bu suhbatni majlis deb atash bilan kampirlarni qiynab qo'yganligini darrov fahmladi-da, kulib, xatosini tuzatdi:

– To'g'ri, avval jo'n gaplashib olaylik. Xo'b, majlis yopiq. Gapni bir joyga qo'yganimizdan keyin ochamiz.

Majlis yopiq deb e'lon qilingandan keyin Roziyabuvi o'zidan o'zi gap boshladi:

– Qurt tutishga bizning qo'limizdan keladigan ish ko'p. Aytsangiz-aytmasangiz, o'shanaqa ishlarga qarashish bizdan lozim. Men yana bir narsani o'ylab qoldim: besh kishi ekanmiz, beshovimiz bir quti urug' olsak nainki eplab boqolmasak?

Boshqalar bir qutini bahuzur eplash mumkin ekanini aytib:

– Qurt ishida ko‘zimiz pishgan, qayta yaxshiroq boqamiz, og‘ir ishlari bo‘lsa, bizga qarashadigan yosh-yalang topiladi, – deyishdi.

Rais miyig‘ida kulib:

– Mayli, – dedi. – Agar bir qutini ermak qilamiz, desalaring o‘zlaring bilasizlar. Xo‘b, endi shu gap puxta gapmi?

– Puxta gap! – deyishdi.

– Endi majlisni ochsam maylimi? Xo‘p, majlis ochiq. Beshovlaringni bir zveno deymiz. Zvenoga boshliq kerak bo‘ladi, kimni saylaysizlar?

Munozara va muzokaralardan keyin zvenoga boshliq qilib yetmish bir yashar To‘xtabuvi Sarimsoqova saylandi.

Majlis yopildi. Rais ketdi.

Shu kuni kechasi, yotar mahalida, To‘xtabuvini vahima bosdi: bular-ku hammasi va‘da berdi, sayladi, ertaga biri „Belim og‘riydi“, biri „O‘g‘limdan xat kelmayapti, yuragimga qil sig‘maydi“, deb uyiga kirib yotib olsa, nima bo‘ladi?

To‘xtabuvi yugurganicha Nazirbuvinikiga chiqdi. Nazirbuvini hali uxlamagan ekan.

– Hoy, Nazirbuvini, shu bo‘ladigan ishmi, yo raisning qo‘ynini puch yong‘oqqa to‘ldirib jo‘natdikmi?

– Voy, To‘xtabuvi, nega bo‘lmas ekan? Majlisga soldik-a, majlis uvol emasmi? Men hali boshqa narsani o‘ylab o‘tiribman; beshta nozanindek kampir bo‘lsag-u, bir quti desak, butun tumanga kalaka bo‘lmaymizmi? Bizga nima qipti, nega ikki quti tutamiz demadik?

To‘xtabuvining yuragi dadil bo‘ldi. Nazirbuvining andishasi unga ma‘qul tushdi. Ikkovi Shahodatbuvinikiga chiqishdi. Shahodatbuvini bu gapni eshitib:

– Gap shu ishga qunt qilishda, qunt qiladigan bo‘lsak, ikki quti ham bir-u uch qutisi ham bir, – dedi.

Uchovi Roziyabuvinikiga chiqishdi. Roziyabuvini ko‘ngandan keyin, Ortiqjonnikiga borishdi. Ortiqjon o‘sha majlisda „Uch quti tutish qo‘limizdan keladi“, demoqchi ekan-ku, boshqalardan istihola qilib aytmabdi. Bular uch quti degandan keyin, u ham bir quti qo‘shdi.

Shunday qilib uyma-uy yurib qilingan majlisda kampirlar zvenosi to'rt quti qurt tutishga qaror qildi va ertalab kolxoz idorasiga chopar yubordi.

Rais ko'nmabdi: „Hammasi yig'ilganda bitta shaftoliga tishi o'tmaydi-yu, to'rt quti urug' tutar emishmi. Yo'q, kampirlarning tovoniga qolaman“, debdi. Chopar ham bu gapni oqizmay-tomizmay kampirlarga yetqizdi: „Hammalaring yig'ilganda bitta shaftoliga tishlaring o'tmas emish“, dedi.

Bu gap kampirlarga nihoyatda alam qildi, ikki kundan keyin rais kelganda uni o'rta olib shunday qilishdiki, rais „Tegishgan edim, tavba qildim“, deb zo'rg'a qutildi va to'rt quti urug'ni o'z qo'li bilan keltirib berdi.

Hademay qurt ko'm-ko'k barg ustida o'rmalab qoldi. Qurt katta bo'lgan sayin kampirlarning havasi, g'ayrati ortar edi. Hech kimning beli ham og'rimadi, yuragiga qil sig'maydigan payti ham bo'lmadi, aksincha, hamma sog', dimog'lar chog' edi.

Bir kuni rais kelib qurti ko'zdan kechirdi-da:

– Yashasin havaskor kampirlarimiz! – deb qichqirdi. Eshik yonida ikki qo'lini beliga qo'yib, kerilib turgan To'xtabuvi boshqalarga ko'z qisib:

– Qani o'g'lim, chamangda, normamiz to'ladimi, yo'qmi? – dedi.

– Iye, shunchalik qurt boqasizlar-u, qancha pilla chiqishini bilmaysizlarmi? Har qutidan kamida oltmish kilogrammdan olasizlar, – dedi.

– Ana xolos, – dedi Ortiqjon, – to'lmis ekan-da!

– Nega, norma qancha o'zi? Qirq besh kilogrammi?

Hamma kulib yubordi.

– Unaqa normangni shaftoliga tishi o'tadigan tam-tamlarga ber. Bizning normamiz har qutidan yetmish-sakson kilogramm!

Rais tilini tishladi.

Bir necha kundan keyin qurt nishona berdi. Nishona pilla beto'xtov kolxoz idorasiga yuborildi. O'sha kuni kechki payt rais yetib keldi va eshikdan kirishi bilanoq:

– Onalar, birinchi terimni olgan kunlaring bitta semiz qo‘y sizlarniki, men tumandan so‘radim, hali hech qaysi kolxozning qurti nishona bergani yo‘q! – dedi.

Kampirlar uchun bu xabar yangilik edi.

– Undoq bo‘lsa, sen bizdan bitta qo‘y bilan qutilmaysan, – dedi To‘xtabuvi. – Birinchi terimni olib topshirgan kunimiz Toshkentga sim qoqasan, aytasanki... Nima desang, o‘zing bilasan. Bugun seshanba, yakshanba kuni birinchi terimni topshiramiz.

Uch kun bo‘yi zveno qurtning tepasidan nari ketmadi. Qani endi bu qurt o‘lgur tez-tez o‘ray qolsa!

Rais har kuni tumanga telefon qilib turdi – yo‘q, xotirjamlik – tumanda hech kim pilla topshirgani yo‘q.

Nihoyat, to‘rtinchi kuni ertalab zveno har uydin savat-savat pilla olib chiqa boshladi. Rais o‘sha kuni tumanda birinchi bo‘lib, yigirma besh kilo pilla topshirdi va kampirlarga bergan va‘dasiga muvofiq Toshkentga „sim qoqdi“.

Zveno raisning Toshkentga sim qoqqani to‘g‘risida xabar kutib To‘xtabuvining uyida o‘tirar edi. Birdan Roziyabuvi yurganicha kirib keldi:

– Turinglar! Turinglar! O‘tirasizlarmi! Radio gapirdi, hammamizning otimizni aytdi. Askar oilalaridan To‘xtabuvi, Nazirbuv, Ortiqjon... Hammamizni aytdi.

– Nima dedi?

– Bilmayman, chamamda, sim qoqdi dedi.

To‘g‘ri, rais telefon qilgandan keyin, Toshkent radiosining olg‘irlari bu xabarni kechki so‘nggi axborotda berishgan edi.

Hamma ko‘chaga chiqdi. Ko‘chaning u boshida rais kattakon semiz qo‘yning quyrug‘iga arqon solib sudrab kelmoqda edi.

1945

KARAVOT

G‘anijonning xotini tug‘may yurib-yurib birdaniga qo‘chqorday o‘g‘il tug‘ib berdi.

G‘anijon xotini homilador bo‘lganda ham, bolani ko‘tarib yurganda ham, oy-kuni yaqinlashib qolganda ham bunga qish-

loqda har kuni, har yerda bo'layotgan va bo'ladigan hodisa deb qaragan edi. Biroq bolaning yer yuziga tushuvi uning uchun hech qachon, hech yerda ko'rilmagan va ko'rilmaydigan hodisaday tuyuldi; nazarida, butun qishloq ko'pdan beri shu kunga mahtal bo'lib, hozir faqat shu to'g'rida gapirayotganday, har bir suyunchi olib kelgan va har bir „qulluq bo'lsin“ degan kishi shuni tasdiq qilayotganday bo'lar edi. U „dadasi“ degan so'zni birinchi marta eshitganida bu so'z qayerinidir qitiqladi, qayerigadir issiqqina tegib, butun vujudi yayrab ketdi.

Mana shu G'anijon shu o'g'ilchasiga karavot olgani tuman markaziga bordi, ko'ziga eng chiroyli ko'ringan karavotchani oldi va otiga o'ngarib qaytib kelmoqda edi.

Yo'l bo'yidagi ariqlar afti burushganicha muzlab qolgan, daraxtlar cho'ltoq supurgiga o'xshaydi. Havo kuni bo'yi zo'r berib, loaqal to'rttagina qor tashlamaganidan xunob bo'lganday, qovog'i soliq. Shuning uchun hali kun botmagani holda, qosh qoraygan. Qisqasi, kishining bahrini ochadigan hech narsa yo'q. Shunday bo'lsa ham G'anijon gasht qilib, otining oyoq tashlashi va suvluqning shiqillashi maqomiga ashula aytib borar edi:

*Hoy-hoy, mening yorimsan,
Tanimdagi jonimsan,
Qorong'i kechalarda
Yondirgan chirog'imsan...*

Paxtaobod qishlog'ining chiqaverishida yo'l bo'yida o'tirgan kimdir qo'lini ko'tarib, G'anijonga bir nima dedi. Shu onda orqadan gurillab avtomobil kelib qoldi-yu, G'anijon uning nima deganini eshitmadi. Ot avtomobildan hurkib, xiyla yergacha surib ketdi. G'anijon qaytib kelgani erindi-yu, keta berdi. Biron kilometr yo'l bosganidan keyin, shu yaqin o'rtadan miltiq tovushi chiqdi. Tepalikdagi baqaterakdan gur etib ko'tarilgan bir to'p qarg'a „qa-qug“ deganicha har tomonga uchib ketdi. Qarg'alarning qag'illashi G'anijonga sovuqni va yo'l bo'yida o'tirib qo'lini ko'targan haligi kishini eslatdi. Kim ekan u, shu sovuqda ko'chada o'tirgan? Nega qo'lini ko'tardi-yu, nima

dedi? Bemahalda yo'lga chiqqan biron yo'lovchi ekan-u, „Otingga mingashtirib ol“, dedimikin? Unday bo'lsa, nega o'rnidan turmadi?

G'anijon beixtiyor orqasiga qaradi-yu, yana yo'lida davom etdi; biron ashula boshlamoqchi bo'lgan edi, yo'l bo'yida o'tirgan kishi sira nazaridan ketmay, hech narsa esiga kelmadi.

Nega yo'l bo'yida o'tiribdi? „Mingashtirib ol“, demoqchi bo'lsa, nega o'rnidan turmadi? Yo kasalmikin? Agar shunday bo'lsa, yaxshi bo'lmadi. Hali ham qaytish kerak. Bordi-yu, askarlikdan bo'shab kelayotgan biron nogiron bo'lsa-chi?

G'anijon darhol otining boshini burib, orqaga chopdi, o'sha odam o'tirgan joyni tismol bilan topdi. Bu yerda hech kim yo'q edi. Tovush chiqardi. Hech kim javob bermadi. Shu atrofni ko'p qidirdi, topolmadi. Negadir „O'sha odam, albatta, nogiron“ degan fikrga keldi. Nazarida, u oqsoqlanib, qishloqqa kirib borayotganday bo'ldi. Ot qo'yib qishloqqa kirdi. Bir necha kishini to'xtatib so'radi. Hech kim „O'sha odam men“ yoki „Shunday odamni ko'rdim“, demadi. G'anijon „Piyoda jo'nagan ekan, ko'rmabman“, degan gumon bilan orqaga qaytdi, yaqin ikki chaqirim yergacha yo'lning shu tomonini sinchiklab ko'zdan kechirib ot chopdi, yana qaytdi...

Shunday qilib, G'anijon uyiga yarim kechasi keldi. Uning avzoyi shunday ediki, xotini qo'lidagi chiroyli karavotchaga ham qaramay:

– Voy o'lay, nima bo'ldi? – dedi.

– Hech... charchadim, – dedi G'anijon, lekin bo'lgan voqeani xotiniga aytgani uyaldi.

Bir uyquni olib turgan xotini yana uyquga ketdi hamki, G'anijon kiprik qoqmadi. U ko'zini yumishi bilan shinel kiygan oqsoq kishi ko'z oldiga kelar, ro'parasida qo'ltiqayoqqa tayanib turib „Hali shumi mehri oqibat“, deyayotganday bo'lar edi. G'anijon tamaki chekkani turib, tokchadagi patnisni tushirib yubordi. Xotini uyg'ondi.

– Ha, nima qilib yuribsiz? Chirog'ni ko'tarsangiz-chi!

– Tamaki qayerda?

– Nima qilasiz?

– Minib bozorga borib kelaman! Tamakini nima qiladi kishi? Chekadi-da! – dedi G‘anijon bo‘g‘ilib.

– Ha, muncha... kechasi tamaki chekadigan odatingiz yo‘q edi, shunga so‘radim.

Erini hech qachon bunday kayfiyatda ko‘rmagani, undan sira dag‘al so‘z eshitmagani uchun xotinining ko‘ngliga g‘ulg‘ula tushdi, o‘rnidan turib yonboshladi.

– Biron joyingiz og‘riyaptimi?

– Yo‘q.

G‘anijon tamaki chekdi va kelib cho‘zildi. Xotini uning boshini siladi.

– Birov xafa qildimi?

– Yo‘q.

Xotini biroz turib yana so‘radi:

– Nega bemahalgacha qoldingiz?

– Yo‘lda ish chiqib qoldi.

– Nima ish? Nima bo‘ldi? Ayting, o‘rgilib ketay... Menga aytmasangiz, kimga aytasiz...

G‘anijon xotini juda katta tashvishga qolganini payqab, gapning uchini chiqardi.

– Kelayotsam, yo‘l bo‘yida birov o‘tirgan ekan, qo‘lini ko‘tarib „Jon aka, meni mingashtirib oling“ deganday bo‘ldi.

– Kim ekan u?

– O‘rnidan turmadi. Shundan gumon qildimki, askarlikdan bo‘shab kelayotgan biron nogironmi... Nogiron ekanligi aniq!

– Darrov mingashtirib olmadingizmi?

– Ot, harom o‘lgur, surib ketib qoldi. Qaytib borib topolmadim. Chaqirdim, u yoq-bu yoqni qidirdim. O‘tirgan joyini otdan tushib qaramabman, shunga ko‘nglim g‘ash bo‘layotibdi. Yarasi yomonroq bo‘lsa, ko‘ngli ozib, o‘sha yerda yotib qoldimi...

– Unchalik emasdir... Avvali shuki, askarlikdan bo‘shab kelgan kishi yo‘l bo‘yida „Kim o‘tar ekan“, deb o‘tirmaydi, ularga ot-arava, mashina hamma vaqt tayyor, hamma vaqt topiladi.

Xotini bu gapni Gʻanijonga tasalli berish uchun boshlagan edi, biroq unga tasalli berishdan burunroq oʻzining koʻngliga gʻashlik tushdi. Uning nazarida, oʻsha odam haqiqatan nogiron boʻlib, yarasi ochilganligi orqasida koʻngli ozgan, hozir hushiga kelib, ariq boʻyida inqillab yotganday boʻldi.

– Oʻtirgan joyini qaramadingizmi?

– Qaradim, lekin otdan tushib qaraganim yoʻq. Qorongʻi edi.

– Voy, odam ham shunchalik begʻam boʻladimi? Otdan tushib paypaslab qaramaysizmi! Endi nima boʻldi!

Gʻanijon irgʻib oʻrnidan turdi.

– Borib kelsammikin?

– Shu vaqtgacha yotarmidi?

– U-ku yotmas, birov olib ketar, lekin bu ahvolda biz yotolmaymiz-da!

Gʻanijon darrov kiyinib chiqdi va borib kolxoz otboqari Nasibalini uygʻotdi. Nasibali mast uyquda yotgan ekan, malol kelib gaplashdi.

– Qayoqqa borasiz shu mahalda?

Gapni choʻzmaslik uchun Gʻanijon yolgʻon gapirdi:

– Amakimning oʻgʻli askarlikdan boʻshab kelibdi, shuni koʻrib kelaman.

Nasibali darrov otxonaga kirib, bitta otni yetaklab chiqdi.

– Ot minganda odam orqa-oldiga qarab yuradi, – dedi qorinbogʻini tortayotib, – hali sal boʻlmasa avtomobil urib ketayozdi.

– Qachon?

– Hali-chi, hali! Paxtaoboddan chiqaverishda!

– Qoʻl koʻtargan sizmidingiz! U yerda nima qilib oʻtirgan edingiz?

– Arpaga borgan edim.

– E, salomat boʻling! Boʻldi, ot kerak emas!

Nasibali hayron boʻlganicha qolaverdi. Gʻanijon yugurganicha uyiga keldi va eshikdan shovqin solib kirdi:

– Nasibali ekan! Nasibali!

Bola emizib oʻtirgan xotin oʻrnidan turib beixtiyor:

– Voy, oʻlsin? – dedi.

Birpasdan keyin er-xotin mojaroni unutishdi. Gʻanijon karavotning bir tomonini koʻtarib:

– Bu karavotni koʻrdingmi? Karavot olish mana bundoq boʻladi. Tugʻishni senga-yu, karavot olishni menga chiqargan! – dedi.

Er-xotin xotirjam boʻlib uyquga ketishdi.

1945

KARTINA

Qiyom paytida „Paxtakor“ kolxozining idorasi oldiga qoʻngʻiznusxa bir avtomobil kelib toʻxtadi. Bu avtomobil tumanidan, shahardan tez-tez kelib turadigan avtomobillarga sira oʻxshamagani uchun oqsoq qorovul undan koʻzini olmay, qoʻltiqtayogʻini toʻqillatganicha, zinadan tushdi-yu, unga yaqin borishini ham, bormasligini ham bilmay, anhor koʻprigidan berida toʻxtab qoldi. Avtomobilning ketidan ergashgan chang uning ustidan, yon-veridan yelib-buralib oʻtib bosilgach, eshik ochilib undan ikki kishi tushdi: biri – novcha, ozgʻin, katak koʻylak va pochasi boʻgʻma jigarrang shim kiygan oʻrta yoshlardagi bir kishi; ikkinchisi – qora sochi quloq va boʻyinlarini bosib ketgan, jujuncha kitel va amirkon tufli kiygan pakana bir yigit edi. Yigit koʻprikka tomon bir-ikki qadam bosdi-yu, barmogʻi bilan imlab, qorovulni chaqirdi.

– Mumkinmi?.. Rais qayerda?

– Salom, kelsinlar... Majid akam daladalar.

Yigit gap soʻrashdan oldin salom bermaganidan xijolat tortdi, shekilli, oʻngʻaysizlanib, qansharini qashladi.

– Partiya tashkilotchisi qayerda?

– Oʻrtoq Hotamovami? U kishi ham dalada.

– Telefon yoʻqmi?

– Yoʻq hisobi, yaxshi yurmaydi... Qani, bu yoqqa... Kim kerak boʻlsa, hozir xabar qilamiz. Paxtachilik institutidanmisizlar?

– Yoʻq.

Mehmonlar ko'prikdan o'tishdi, lekin qorovulning qista-shiga qaramay, ichkariga kirishmadi. Qorovul ko'chaning u yuziga o'tib qayergadir kirib chiqdi, kimnidir chaqirdi, kim bilandir gaplashdi. U qaytib kelganda novcha kishi imoratga uzoqdan ko'zini goh qisib, goh katta ochib qarar; pakana yigit uning ustun va devorlariga chertib, deraza va eshiklarining bo'yog'ini tirnab hidlab ko'rar; ikkovi bir-biriga qarab dam-badam „Tipik, tipik!“ deb qo'yardi.

– Bu imorat qachon solingan? – dedi pakana yigit.

– Urush boshlangan yili poydevor qo'ygan edik, urush davrida bitirishibdi.

– Siz yo'qmidingiz? Urushdamidingiz? Oyoqni qayerga qo'yib keldingiz?

– Oyoqni Qrimga qo'yib keldik.

Hayal o'tmay partiya tashkilotchisi Hotamova keldi. U o'zi yosh bo'lsa ham, sochiga oq oralagan, oddiy kolxozchi xotinlardan edi; mehmonlarni xotinlarga xos mulozamat va shirinso'zlik bilan kabinetiga taklif qildi. Mehmonlarni u ham paxtachilik institutidan deb o'ylagan edi, biroq novcha kishining pochasi bo'g'ma shimini ko'rib ikkilandi, shekilli, nima deyishini bilmay qoldi.

Mehmonlar bir-birini tanishtirdi.

– Yosh shoirlarimizdan Quvatbek, – dedi novcha kishi.

– Yosh rejissorlarimizdan G'aniyev, – dedi pakana yigit.

Hotamova mamnuniyatdan qizarib, ta'zim qildi.

– Qadamlaringizga hasanot! Shoirlarimiz, san'atchilari-miz mana shundoq yo'qlab kelishsa, qandoq yaxshi! Kitobga, san'atga kolxozchilarimizning havasi zo'r. O'zimizdan chiqqan shoirlar ham bor. Milliy musiqa to'garagimiz yana ishga tushdi. Urush davrida yotib qolgan edi. Lekin hammasi ham hali usta ko'rmagan shogird. Ikkita shoirimiz bor, lekin tuman gaze-tasi ikkovini ham tan olmaydi: she'r yuborishsa, nuqul „Xabar yozing“, deb javob keladi. Yanagi yilga kichikroq bo'lsa ham sahna qurish niyatimiz bor. Klubimiz torlik qiladi... Zab kelib-sizlar-da! Rahmat!

Hosilot, undan keyin rais keldi. Bir necha kishi eshikdan boshini tiqib qaradi. Yo'lakda kimdir „Akademiya“, dedi.

– Bizning bu yerga kelishimizdan maqsadimiz, – dedi rejissor bir lahza jimlikdan keyin, – biz o‘z oldimizga juda muhim bir vazifa qo‘yganmiz. Bu vazifani bajarishda sizlarning yordamlaringizga muhtojmiz. Avvalo, shuni aytish kerakki, „Paxtakor“ kolxozi tumanda har jihatdan tipik kolhoz. Biz mana shu kolhoz hayotidan nafis film, ya’ni kartina yaratmoqchimiz.

Rais o‘tirgan yerida qomatini ko‘tardi, uzun mo‘ylovini burab, iljaydi.

– Kolxozimiz kartinaga arziydigan bo‘lsa xursandmiz...

– Biz hozir sizlarning vaqtlaringizni olmaymiz, – dedi shoir. – Sizlar bilan gaplashadigan gapimizni kechqurunga qo‘yamiz. Kechgacha biz kolhozning u yoq-bu yog‘ini ko‘rib, tanishib chiqishimiz kerak. Bizga hozir bitta yetakchi bersalaring bas.

Yetakehilikka boyagi oqsoq qorovul muvofiq ko‘rildi.

Idoradan chiqishdi. Qorovul mehmonlarni idoraning kun yurish tomonidagi ko‘chaga boshladi. Bu ko‘chada qulagan va qulay deb turgan devorlar, past-baland va qiyshiq uylar orasida reja bilan solingan chiroyli oq imoratlar uchrar edi.

– Yangi qishloq endi ko‘karib kelayotgan edi, – dedi qorovul mehmonlarni oldiga o‘tkazib, – urush chatoq qildi. Urush bo‘lmaganda, mana bu qaldirg‘ochning uyasiga o‘xshagan uylardan, mana bu bo‘yinchaga o‘xshagan eshiklardan nom-nishon qolmas edi. Kartinaning biron joyiga shuni ham qistirib o‘tinglar.

Ko‘pdan beri shikast-rexti tuzatilmagan maktab binosining oldidagi bog‘chani kesib o‘tib, tosh yo‘lga chiqishdi. Yo‘lning ikki tomonidagi qator teraklar orasidan unda-bunda taxlanib yotgan yog‘och, xom va pishiq g‘isht, bo‘yra va boshqa binokorlik materiallari ko‘rinar, bularning orasida odamlar ivirsib yurar, allaqayerda arra tovushi eshitilar edi.

– Binokorlik brigadamiz, – dedi qorovul, so‘ngra mehmonlarni yo‘lning oxiridagi yashil darvozaga boshlab kirdi, – bu kolhozning bog‘i.

Darvozaning ro‘parasidagi xiyobonning u boshi ko‘rinmas edi. Yonbosh xiyobonlarning biridan oq xalat kiygan nozikkina, ikki beti qip-qizil bir juvon chiqib qoldi. Qorovul uni mehmonlarga tanishtirdi. Juvon bolalar bog‘chasining murabbiyasi ekan.

– Bog‘changizni ko‘rsak mumkinmi? – dedi shoir shoshib.

Xuddi shu savolni, xuddi shunday shoshib, rejissor ham berdi.

Juvon boshini bir tomonga qiyshaytirib jilmaydi; qop-qop ra va ingichka qoshlari bilinar-bilinmas chimirildi-da, erkalab-o‘pkalab turgan labi qimirlab, mayin tovush eshitildi:

– Kechirasizlar, bolalar hozir uyquda, u tomonga hech kimni o‘tkazishmaydi... – dedi.

Yo‘lda davom etishdi. Rejissor, negadir, jadallaganicha ilgarilab ketdi. Shoir qoqinib yiqilayozdi va qoqinganiga sabab es-hushi bog‘chada ekanini ko‘rsatish uchun engashib qayta-qayta o‘sha tomonga qaradi. Xiyobonning u boshida naqshdor havorang baland ayvonning bir chekkasi ko‘rinib turar edi.

– G‘aniyev, – dedi shoir, – bog‘chani ko‘ring! Bizning bolaligimiz ota-onamizga xo‘p ham arzon tushgan-da!

Rejissor javob bermadi.

Qayerdandir paydo bo‘lib qolgan mo‘ysafid bog‘bon mehmonlar bilan so‘rashib, ularni kattakon hovuz bo‘yidagi baland, o‘zining aytishicha, Moskvadagi qishloq xo‘jaligi ko‘rgazmasida O‘zbekiston pavilonini ishlagan ustalardan biri solgan shiyponga olib chiqdi. Shiyponni, haqiqatan, juda didlik odam zo‘r havas bilan solganligi ko‘rinib turar edi. Uning atrofidagi gulzorda rang-barang kapalaklar, ninachilar qanot qoqar, asal-arilar g‘o‘ng‘illar, allaqayerda g‘urrak g‘urillar edi. Chol shogirdi bo‘lmish yoshgina, ozg‘in, juda sertavoze yigitning qo‘liga qoshiqdon-savatni berib, meva-chevaga yubordi-da, o‘zi poygahga cho‘kka tushib, mehmonlar kimlar va nima uchun kelganliklari bilan ishi bo‘lmay, bog‘ning tarixi, bunda qandog mevalar borligi, bularning ko‘chatlari qayerlardan keltirilganligi, bog‘ni qanday kolxozlarning raislari ko‘rganligi-yu, nimalar deganligi to‘g‘risida so‘zlab ketdi. Viloyatning har yeridan keltirilgan turli-tuman ko‘chatlar ichida uning uchun eng mo‘tabari allaqayerdan samolyotda keltirilgan yigirma tup anor bo‘lib, uning o‘sha yer anori ekanligidan ko‘ra samolyotda keltirilganligini ko‘proq pisanda qilar edi.

– Raisimiz juda hafsalalik yigit, – dedi chol meva to‘la savatni shogirdining qo‘lidan olayotib, – hamma ishga ham shundoq jon-dili bilan kirishadi. Mana, mana shu anjirning ko‘chatini Oqqo‘rg‘ondan oldirib keldi; avtomobil berdi, uch kun ovora bo‘lib, o‘zim olib keldim.

– Bog‘ kolxozga qancha daromad beradi? – dedi rejissor hil-hil bo‘lib pishgan shaftolining po‘stini archiyotib.

– O‘tgan yili bir yuz o‘n ikki ming daromad berdi. Gap daromadda emas, o‘g‘lim, har qancha daromad bo‘lsa paxta beradi, o‘tgan yil paxtadan bir million uch yuz ming daromad oldik. Bog‘ yaxshi-da! Meva-cheva... kolxozning ko‘rki. Urush yillari askar bolalarni yo‘qlab turdik. Askarlardan, komandirlardan qancha xat keldi-yu! Hammasini rais temir sandiqqa solib qo‘ygan. Ko‘rsalaring bo‘ladi. Leningraddan¹ mening nomimga ham bir xat keldi. Juda alomat. Sovg‘ani To‘paniso olib borgan edi, xatni shundan berib yuborishibdi. Aslida, Leningradga men boradigan edim. To‘paniso „Men boraman“, degandan keyin indamadim. Uning eri o‘sha tomonlarda shahid bo‘lgan edi. Bechora juda yaxshi xotin. Hozir partiya tashkilotchimiz... Bormaganim ko‘ngilga armon bo‘ldi. Borsam, jiyanimni ko‘rib qolarmidim.

– Jiyaningiz Leningraddami?

– Ha, o‘sha yerda edi, paroxodda xizmat qilar edi, shahid bo‘ldi.

– Jiyaningiz dengizchimidi?

– Ha, Moskvaga o‘qigani borgan edi, keyin Leningradga ketdim, deb xat qildi-yu, ikki yildan keyin kokillik shapka kiyib keldi. Qaytishida meni Moskvaga olib borgan edi.

– Moskvaga borganmisiz? – dedi shoir va shoshib yonidan qo‘yin daftari bilan qalam chiqardi. – Qani, bir boshdan aytib bering-chi.

– Mening Moskvaga borishim qiziq bo‘ldi. Ertalab borib tushdig-u, kechqurun jiyanim poyezdga chiqarib qo‘ydi, nimaga desangiz, urush boshlanib qoldi. Urush bo‘lmaganda ko‘p

¹Leningrad – hozirgi Sankt-Peterburg.

joylarni ko'rar edik. Qishloq xo'jaligi ko'rgazmasini tomosha qilar edim. Yana ko'rgazma ochilar. Lekin endigi ko'rgazmaga tomosha qilgani emas, hunarimni ko'rsatgani boraman. G'alati payvandlar qilganman.

Chol o'sha payvandlarini ko'rsatgani va, umuman, bog'ni tomosha qildirgani mehmonlarni boshlab ketdi. Bog'ga mana shu xilda mehmonlar kelganda chol ularga bog'ning ta'rifi-ni qilmasdan, uning hamma yog'ini ko'rsatmasdan va bog'to'g'risida ularning fikr-mulohazalarini eshitmasdan qo'ymas edi. Qorovul shuni yaxshi bilganligi uchun biron ikki soatdan keyin qaytib kelmoqchi bo'lib, postiga ketdi. U ikki soatdan keyin qaytib kelganda chol mehmonlarga tutning tanasini parmalab o'tkazilgan uzum novdasini ko'rsatib izoh berar edi. Uning so'ziga qaraganda, uzumning har boshi to'rvadek va g'ujumlari tutning donasidek zich bo'lishi kerak edi. Qorovul yana bir aylanib kelganda mehmonlarni yetti yillik maktab o'quvchilarining tajriba maydonida ko'rdi. Chol kulib-kulib gap ma'qullar, shoir daftarchasini tizzasiga qo'yib, tez-tez yozar edi.

– Mulla akalar, bu yerdan chiqib qayerga boramiz? – dedi qorovul.

Rejissor kulib javob berdi:

– Darmonimiz yetsa, elektrostansiyaga boramiz-da.

– Otam sizlarni charchatib qo'ymadilarmi? Bu kishi shunaqa, qo'llariga tushgan odam bog'dan devorlarni ushlab chiqib ketmasa hisob emas... Elektrostansiya yopiq-ku. Texnik stansiya qulflab, hammomga ketibdi!

– Biz borguncha kelib qolar.

– Yo'q, kelmaydi. Rostini aytsam, sizlar shu yerda bo'lsalaring bugun chirog'siz qolamiz. Stansiya objuvozning o'rniga solingan-da, juda kichkina, ko'rimsiz. Shuning uchun texnik „Buning nimasini kartinaga oladi, kartina masxarami, elektrostansiya masxarami“, deb stansiyaning qulflab ketib qolibdi. Bugun kelmas emish. Bir hisobda ko'rmaganlaring ham ma'qul. Kolxozimizning yangi besh yillik rejasida katta gidrostansiya qurishni mo'ljal qilganmiz. Ana unda tandirni ham elektrda qizitamiz. Kartinaga o'shanda olinsa... Bu yerdan chiqib fer-

maga bora qolaylik. Hafiza opam kartinabop to'qqizta sigirni sog'masdan sizlarga ko'z tutib o'tirgan emish.

Bog'bon mehmonlarni kechki payt bo'shatdi va o'shanda ham „Attang, fursatlaring bo'lganda hamishabahorni ko'rsatar edim“, deb qoldi. U „hamishabahor“ deb parnikni aytar edi.

Mehmonlar juda charchagan edi. Ayniqsa, bu horg'inlik bog'dan chiqilgandan keyin bilindi, shuning uchun boshqa joylarni ko'rishni bo'lak mavridga qoldirib, to'g'ri idoraga qarab ketishdi.

Ularni rais qarshi olib, idoraning orqasidagi mehmonxonaga boshladi. Stol turli noz-ne'matlar bilan bezatilgan, uning bir chetidagi kichkina sariq samovar ustida turgan qizil choynakning qopqog'i shiriqlar edi.

– E, ovora bo'lishning hojati yo'q cdi-ku, – dedi shoir xijolat bo'lib.

– Ovoragarchiligi bormi!.. – dedi rais. – Qani, marhamat... Bog'dan bo'lak joyni ko'rolmabsizlar-da.

– Albatta, yarim kunda hamma yoqni ko'rib bo'lmaydi, – dedi shoir, – bog'ning o'zini ko'rishga ham rosa bir kun kerak ekan. Ajoyib!

Mehmonlar kolxozning tarixi, xo'jaligi, daromadi, dongdor kishilari, yangi besh yillikda qiladigan asosiy ishlari to'g'risida savollar berib, raisdan batafsil javoblar olishdi. Qorong'i tushgandan keyin, Hotamova o'rta yoshlardagi barvasta bir kishi va qop-qora bir qiz bilan kirib keldi.

– Tanishib qo'yinglar, mehmonlar, – dedi Hotamova, – dongdor zveno boshlig'i Qunduzxon Hayitova... Bu kishi brigadir Davron aka. Shartnoma yigirma ikkiga. Davron akam oltinmish uchun kurashayotibdilar.

Suhbat yana davom etdi. Mehmonlar zveno boshlig'i bilan brigadirga ham son-sanoqsiz savollar berishdi, berilgan javoblarni shoshilmay, batafsil yozib olishdi.

Nihoyat, rejissor daftarchasini yopdi, peshonasini silab, o'ychan gap boshladi:

– Biz kolxoz to'g'risida asosiy ma'lumotlarni oldik, lekin ularning hammasini ko'zimiz bilan ko'rishimiz kerak,

toki ilhomlanaylik. Ko'rish yaxshi! Mana, bitta bog'ni ko'rishimizning o'zi bizning „Paxtakor“ to'g'risidagi tasavvurimizni butkul o'zgartirib yubordi. Endi gap bunday: kolxozni haqiqiy kolxoz qilishda mexanizatsiyaning roli o'zlaringga ma'lum. Biz kartinamizning asosiy masalasi qilib mexanizatsiya masalasini olmoqchimiz. „Paxtakor“ mexanizatsiya jihatidan ham tipik. Shundoq emasmi?

Bu gap yoqdi, shekilli, rais iljaydi.

– Lekin, – dedi, – biz hali mexanizatsiyaning to'la amalga oshirdik deyolmaymiz. Bu gapni shunda aytamiz, qachonki kolxoz bo'yicha bir sentner paxta hech bo'lmasa uch-to'rt mehnat kuniga tushsa. Mana bu yil Qunduzxon yetti mehnat kuniga tushirishni ko'zlab turibdi.

– To'g'ri, – dedi rejissor, – shundoq bo'lishi kerak. Mexanizatsiya masalasini olganimizda, bizga nima kerak? Bizga voqea kerak. Voqea bo'lishi uchun nima kerak? Qarama-qarshilik kerak. Mana, masala shunda, qarama-qarshilikda. Biz bilamizki, har bir yangilik qarshilikka uchraydi. Demak, mexanizatsiya ham qarshilikka uchrashi kerak. Bizga mana shuni aytib bersalaring kifoya. Mexanizatsiyaga qarshi chiqishlar bo'lib turadimi, bo'lsa qarshi chiqqan odamlarning dalil va isbotlari nimalardan iborat?

Hotamova labidagi tabassumni yashirish uchun tez-tez choy ho'plar ekan:

– Qani, Davron aka, nima deysiz? – dedi.

Davron aka avval Hotamovaga, keyin raisga, so'ngra rejissorqa qaradi-da, bo'ynini qashlar ekan, iljayib:

– O'ttizinchi yillarda qayoqda edingiz, mulla aka? – dedi.

Noqulay jimlik cho'kdi.

– Bizning qishloqlarda hozir mexanizatsiyaning qarshilikka uchraydigan, odamlar cho'chiydigan yangilik deb bo'larmikin? – dedi rais xiyol tabassum qilib. – Respublikamizda hozir ikki yuzdan ortiq MTS bor. Qani, sen nima deysan, Qunduzxon?

Qunduzxon gapirgisi kelib turgan bo'lsa ham, nimadandir istihola qilib turgan bo'lsa kerak, darrov gap boshladi:

– Men dalamizga birinchi traktor chiqqan yili tug'ilgan ekanman. Hali Davron akam, o'ttizinchi yillar, dedilar. O'sha

yillari mexanizatsiyaga qarshi chiqqan odamlar bo'lsa bo'lgandir, nimaga desangiz, mexanizatsiyaning nimaligini bilishmagan. Lekin hozirgi vaqtda, mexanizatsiya kolxozning joni ekanini har bir kolxozchi ko'rib-bilib turganda mexanizatsiyaga qarshi odam bo'lishi... bilmadim,

– Masalan chollar bo'lishi mumkin, – dedi shoir.

– Chollar? Men yerni qo'sh ho'kiz bilan haydab ko'rgan emasman. Uning azobini bilmayman, chollar bilishadi. U vaqtlarda eng mo'l hosil o'n sentner ekan, men buni eshitganman, lekin chollar o'z ko'zlari bilan ko'rishgan. Kartinaga olinadigan bo'lsa haqiqatni olish kerak.

Yana o'ng'aysiz jimlik cho'kdi.

– Albatta, mehmonlar ham buni bilishadi, – dedi Hotamova, – lekin, o'zlari aytganday, bir voqea kerak. Bular soxta bo'lsa ham bir voqea yaratib, shu bahona bilan kolxozni, mexanizatsiyaning kuchini ko'rsatmoqchi bo'lishadi-da. Shundoqmi?

– Ha, barakalla! – dedi rejissor, – gap mana shunda!

– To'g'ri, lekin kolxozda hech bo'lmasa besh-o'n kun tursalaring, kolxoz bilan durustroq tanishsalaring haqiqatga mos keladigan, juda qiziq kartinabop voqea o'zi chiqib qoladi. Agar turamiz, o'rganamiz, odamlar bilan yaxshiroq tanishamiz desalaring marhamat! Nima dedingiz, rais?

– Mayli, bir oy turasizlarmi, ikki oy turasizlarmi, qancha tursalaring biz xizmatda.

– Hozir kelayotsam, qorovul Safaralini so'kayotibdi, – dedi Hotamova avval raisga, so'ngra mehmonlarga qarab. – Safarali bizning tegirmonchimiz. Juda qiziq yigit. Shu kelib qorovuldan sizlarni so'rabdi: qorovul „Nima qilasan?“ desa, „Bizning tegirmon ham kartinaga tushib qolarmikin?“ debdi. Shunga qorovul bo'g'ilayotibdi. „Hay, insofing bormi, odamlar elektrostantsiyani ko'rsatgani uyalib qochib ketdi-yu, sen tegirmoningni suqasan“, deydi. Safarali ham bo'sh kelmaydi: „Mening tegirmonim tumanda birinchi, sen tegirmonning fahmiga yetmay-san“, deydi. Rost, tegirmonni juda boplagan. Bu yigit boshqa hech ishda o'zini ko'rsatolmagan edi, shu ishga qo'ydik, bunda o'zini ko'rsatdi. Tegirmonchilik unga otameros, erta-yu kech

tegirmon atrofida aylangani aylangan. Tegirmon buning qo'liga o'tgandan beri yaxshi daromad beradigan bo'ldi. Men buni aytmoqchi emas edim, hali texnikning qochib ketganligini aytmoqchiman. Mening bilishimcha, o'zi kichkina-ku, lekin shu ham bir voqea. Durustroq o'ylab ko'rilsa, qiziq voqea! Bu stansiyaning solganimizga o'n bir yil bo'ldi. O'sha vaqtda bu to'g'rida qancha shov-shuv bo'lgan edi. Mana endi, ko'rib turibsizlar, birovga ko'rsatgani uyalishadi. Buni, albatta, misol uchun aytayotibman, kichkina voqea.

Rejissor yana daftarini ochib bir nimalarni yozib qo'ydi. Qunduzxon bir nima demoqchi bo'lib ikki-uch og'iz rostlaganidan keyin sekin:

– Mulla akalar, – dedi, – beadabchilik bo'lsa ham mening bir taklifim bor edi: kolxozni ko'rsatishga voqea kerak bo'lsa, shu kelishlarning o'zi bir voqea emasmi?

Hamma kulib yubordi. Qunduzxon, juda ham behuda gap aytdim, shekilli, deb qip-qizarib ketdi va yuzini yashirdi.

– To'g'ri, singlim, juda to'g'ri aytdingiz! – dedi shoir zavq qilib, – eng yaxshi, eng qiziq voqea mana shu kelishimizning o'zi! Bir shoir bilan bir rejissor kolxoz hayotidan kartina yaratmoqchi bo'lishadi, kolxozga kelib bir yarim oymi, ikki oymi turishadi.

Rejissor uning so'zini bo'ldi:

– Voqea izlashadi, topisholmaydi, keyin Qunduzxon voqea topib beradi. Haqiqatan, o'rtoq shoir, juda qiziq kinokomediya qilish mumkin!

Yana kulgi ko'tarildi.

Mehmonlar shunga qaror qilishdi.

Bo'lajak kinokomediya haqidagi xushchaqchaq suhbat yarim kechagacha davom etdi.

Mehmonlar ketib, bir haftadan keyin qaytib kelishdi.

Uch oydan keyin kinokomediyaning suratga olish boshlandi.

„Paxtakor“ kolxozining idorasi oldiga qo'ng'iz nusxa bir avtomobil kelib to'xtaydi. Undan ikki kishi tushadi va hokazo...

MING BIR JON

Martning oxirgi kunlari. Ko'k yuzida suzib yurgan bulut parchalari oftobni bir zumda yuz ko'yga solyapti. Oftob har safar bulut ostiga kirib chiqqanida, bahor kelganidan bexabar, hanuz g'aflatda yotgan o't-o'lanni, qurt-qumursqani uyg'otgan, avvalgidan ham yorug'roq, avvalgidan ham issiqroq shu'la sochayotganday tuyuladi.

Kasalxonaga yaqinda tushgan Mirrahimov, jikkakkina kishi, o'ziga juda ham katta ko'k xalatga burkanib, yengchadan boshini chiqarib turgan sichqondek derazadan ko'chaga qarab o'tirgan edi, birdan tutaqib ketdi: shunday havo bo'lsa-yu, oyoq-qo'li butun odam ko'chaga chiqolmay, derazadan mo'ralab o'tirsa!..

Mirrahimov jussasi kichkina bo'lgani bilan tovushi juda yo'g'on va buning ustiga sekin gapirolmas edi. Hamshira yugurib kirdi, Mirrahimovning sog'lig'ini, kayfini so'radi, keyin dardni bardosh yengadi, bu xususda Mastura Aliyevadan ibrat olish kerak, degan mazmunda shama qildi.

Mastura Aliyeva sakkiz oydan beri palatasidan chiqmay yotgan og'ir xasta, uni kasalxonada hamma bilar, ko'p kishi kirib ko'rgan ekan. Mirrahimovning odamgarchiligi tutib ketdi:

– Shu sho'rlik ayolni bir kirib ko'raylik! Uch kunligi bormi, yo'qmi... Sob bo'lgan deyishadi...

– Ha, ancha og'ir, – dedi hamshira xo'rsinib, – o'n yil dard tortish osonmi!

Poygahdagi karavotda kitob o'qib yotgan Hoji aka degan xasta yo'g'on gavdasiga nomunosib chaqqonlik bilan boshini ko'tarib, ko'zidan oynagini oldi.

– O'n yil? O'n yildan beri kasal ekanmi?

– Ha, o'n yil bo'libdi. Bechora turmush qilganiga bir yil bo'lar-bo'lmas shu dardga yo'liqqan ekan. Tomog'idan hech narsa o'tmaydi. Ovqatni qorniga quyishadi... Teshib qo'yilgan... Ba'zan o'zi quyadi, ba'zan eri.

Hoji akaning ko'zlari o'ynab ketdi.

– Eri? Eri bormi?

– Bor. Shu yerda. Besh oydan beri birga!

Hoji aka uzoq angrayib qolganidan keyin:

– O‘n yil kasal boqib, yana kasalxonada ham birgami? – dedi.

– Shuni ayting, – dedi hamshira. – Doktorlarga yalinib-yolvorib palataga karavot qo‘ydirib oldi.

Hoji aka dardga bu qadar bardoshlik ayoldan ham ko‘ra bunchalik vafodor erni ko‘rishga ishtiyoqmand bo‘lib qoldi-yu, xalatining belbog‘ini mahkam bog‘lab, shippagini kiydi.

– Qani, yuringlar, tabarruk odamlar ekan, bir ko‘rib chiqaylik.

Hamshira Mastura bilan uning eriga xabar bergani ketdi.

Hayal o‘tmay, qorni chiqqan Hoji aka oldinda, uzun koridor-dan o‘ninchi palataga tomon yo‘l oldik. Palata eshigi oldida bizni hindiga o‘xshagan qop-qora, katta-katta ko‘zlari yonib turgan bir yigit, aftidan, Masturaning eri kamoli ehtirom bilan kutib oldi va har qaysimizga ayrim minnatdorchilik bildirib, ichkariga yo‘lladi. Palataga kirdik. Shu payt oftob yana bulut ostiga kirdi-yu, palatani shom qorong‘iligi bosdi. Kattakon derazaning chap tomonidagi karavotdan zaif, yo‘q, zaif emas, mayin tovush eshitildi:

– Kelinglar... Rahmat! Odamga odam quvvat bo‘ladi, ming rahmat! Akramjon, kursi qo‘yib bering...

Oftob yana yorishdi. Masturani baralla ko‘rdik... Ko‘z o‘ngimizda xasta emas, o‘lik, haqiqiy o‘lik, sap-sariq teri-yu suyakdan iborat bo‘lgan murda ichiga botib ketgan ko‘zlarini katta ochib yotar edi... Tobutda yotgan o‘likning qo‘limi, oyog‘imi biron sabab orqasida bexosdan qimirlab ketsa, kishi qay ahvolga tushadi? Uning o‘lim pardasi qoplagan yuzida chaqnab turgan ko‘zlarini ko‘rgan kishi xuddi shu ahvolga tushar edi.

Boya bizni kutib olgan yigit – Akramjon kursi qo‘yib berdi. Mirrahimov ikkovimiz o‘tirdik. Hoji aka yo‘g‘on gavdasi bilan Masturani to‘sis tikka turib qoldi. Yonimdagi kursini surib Hojining etagidan tortay desam, qorni silkinyapti... Ajabo, bu odam nega kulayotibdi, deb aftiga qarasam... rangi bo‘z bo‘lib ketibdi! Uning qo‘rqqanini payqab, hamshira darrov yo‘l qildi:

– Iye, Hoji aka, sizga dori berish esimdan chiqibdi-ku, yuring! – dedi va Hojini yetaklab chiqib ketdi. Hoji koridorga chiqib yiqilarmikan deb o‘ylagan edim, yo‘q, xayriyat, gumburlagan tovush eshitilmadi...

Hamshira yo‘l qilib Hojini olib chiqishga chiqdi-yu, lekin baribir, Mastura payqadi. Juda-juda xunuk ish bo‘ldi. Mirrahimov ikkovimiz nima deyishimizni; nima qilishimizni bilmay qoldik. Bu hol kasalga qanday ta’sir qildi ekan, deb sekin qaradim. Mastura qonsiz labida tabassum bilan eriga yuzlandi:

– Akramjon, daftaringizga yozib qo‘ying: uch mardi maydon meni ko‘rgani kirgan edi, bittasi arang qochdi-yu, ikkitasi qochgani ham bo‘lmay, o‘tirib qoldi.

Mastura piqirlab kulib yubordi; yana kuldi, yosh boladay o‘zini tutolmay qiqirlar edi. Bu hazil va ayniqsa kulgi avval xunuk, odamning etini jimirlatadigan darajada xunuk eshitildi, keyin nechukdir, Masturaning yuzidan o‘lim pardasi ko‘tarilganday, hayot to‘la ko‘zlari o‘lik yuziga jon kirgizganday bo‘ldi. Mirrahimov Hoji akaning qilmishi to‘g‘risida uzr tariqasida bir nima demoqchi bo‘lib gap boshlagan edi, Mastura so‘zini og‘zidan oldi:

– Bunaqa narsa menga ta’sir qilmaydi, – dedi, – Akramjon, bularga tobut voqeasini aytib bering... yo‘q, yo‘q, o‘zim aytib beraman! Bunga besh yildan oshdi. Ko‘z oldimdan ketmaydi... Qalin qor yog‘gan kun edi. Men derazaning ro‘parasida mana shu xilda yotibman, Akramjon paypog‘ini yamayotgan edi. shekilli. Birdan ko‘cha eshigimiz ochildi-yu, qizil bir narsa kirdi, nima ekan deb qarasam – tobut! Akramjonning ikkita o‘rtog‘i hovlimizga tobut ko‘tarib kirdi! Yuragim jig‘ etib ketdi... Voy sho‘rim, nahot o‘lgan bo‘lsam... To es-hushimni o‘nglab, Akramjonga bir nima degunimcha boyagi ikkovi tobutni devorga suyab qo‘yib, uyga kirib keldi; uyga kirdi-yu, meni ko‘rib ikkovi ham boyagi Hoji akangizday shaytonlab qolayozdi. Akramjon hayron... Men ana ketdi, mana ketdi bo‘lib yotgan edim-da, o‘sha kuni ertalab birov avtobusda yig‘lab ketayotgan bir bolani ko‘rib, mening ukamga o‘xshatibdi-yu, shundan haligiday gap tarqalibdi... Tobutni buzib pechkaga qalashdi. Menga shu ham ta’sir qilgani yo‘q. Bunaqa narsalar o‘lim kutib yotgan kasalga yomon ta’sir qilishi mumkin, men hech qachon o‘lim kutgan emasman, kutmayman ham! U yog‘ini surishtirsangiz, men odam bolasining o‘lim

kutishiga, ya'ni dunyodan umid uzishiga ishonmayman. Hatto tildan qolgan kasalning rozilik tilashib qaragani ham dunyodan umid uzgani emas, balki „rozilik tilashgani hali erta“ dermikin degan umid bilan, dunyoda tengi yo'q, timsoli yo'q zo'r umid bilan qaragani deb bilaman.

Akramjon Masturaning biz bilan yozilib o'tirganiga qanchalik xursand bo'lsa, toliqib qolishidan shunchalik xavotirda ekani ko'rinib turar edi; shuning uchun Masturaga tez-tez dam berishni ko'zlab, ko'proq bizni gapirtirishga, o'zi gapirishga harakat qilardi.

– Sizning nima dardingiz bor? – dedi Mirrahimovga yuzlanib. Mirrahimov birdaniga uchta dardning nomini aytdi.

– Voy sho'rim!.. – dedi Mastura, – jindakkina joningizga-ya! Shu jussangizga uchta dard sig'dimi?

Bo'ldi kulgi! Ayniqsa, Mirrahimov zavq qilib kuldi. Kasallik, o'lim to'g'risidagi gap tugab, xushchaqchaq suhbat boshlanishiga ilhaq bo'lib turgan Akramjon Mastura boshlagan askiyani ilib ketdi; askiyaga juda usta ekan, olamda dard nima, o'lim nima ekanini butkul unutib, rosa kulishdik. Afssuski, Mirrahimovning yo'g'on tovushi suhbatimizning buzilishiga sabab bo'ldi: vrach koridordan o'tib borayotib, uning beso'naqay kulgisini eshitgan bo'lsa kerak, eshikni ochib qaradi va Masturaga zehn solib, uning yuzida horg'inlik ko'rdi, shekilli, bizni chiqarib yubordi. Akramjon ketimizdan chiqdi, bizning bu iltifotimiz Masturaga qancha kuch-quvvat berishini aytib, ko'nglida mavj urib, yosh pardasi bosgan ko'zlarida ko'rinib turgan cheksiz minnatdorchilik tuyg'usini aytib bitirolmas, aftidan, Masturaning bir daqiqalik oromi uchun o'ng ko'zini o'yib berishga ham tayyor edi.

Palatamizga qaytdik. Hoji aka karavotida yonboshlab, qand choy ichib, o'zini yelpib yotar edi. Bo'lib o'tgan xijolatli ish to'g'risida u ham indamadi, biz ham indamadik. Hoji akaga bir nima deyish u yoqda tursin, Mirrahimov ikkovimiz ham kechgacha bir-birimizga so'z qotmadik; aftidan, borlig'imiz Mastura bilan band, quyunday charx urayotgan taassurotlar, fikrlar, tuyg'ularni ifoda qilgani so'z topolmas edik.

Kech kirdi. Hoji aka o'rtacharoq xurрак tortib uyquga ketdi. Mirrahimov dam-badam u yoqdan bu yoqqa ag'darilar edi, nihoyat, mening uyg'oq ekanligimni payqab boshini ko'tardi.

– Bu xotinning joni bitta emas, ming bitta! – dedi, – hozir tugab qolgan shamday lipillab yonayotgan joni basharti so'ngan taqdirda ham, qolgan mingtasini yoqib, keyin so'nadi. Mana shu ishonch Masturaga o'limni yo'latmaydi.

Mirrahimov uzoq jim qolganidan keyin yana birdan:

– Eri-chi, eri? – dedi, – bu yigitning ham raftoridan, yigitlik umri ming bitta-yu, shundan bittaginasini Masturaga qurbon qilyapti.

Ertasiga Mastura haqida yana bir ko'ngilsiz gap eshitdik: bechoraning tomog'idan hech narsa o'tmasligi ustiga qorniga tez-tez suv to'planar ekan...

Kunlar o'tib hammamiz tarqaldik. Mirrahimov o'zining MTSiga, Hoji aka kurortga ketdi.

Oradan bir qancha vaqt o'tgandan keyin shu tomonga yo'lim tushdi-yu, kasalxonani bosib o'tolmadim; kirib tanish hamshiradan so'rasam, Mastura bir soatdan keyin operatsiyaga yotar ekan. Doktorlar operatsiya stolidan turolmaydi, deb besh oydan beri uning ra'yini qaytarib kelishar ekan, oxiri bo'l-mabdi – Mastura, o'lsam tovonim yo'q, deb tilxat beribdi.

Kirib ko'ray desam, doktor ijozat bermadi. Mening yo'qlab kelganimni ko'rsa, dalda bo'ladigan biron so'z aytsam, zoraki darmon bo'lsa deb kutdim.

Vaqt-soati yetganda Masturani hamshira bilan Akramjon ikki tomondan suyab olib chiqishdi. Lekin eshikdan chiqishi bilanoq Mastura ikkovini ikki tomonga itarib, o'zi yurdi; bardam qadam tashlab, operatsiya zalining eshigini o'zi ochib kirib ketdi. Akramjon butun diqqati xotinida bo'lgani uchun, meni payqamadi. Mastura esa menga bir qaradi-yu, tanimadi, shekilli, indamadi.

Operatsiyaga doktorlarning ko'ngli chopmagani, xastaning holi o'zimga ma'lum bo'lgani, Masturaning o'limning yuziga bunchalik tik qaragani qorong'ida qo'rqqan kishi ashula aytgandek emasmikin, degan gap ko'nglimdan o'tgani uchun operatsiyaning natijasini kutmadim, kechqurun kasalxonaga telefon

qilmoqchi bo'lganim-da, rostini aytsam, telefon trubkasini dadil ololmadim, yo'q, xayriyat, Mastura operatsiyadan bardam turibdi. Shunaqa deyishdi.

Shundan keyin men uzoq safarga ketdim-u, Masturaning taqdiridan bexabar bo'ldim, lekin uni tez-tez eslar edim; bu toqati toq, joni temirdan insonning tuzalib ketishini, yashashini, uzoq umr ko'rishini uning o'zidan ham ko'proq tilar edim. Shuning uchun oradan uch yil o'tgach, Akramjonni bir begona xotin bilan ko'rganimda alamimdan dod deb yuborayozdim.

Paxta bayrami hech qayerda Mirzacho'ldagidek qiziq o'tmasa kerak, chunki bu yerga respublikaning turli viloyatlari-dan kelgan odamlar o'z viloyatining ashulasini, o'yinini ham olib kelgan deyishadi.

Paxta bayramini yor-jo'ralar bilan Guliston tumanida o'tkazdik.

Akramjonni boya aytganim xotin bilan shu yerda, Guliston tumani markazining chiqaverishida ko'rdim. O'rta bo'yli, xushqomat vujudidan yoshlik kuchi va g'ayrati yog'ilib turgan qop-qora juvon otda olma yeb, yo'l bo'yida turar, Akramjon o'z otining ayilini qayta bog'lamoqda edi. Akramjon meni ko'rib qoldi-yu, juvonga bir nima dedi. Juvon darrov otdan tushdi. Ikkovi yugurib keldi. Ikkovi ham men bilan juda eski qadrdonday so'rashdi. Biroq men, harchand qilsam ham, palatadan chiqib operatsiya zaliga kirib ketayotgan Mastura ko'z o'ngimdan ketmay, bular bilan samimiy ko'risha olmadim: Akramjonni bir nav quchoqlagan bo'ldim, juvonga esa qo'limning uchini berdim.

Juvon:

– Amaki, meni tanimadingizmi? – dedi va xurjundan ikkita olma olib, birini menga berdi.

– Qayerdadir ko'rganday bo'laman, lekin...

Juvon qo'lidagi olmani ustma-ust bir necha martaba tishladi va chala chaynab yutdi.

– Endi ham tanimadingizmi? – dedi.

Tanidim! Faqat ko'zidan tanidim! Kulimsirab, olamga tabassum sochib turgan bu juvon o'sha Mastura edi. Men nima deyishimni bilmay:

– Bu yoqda nima qilib yuribsiz? – dedim.

Mastura kuldi.

– Kuchimni, g‘ayratimni to‘la-to‘kis ishga solib yuribman, – dedi.

– Operatsiyaga kirib ketayotganingizda men yo‘lakda turgan edim, hayajonda bo‘lsangiz kerak, tanimadingiz...

– Yo‘q, amaki, – dedi Mastura biroz xijolat bo‘lib, – kechirasiz, atayin so‘rashmagan edim... So‘rashsam, menga tasalli berar edingiz... O‘sha tobda menga tasalli berib aytilgan har bir so‘z ishonchimga raxna, ko‘nglimga g‘ulg‘ula solishi mumkin edi.

Uzoq suhbatlashdik. Er-xotin otlarini yetaklab, meni talay yergacha kuzatib qo‘yishdi: so‘ng xayrlashib, so‘l tomonga ot qo‘yib ketishdi.

Men sahroda lochinday uchib ketayotgan Mastura bilan Akramjonga uzoq qarab qoldim.

Ikkovi ufqqa yetganda, biri orqaga qaytdi, hayal o‘tmay yetib keldi.

Bu Mastura ekan, yo‘ldan bir necha qadam narida turib:

– Amaki, Hoji akamga salom ayting, – dedi va ufqda kutib turgan Akramjonga tomon ot qo‘yib ketdi.

Shaharga qaytganimizdan keyin Masturaning omonatini topshirish uchun Hoji akani topdim, lekin salomini topshirolmadim: Hoji aka bechora qazo qilgan ekan.

1956

MAHALLA

*Inson bilan tirikdir inson,
Muhabbatda hayotning boshi,
Odamzodga baxsh etadi jon,
Odamlarning mehr quyoshi.*

Erkin Vohidov

Rohat buvi kattakon qora pechkaning eshigini ochib oyog‘ini tovlayotgan edi, deraza ostida ko‘zoynak taqib nevarasining yirtilgan kitobini yelimlayotgan choli urishib berdi:

– Seni pechkaga o‘rgatib bo‘lmadi-bo‘lmadi... Nima, polni o‘yib, sandal qilib beraymi?! Pechka deganning eshigini ochdingmi, ko‘mir osmonni isitadi deyaver!..

Rohat buvi pechkaning eshigini yopdi, borib divanga cho‘zildi. Uy sovuq bo‘lmasa ham, bir necha kundan beri uning eti uchar, oyog‘i sovqotar, og‘rir edi.

Kampir shu yotganicha ertasiga ham turgisi kelmadi, indiniga turolmadi, uchinchi kuni yuragi birpas qattiq urib turdi-yu, birdan bo‘shashib, o‘ldi qoldi.

Hikmat buva nima bo‘lganini bilolmay, ko‘zi bilan ko‘rib turganini aqliga sig‘dirolmay, garang bir ahvolda turib qoldi; o‘g‘li, kelini, uch nevarasi kirib yig‘i boshlagandagina o‘ziga kelib, titroqli nafas bilan shivirladi: „E Xudo, nima qilib qo‘yding, bisotingda menga atagan yana qanaqa kulfatlaring bor, to‘k, boshinga hammasini birdan to‘ka qol!“

Ellik uch yil! Ellik uch yildan beri bir dasturxondan tuz tatigan, bir ko‘rpani bosgan, birga kulgan, birga yig‘lagan; ellik uch yildan beri mushukchaday bir-biriga suyaklab, bir-birini yalab, og‘ritmay tishlab, yiqitib, yiqilib berib, piypalashib o‘ynagan; ellik uch yildan beri mehr atalmish ulkan tuyg‘u rishtasini pilla qurtiday bir maromda asta-sekin chuvib, bir-birining qalbini o‘rab-chulg‘ab kelgan...

Hamma rasm-rusm joyiga yetkazilgandan keyin odamlar tobutni ko‘targanda shu rishta birdan tortildi-yu, go‘yo Hikmat buvaning yurak-bag‘rini sug‘urib oldi. Chol o‘kirib yubordi.

Kampirni birpasda yerga topshirib qaytishdi. Ko‘ngil so‘ragani yana butun mahalla kirdi. Hikmat buva kasal musichaday bir chekkada qunishib o‘tirar, aftidan, endi uning uchun olamda hech kim, hech narsa qolmagan edi.

Shundoq Hikmat buva hafta o‘tar-o‘tmas bir hovuch suyak bo‘ldi-qoldi. Chol cho‘zilib yotganda uning o‘likmi-tirikmi ekanini bilish qiyin, lekin kampiri oyog‘ini pechkaning o‘tiga tovlayotganda urishib bergani esiga tushsa, arslonday o‘kirar, o‘zini u yoqdan bu yoqqa otar edi.

Uyda uni yolg'iz qo'ymaslikka harakat qilishar edi. Kichkina nevarasi hamma o'yinchoqlarini uning uyiga kirgizib qo'ydi, bog'chadan kelganidan keyin shu yerga kirib o'ynaydigan bo'ldi. Katta nevarasi har kuni uni necha marta xilma-xil qilib suratga ola berdi. O'g'li uni avtomobilga solib bir necha marta shaharni aylantirdi. Chol xursand bo'lish o'rniga: „Onang borida shu ishni qilmading“, deb do'ng'illadi. Kelini unga magnitofon keltirib berdi. Chol magnitofon bilan birpas ovundi-yu, keyin ko'ziga yosh olib: „Qizim, shu narsani ilgariroq topib kelganingda kampirni gapirtirib yozib olar ekanman“, dedi...

Bir kuni qattiq yomg'ir yog'ib, qishdan qolgan qorni eritib yubordi. Ayvonda ustunga suyanib yomg'ir suvining vaqirlashini tomosha qilib turgan cholning ko'zi tandirdan narida yotgan bir poy eski kalishga tushib qoldi. Kampir bir oyog'i og'rib shishganda shu kalishning jag'ini kesib kiygan edi. Chol borib kalishni oldi, avaylab artdi, uyga olib kirdi. Chol uchun kampir go'yo qaytadan o'ldi. U kechgacha yig'ladi. Kechqurun o'g'li bilan kelini ishdan kelganda „Kampir bechorani doktorga durustroq ko'rsatmadilaring“, deb xarxasha qildi.

Hikmat buva kechalari uxlamas, dori ichib uxlasa ham yarim kechasi uyg'onib, tong otguncha o'tirib chiqar, uydagi hamma narsa unga kampirini, yolg'iz qolganini eslatar, har bir tovush o'lim bo'lib uning miya qopqog'ini chertar edi.

Chol tugab borayotganini ko'rib, o'g'li bilan kelini tashvishga tushib qoldi.

Bir kuni ertalab chol yo'qolib qoldi. Qidirilmagan joy qolmadi: yor-do'st, tanish-bilish, qarindosh-urug', hatto tezyordam kasalxonasidan ham xabar olindi, militsiyaga murojaat qilindi. Hamma yoq qidirilibdi-yu, qabristondan xabar olinmabdi, chol qabristonda ekan. Hikmat buva qabristonga tez-tez borib, kampirning boshida bir soat-yarim soat o'tirib kelar, lekin bunaqa qolib ketadigan odati yo'q edi. Chol bu sallar borganida kampirning qabrini ziyorat qilish u yoqda qolib, uning yonidan o'ziga go'r qazitdi, mudir va go'rkovlar harchand unashmasa ham qo'ymadi, janjallashdi.

Chol kun og'ganda ado-yu tamom bo'lib qaytdi. Kimdir uni avtobusdan tushirib, yo'lkaga chiqarib qo'ydi. Cholning zo'rg'a qadam bosib kelayotganini ko'rgan muyulishdagi cho'tkachi yugurib borib uni olib keldi va qo'liga bir piyola choy berdi.

– Xafa bo'lmay yuribsizmi, otaxon... Kampir onam alomat ayol edilar... Siz o'sha kuni o'zingiz bilan o'zingiz ovora bo'lib ta'ziyaga kelgan odamlarni payqamadingiz. Ana odam-u... Mahallaga sig'may ketdi! Mahallamizning ko'chasi bir metr cho'kdi!.. Kampir onam dunyoga kelib odam ekan ekanlar. Dunyoga kelgan odam avval boshi odam ekishi kerak ekan. Men ibrat oldim...

Issiq choymi yo cho'tkachining gaplarimi cholga ancha mador bo'ldi.

– Ha, – dedi chol biroz g'urur bilan, – haligacha odam keladi... Ishxonasi ham shuncha yildan beri esidan chiqarmagan ekan.

Cholning paydo bo'lganidan xabar topgan uy ichi, qo'ni-qo'shni, chuvillashib kelib cholni o'rtaqta olishdi. Birov dashnom bergan, birov bo'g'ilgan, birov suyungan...

Bular cholni o'rtaqta olib chuvillashib ketayotganda yo'l bo'yida turgan shu mahallalik vrach voqeani eshitib choldan ko'yingan bo'ldi, keyin unga razm soldi-yu, kampiridan gap ochdi:

– Onaxonimiz ta'rifga sig'maydigan ayol edilar, shuncha odam bekorga kelgani yo'q! Lekin, otaxon, mahallamizga biron sakkiz chelakli bitta samovar kerak ekan, o'sha kuni juda-juda bilindi. Mahalladan pul yig'sak, xonadonga necha puldan tushadi?

Cholning hamiyati qo'zg'ab ketdi.

– O'g'lim bilan kelinimning bitta samovarga kuchi yetib qolar, – dedi.

Vrach undan shu gapni kutgan ekanmi, jilmayib qo'ydi.

Chol go'rini qazitib qo'yib, endi bu yerga samovar olgani emas, yotib o'lgani kelgan bo'lsa ham, o'g'li bilan kelini nomidan mahallaga kattalik qilib qo'yganidan keyin bu to'g'rida o'ylashga majbur bo'ldi – o'g'lidan pul oldi, samovar qidirishga

kirishdi. Biroq o'shanaqa samovarni topishdan ko'ra kondan mis qazib, samovar yasash osonroq ekan: cholning bormagan magazini, yalinmagan magazin mudiri qolmadi. O'g'li bilan kelini uning yelib-yugurishiga, unda shuncha kuch qayoqdan paydo bo'lganiga hayron edi.

Nihoyat, mahalladagi mansabdorlar yordami bilan samovar topildi, mahalla qo'mitasi dalolatnoma bilan qabul qilib oldi, umumiy majlisda rais Hikmat buvaga rahmatlar aytdi, hamma chapak chaldi.

Shu majlisda yana bir masala ko'tarildi: mahallada har kuni bo'lmasa ham, haftada ikki-uch marta to'y-ma'raka, tug'ilgan kun va boshqa marosimlar bo'lib turadi, kim marosim o'tkazadigan bo'lsa, uyma-uy yurib idish-tovoq, dasturxon va boshqa narsalar tilaydi, qo'mita mahalladan pul yig'ib biron yuz ellik kishilik mahalla ro'zg'ori tashkil qilsa bo'lmaydimi?

Bu taklifni hamma olqishladi, buning mutasaddisi kim bo'ladi, degan savolga hamma qiy-chuv ko'tarib yana Hikmat buvani ko'rsatdi. Hikmat buva unamasdan qarshi so'z aytgani o'rnidan turgan edi, shuncha odam chapak chalib, ko'ziga qarab turganini ko'rib indayolmadi.

Mahalla necha xonadon? Bularning hammasi cholni ayab, pulni keltirib bera qolsa ekan! Bu xonadonlardan ko'piga kirish kerak, koshki bir kirganda pulni bera qolsa ekan: biri ertaga keling deydi, biri falonchi muncha berganda men nega shuncha berar ekanman, deb xarxasha qiladi, biri majlisda angrayib o'tirib gapga yaxshi tushunmagan, unga tushuntirish kerak bo'ladi...

Chol har kuni ertalabdan xonadondan xonadonga, bor pulga bir nima olib qolish uchun magazindan magazinga, arz-dod qilgani idoradan idoraga yugurar, shu orada fursat topib ba'zan kampirning mozoriga ham borib kelardi.

Chol, nihoyat, mahalla ro'zg'orini to'la-to'kis qilib maktab omboriga qamab oldi. Biroq ro'zg'orni but qilishdan ham ko'ra uni asrash qiyinroq bo'ldi: ba'zi odamlar narsani olib vaqtida qaytarishmaydi; ba'zilar, masalan, jo'mragi uchgan choynak,

sigaretdan kuygan dasturxon, lattasiga allanima balo to'kilgan kursi, sanchig'i qayrilgan sanchqi va hokazo qaytarishadi, yana „O'zi shunaqa edi“, deb janjal qilishadi. Yo'q, xayriyat, sal kunda odamlar insofga kelishdi, cholning ishi yengil bo'lib qoldi.

Bahor keldi. Shaharda daraxt o'tqazish kampaniyasi boshlanib ketdi. Shu munosabat bilan gazeta maqola berib, o'tgan yil bahorda qaysi mahallalar rejani to'ldirmay qolganini, qaysi mahallalar bu ishda namuna ko'rsatganini aytib, ilg'or mahallalar qatoriga „Yangi mahalla“ni ham qo'shibdi. Buni cholga nevarasi ko'rsatib kuldi, chunki o'tqazilgan daraxtlarning ko'pgina qismi tutmagan edi. Chol chiqib mahallani aylandi, daraxtlarni ko'zdan kechirdi. O'tgan yil bahorda jami bir ming yetti yuz oltmish besh tup ko'chat o'tqazilgan bo'lib, bundan faqat sakkiz yuz oltitasi tutgan, tutgan daraxtlardan yigirma ikki tupi singan, sakkiz tup sassiq, mo'rt va umri qisqa daraxtlar ekan. Chol bu ma'lumotni olib to'g'ri tahririyatga bordi, avval tortinibroq gapirdi, gapi o'tganini payqagach, shovqin soldi. Gazeta ertagi sonida „Yangi mahalla“ haqida noto'g'ri ma'lumot bergan muxbiriga jazo berganini aytdi va muxbirni aldagan mahalla qo'mitasining kotibiga dashnom berdi va shu bilan birga gazetaning xatosini ko'rsatgan Hikmat buva Normatovga tashakkur bildirdi.

Hikmat buva shu kuni burchakdagi cho'tkachiga mahsini yog'latib, „mahallamiz sharmanda bo'lgani“ haqida uning intihosiz javrashiga quloq solib o'tirgan edi, shu asnoda o'sha yolg'onchi kotib o'tib qoldi va cholni ko'rib o'shqirdi:

– Hu o'sha... O'zimiz to'g'rilar edik-ku, senga nima, bir oyog'ing go'rda!

Chol sekin burilib qaradi.

– Mening bir oyog'im go'rda, sening ikkala oyog'ing to'rdami? Unaqa demagin bolam, kim oldin o'lishini bilib bo'lmaydi...

Chol yana bir nima demoqchi edi, o'ziga go'r qazitib qo'yganini eslab dami ichiga tushib ketdi. Kotib jahl bilan qo'l siltab jo'nadi. Chol qo'llarini orqasiga qilib boshini quyi solib

uyiga tomon bitta-bitta qadam tashlab borar ekan, o'ylar edi: „Bu bola go'r qazdirib qo'yganimni eshitganmikan? Yo'q, eshitgan emas, lekin eshitishi mumkin...“

Chol jadallab uyga keldi va o'tirib xat yozdi: „Qabriston mudiri va go'rkovlariga yozib ma'lum qilamanki, qari baqaterak ostidagi mening nomimga qazilgan go'rni qabriston idorasiga topshiraman, azbaroyi foydalanish uchun“.

Hikmat buva xatni nevarasidan berib yubordi.

SO'NGAN VULQON

Kechasi soat o'n birlarda Shermat aka bizning uyga telefon qilib, „Bitta osh qildir, no'xat ham solinsin, men bir soatga qolmay yetib boraman“, dedilar. Biz bu kishining odatini bilganimiz uchun bir oshlik masalliqni hamisha miltiqday o'qlab qo'yar edik. Osh damlandi. Shermat aka keldilar. Tizza bo'yi osh stolga qo'yildi.

Shermat aka oshni odatda poya shimiganday tovush chiqarib ichiga tortar, iyagini xiyol ko'tarib uzoq chaynar, yutganida onasini emayotgan och go'dakday ko'zlari suzilar, uning osh yeyishini ko'rgan kasal odamning ham ishtahasi ochilib ketar edi. Biroq Shermat aka bugun osh yeyolmadi. Buning sababi choy vaqtida ma'lum bo'ldi: u kishini yana boshqa ishga jildirishmoqchi ekan.

– O'zim ham sezib yurgan edim, – dedi Shermat aka bir xo'rsinib olganidan keyin. – Yerning tagida ilon qimirlasa, bilaman. Mayli, men partiyaning soldatiman, qayerga yuborsa, ketaveraman, lekin hozircha og'zingdan chiqarma, bosti-bosti bo'lib ketsa ham ajab emas.

Shermat aka ikkovimiz o'ttiz besh yillik qadrdonmiz. Men o'ttiz besh yildan beri shu kishining rahbarligida ishlab ke layotibman. Bu kishi meni qorovullikdan izvoshchilikka, izvoshchilikdan shofyorlikka, undan xo'jalik mudiri vazifasiga ko'targan, alhol shu vazifada barqarorman. Bu o'ttiz besh yil davomida biz yettita idorani ko'rdik. Bu kishi qaysi bir idoraga o'tmasin, uch kunga qolmay meni ham olib ketar edilar.

Shuni aytib o'tishim kerakki, bu yillar davomida men to-bora pastdan yuqoriga ko'tarilgan bo'lsam, (tavba qildim, bi-rovga kulish kerak emas!) bu kishi mansab zinasidan pastga yumalab ketaveradilar. Men bunga hamma vaqt achinib kelgan-man, hozir ham achinaman. Men bu yerda martaba to'g'risida gapirayotganim yo'q, katta amalsiz ham bu kishining martabasi ulug', obro'yi joyida, otini hech kim toq aytmaydi: „Shermat-jon aka-chi, Shermatjon aka“. „Shermat ota-chi, Shermat ota!..“ Men boshqa narsaga achinaman: bu kishi past ishlarda qiynalib qoldilar, katta ishlarni o'ynab-kulib bajarar edilar: birinchidan, „Sendan ugina, menda bugina“ degandek, qaysi idora bosh-lig'iga nimani iltimos qilsalar, iltimoslari yerda qolmasdi; ik-kinchidan, idorada qanday yaxshi ish bo'lsa, savobi rahbarga, gunohi faqir-fuqaroga tegardi; uchinchidan, hisobot, ma'ruza, nutq kerak bo'lsa, yordamchilar hammasini boplab berardi. Shermatjon akaga buni arab alifbesiga¹ ko'chirtirish (Shermat aka yangi alifbeni uncha bilmaydilar), tegishli joyda o'qib berish qolardi xolos; to'rtinchidan, u kishiga gazeta o'qish kerak emas, yordamchilariga „gazetada idora va rahbarlikka tegishli nima gap chiqsa, o'qib, mazmunini menga aytasan“, deb qo'yardilar.

Past ishdagi qiyinchiliklar, g'iybat bo'lmasin-u, Shermat akani tajangroq qilib qo'ydi: „Isoning alamini Musodan ola-di“ deganday, idorada bo'lar-bo'lmasga shovqin soladigan, sizlaganni xushlab, senlaganni mushtlaydigan bo'lib qoldi-lar: „Nega kekirtakka zo'r berasiz, tilingizga zindalak chiq-qanmi?“ degan bir xodimni ishdan bo'shatib yuborguncha ona suti og'izlariga keldi. Yana g'iybat bo'lmasin-u, Shermat aka ishga ba'zan, majlislarga esa hech qachon kelmaydilar, bi-ron partiya majlisiga kelganda ham masalaning muhokama-sida qatnashish, fikr aytish uchun emas, hech kimni pisand qilmaganliklarini ko'rsatish, pisanda qilish uchun keladilar va hamma bilan urishganday qovoqlarini solib, oyoqlarini chalmashtirganlaricha bir yelkalarini ko'taribroq shiftning burchagiga yoki derazadan tashqariga qarab o'tiradilar.

¹Arab alifbesi – 1929-yilga qadar arab alifbosi muomalada bo'lgan.

Ertasiga samovarga chiqsam, Shermat aka bir kekxa o'qituvchi oshnalarini burchakka qisib, kuyib-pishib gap ma'qulayaptilar, yonlaridan menga joy berib, so'zlarida davom etdilar:

– To'g'ri, men hamma vaqt partiyaning soldati bo'lib kelganman, o't kech desa, o't kechganman, suv kech desa, suv kechganman, lekin soldat bo'lsam ham generalning xizmatini qilgan vaqtlarim ham bo'lgan. Mana seni olaylik, sen ham eski partiya a'zosisan, nechta ordening bor?

O'qituvchi jilmaydi:

– Ordenim ko'p emas, bittasini urushdan oldin, ikkitasini urushda olganman...

Shermat aka bir lahza tutilib qoldi.

– Men orden tegadigan vaqtlarda ordenga chap berib medal olgan vaqtlarim ham bo'lgan, lekin faxriy yorliq, rahmatnomalarim bor!

O'qituvchi oppoq soqolini tutamlab yana jilmaydi:

– Men orden olmasimdan burun sakkizinchi, to'qqizinchi, o'ninchi sinflarga dars berar edim, hozir to'rtinchi sinfdan nari o'tolmay qoldim. Oliy ma'lumotli yoshlar ko'p. Bundan tashqari, o'quvchi bolalar ham men orden olgan vaqtdagi bolalar emas. Rahbarlik ishi ham inchunun, do'stim. Bu san'atni yaxshi egallagan, bilimdon yoshlar chiqqan. Hozirgi xalq ham sen generallik xizmatini qilib orden olgan zamondagi xalq emas. Sen hozir general bo'lmasdan ham generallik izzat-hurmatini ko'rishing mumkin. Buning uchun yoshlarning g'ayratini, qobiliyatini tan olishing, yoshlarning yelkasiga qoqishing kerak. Orden, medal o'z vaqtida qilgan xizmatimizni taqdirlab berilgan narsa, orden, medalni qachongacha qaynatib ichamiz!

O'qituvchining bu gaplari Shermat akaga qattiq tegdi. Uning yuzida „Dard-hasratimni kelib-kelib senga aytdimmi“ degan bir ifoda qotib qoldi. O'qituvchi turib ketganidan keyin Shermat akaga tegishdim.

– Hozircha bu gapni hech kimga og'zingdan chiqarma, degan edingiz, o'zingiz aytib o'tiribsiz-ku! – dedim.

Shermat aka „Hech aqling kirmadi-da“, degan ma'noda menga ko'z qirini tashladi.

– Men tangadakkina qilib aytdim, sen aytsang, g'alvirday qilib aytar eding!

Bir necha kundan keyin tuman partiya qo'mitasi Shermat akani suhbatga chaqirdi. Suhbatda nima gaplar bo'lganini Shermat aka menga aytmadi, lekin jon-jonidan o'tib ketgan bir narsani aytdi: uni „so'ngan vulqon“ deb atashibdi.

Shermat aka ertasiga tush vaqtida yangi idorasiga meni ham olib bordi. Uning kelishi ma'lum ekan, shekilli, xizmatchilar yo'lakda saf tortib qarshi olishdi. Kabinetni ko'rib Shermat akagina emas, men ham hang-mang bo'lib qoldim: yashil movut qoplangan va oyoqlari shertamg'a eski stol, besh-oltita har xil kursi, bitta telefon, u ham devorga qoqilgan. Shermat akaning qovoqlari qizarib, tomog'i lipilladi, aftidan, juda ham xo'rliqi kelib ketdi. U o'zini bosib olganidan keyin taomilga ko'ra, xizmatchilarni chaqirtirdi va ularga qarab bir necha so'z aytdi:

– Men bugungi kunda sizlar bilan ishlashlik sharafiga erishib turibman. Bitta rahbarning qo'lidan hech ish kelmaydi, qachonki rahbarlikda ishlaydigan odamlar vazifani ortig'i bilan bajarmasalar...

Shermat aka ilgarilar bunaqa vaqtda qog'ozga qarab uzoq va qizg'in so'zlar edi, hozir so'z, nazarimda, kabinetga yarasha bo'ldi. Odamlar tarqalishdi. Shermat aka uzoq sukut qilganidan keyin boshini ko'tarib, menga ma'yusgina qaradi.

– Nima bo'layotibdi o'zi? So'ngan vulqon! Vulqon so'nsa, olov, tutun chiqarmay qo'ysa ham teshigi qoladi-ku! Yerdagi olov, tutundan ko'ra tog'ning cho'qqisidagi teshik yaxshi emasmi? Xotiningga telefon qil, bitta achchiq osh qilib tursin!

Men uyga telefon qildim. Idoradan chiqib, katta yo'lga tomon yurdik. Katta yo'l bo'yiga kelganimizda Shermat aka menga, yo'q, menga emas o'ziga dedi:

– Ko'kragingni ko'tarib yur, ko'rgan odam, mashinasi bor-u, oyog'ini yozgani piyoda yuribdi, desin!

Mashinalar keti uzilmay u yoqdan bu yoqqa g'izillab o'tayotgan katta ko'chani kesib o'tishimiz kerak edi, men chopib o'tib oldim. Shermat aka g'oz yurishini buzmay bita-bitta qadam tashlar edi. Bir shofyor do'ng'illadi, yana biri chaparosta qilib so'kib tashladi. Shermat aka yo'lkaga chiqib olganidan keyin chuqur xo'rsindi:

– Mana, xizmatni qilib-qilib yetib kelgan joyimiz shu bo'ldi, endi shofyorlardan ham so'kish eshitadigan bo'lib qoldik! Nima bo'layotibdi o'zi!

Sal jadallasak bo'lar edi, osh lanj bo'lib qoladi.

NURLI CHO‘QQILAR

*Goho yer mehrini o‘ylarkan,
Esga tushar dorning siyog‘i,
Ajab hikmat, odam o‘larkan
Uzilganda... yerdan oyog‘i.*

Abdulla Oripov

To‘qqizinchi sinf a‘lochilaridan, temir-tersakni hammadan ko‘p yig‘ib, oti radiodan aytilgan va maktab ma‘muriyatidan rahmatlar eshitgan Zuhraxon degan qiz yo‘qolib qoldi.

O‘sha kasofat shanba kuni maktabdan qaytishda Zuhra kitob-daftarlarini opasi Fotimaga berib, lola tergani qirga chiqqan ekan, qaytib kelmabdi. Uning ota-onasi avvaliga qarg‘ab, keyin yig‘lab, butun lolazorni, butun qishloqni taka-taka qildi. Maktab ma‘muriyati bulardan ham ko‘proq jon kuydirdi – jamoa kengashiga aytib butun qishloqni oyoqqa turg‘izdi, tumanga ma‘lum qildi, chunki sinfda a‘lochi qiz to‘rtta bo‘lsa – Zuhra uning yigirma besh foizini tashkil qilar edi.

Chol-kampir boshqa xunuk xayollarga bormaslik uchun bir-birini ovutdi: Zuhra qoqvosh, ta‘bi nozik, dimog‘dor qiz bo‘lib, maktabdoshlariga qo‘shilmas edi, shahardan lola tergani chiqqan qizlardan birontasi ta‘biga yoqib, o‘sha bilan o‘ynab ketgan bo‘lsa ajab emas. („Biron yigit bilan qochib ketmadimikan“, deganga til bormas edi.) Ko‘ngliga yo‘l berish mumkin bo‘lgan va birdan bir xayriyatli gumon shu bo‘lib qoldi. Haqiqatan, shanba va yakshanba kunlari shaharlik yoshlar bitta danak topsa, shu lolazorga kelib chaqib yer edi. Bularning ichida chiroyligi bor, sho‘xi bor, boyvachcha tabiati bor, bevoshi bor...

Buning ustiga, Zuhra nihoyatda ko'zga yaqin, bir qaragan kishi ko'zi xira tortib, yana qaragisi kelar, xususan, xonatlas ko'ylak kiyib sochini „laylak uya“ qilganida maqtoviga „chiroyli“ degan so'z goh kamlik, goh eskilik qilib qolar edi.

Zuhra o'ziga munosib, ya'ni yaxshi o'qiydigan suqsurdakkin biron yigit bilan ketgan, degan umidda chol bilan kampir biroz taskin topgan bo'ldi-yu, lekin Fotima baloga qoldi: „Zuhra lola tergani boraman desa, bitta o'zini yuboraverdingmi? Birga borsang, oyog'ingga kuydirgi chiqarmidi, muncha noshud-notavon, muncha ham anqov-lakalov bo'lmasang!“

Kampir bunaqa gaplarni alam ustidagina emas, umuman, kuyib aytar, chunki sho'x va shaddod Zuhraga qaraganda Fotima bo'shtobroq, sho'xlik husnning pardozi bo'lsa kerak, ikkovi bir olmaning ikki pallasi bo'lsa ham, Zuhraning oldida uning istarasi so'nikroq ko'rinar edi.

Oradan o'n kun o'tgach, Fotima maktabdan yig'lab keldi: Zuhra tufayli sinfda davomat foizi kamayib ketgani uchun kom-somol qo'mitasining kotibi uni sinf daftaridan o'chirmoqchi bo'libdi. Bu gap chol-kampir uchun Zuhraning o'limi xabari bilan barobar bo'ldi. Fotima yana zixnovga qoldi:

– Sen palpis-pandavaqi bo'lmasang, boshimizga shunday kunlar tushmas edi! Zuhra sendan kichik, lolazorga boraman, deganida yo'lini to'ssang, unamasa, sochidan sudrab olib kel-sang bo'lmasmidi! Ahvoling shu bo'lsa, holingga voy, er olmaydi, boshimga yostiqlik bo'lasan!..

Fotima bunaqa ta'na-dashnomlarni ko'p eshitdi, nihoyat, jon-jonidan o'tib ketdi-yu, yig'lab dedi:

– Ayajon, hamma aybni menga to'nkayvermang, axir, Zuhraga mening so'zim emas, o'zingizning so'zingiz ham o'tmas edi-ku? Hu ana unda, ozib-yozib bir ish buyurib: „Qizim, to'rttagina piyoz archib ber“, deganingizda teskari qarab: „Men senga malay emasman!“ degani esingizdan chiqdimi? Shunda ham indamadingiz. Men esimni taniganimdan beri sizga qarashaman, ro'zg'or ishini butkul qo'limga olsam-u, sizni yetti qavat ko'rpachaga o'tqazib qo'ysam deymen! Nahot ota-onaning izzatini, xizmatini qilgan kishi malay bo'lsa? Hamma ayb

o'zingizda, yaxshi o'qisin, deb Zuhrani juda erkalatib yuborgan edingiz! Qizimning qo'li qavaradi, deb o'smasini ham o'zingiz siqib berar edingiz!

Kampir Fotimaning so'zlariga qarshi lom-mim deyo olmay qoldi: haqiqatan, o'zi vaqtida o'qiy olmay qolib, hayotida nima kamlik, qanday qiyinchilik tortgan bo'lsa, hammasini ilmsizlikdan ko'rgan, zehni o'tkir Zuhraning ilmga tezroq to'lishini ko'zlab, uning maktabdagi qilday yutug'i oldida uydagi filday gunohini payqamagan edi. Shundan keyin Fotima zixnovdan qutuldi, lekin kampirning g'amiga g'am qo'shildi, Zuhradan xat kelguncha yaqin bir oy bo'yi o'zini o'zi yeb, bir burda bo'lib qoldi.

Zuhra bosh-keti yo'q to'mtoq xatida shunday debdi:

„Turmush o'rtog'im bilan ko'nglimizning amrini bajarib, baxtiyor oilalar safidan mustahkam o'rin egalladik va baxtli turmush quchog'ida oqib, kelajakning nurli cho'qqilari tomon bormoqdamiz. Sizlar feodalizmning uqubatli quchog'ida yashagansizlar, yuksak ideallarga asoslangan muhabbat nima ekanini bilmaysizlar, shuning uchun mendan xafa bo'lmanglar, xursand bo'ladigan kunlaring yaqinlashib kelmoqda“.

Fotima xatning boshiga — „aziz dadajonim, mehribon onajonim“, oxiriga — „sizlarga sihat-salomatlik tilayman“, degan so'zlar qo'shib o'qidi. Xatda na manzil bor, na imzo, konvertga shahar o'n birinchi aloqa bo'limining muhri bosilgan edi.

Xatning „baxtli turmush, nurli cho'qqi“ degan joylari kampirga tasalli berdi. Lekin chol xatni Fotimaning qo'lidan yulqib oldi, qo'yniga tiqdi-yu, to'nini yelkasiga tashlab shaharga jo'nadi va shu ketganicha bir hafta deganda keldi: Zuhrani qidirib o'n birinchi aloqa bo'limiga qarashli hamma xonadonga bir-bir bosh tiqibdi, maktab, idora, korxonalardan so'roqlabdi, nihoyat, shahar militsiya boshqarmasiga uchrabdi. Militsiya to'rt kundan keyin: „Shaharga bunaqa ayol yozilgan emas“, deb javob beribdi.

Kuzga yaqin tumanda katta majlis bo'lgani, majlisda Zuhra va uning maktabi og'izga tushgani, xunuk-xunuk gaplar aytilgani to'g'risida mish-mish tarqaldi. Bu mish-mishlar ramaqda jon bo'lib yurgan kampirni yiqitdi. Kampir uzoq yotib qoldi.

Qish o'tdi. Bahor keldi. Zuhraning na tirigidan darak bor edi, na o'ligidan. Chol ba'zan juda kuyib ketgan vaqtlarida boshiga mushtlab: „Juvonmargga aza och, aza ocha qol“, deb yig'lardi.

Fotima maktabni bitirdi. Uning niyati yana o'qish edi, biroq chol-kampir: „O'qish shu bo'lsa – bas, maktablarga o't tushsin“, deb turib oldi. Bundan tashqari Zuhra bunaqa bo'lganini, onasi ne ahvolda yotganini ko'rib Fotima bu niyatidan qaytdi, ish so'rab raisning oldiga bordi. Rais Fotima haqida onasining „noshud-notavon“ qabilidagi so'zlarini eshitgan ekan, uning aftiga ham qaramasdan, ferma mudiri ixtiyoriga yubordi va ketidan mudirga telefon qilib „Ish-pish topib ber“, dedi.

Fotima fermada „ish-pish“ qilib yurgan edi, bir kuni gapdan gap chiqdi-yu, Fotima sigir degan jonivorning befarosatligidan nolib: „Men rais bo'lsam, sigir boqib o'tirmas edim, olimlar bilan birgalashib, yem-xashakning o'zidan sut oladigan mashina chiqarar edim“, dedi. Sog'uvchilar xo'p kulishdi. Bu gap raisning ham qulog'iga yetgan ekan, fermaga kelganida Fotimaning yelkasiga qoqib: „Durust, durust, kallada xom xayol bo'lsa ham bo'lgani, kalla bo'sh turmagani yaxshi“, dedi va oradan ko'p o'tmay uni sog'uvchilikka o'tkazdi. Bu kunlarda ferma sigirlarni mashinada sog'ishga o'tgan bo'lib, sigirlar hali o'rganmagan, ko'pi mashinaning ichagini ko'rsa yuragi yorilib, boshini sarak-sarak qilar, pishqirar, sog'uvchini suzish payida bo'lar edi. Fotima pastdan yuqori bo'lganiga suyunib, mashinaga qiziqib, bu ishga shavq bilan kirishib ketdi.

Kampir o'sha yotganicha qovun pishig'ida biroz o'ng'arilib o'midan turdi, lekin ko'p o'tmay yana yotib qoldi, shu yotganicha bo'lak turmadi – vafot qildi. Zuhra azaning to'qqizinchi kuni kirib keldi. Chol uni ko'rib qarg'ashga og'iz ochdi-yu, lekin qarg'ayolmadi, „Bo'ying uzilmasin, bolam“, deb ho'ngrab yubordi. Zuhra kattakon qizil ro'mol o'rab olgan, katta ro'molchasini lunjiga bosib askarchasiga g'oz turar, aftidan, onasining xotirasini o'zi-cha hurmatlar edi. Uning kelganini eshitib, qo'ni-qo'shni ko'ngil so'ragani chiqishdi. Zuhra xotinlarga orqasini o'girib turaverdi. Fotima bechoraning yuzi shuvut, deb o'yladi-da, uni sekin turtib:

– Bunaqa vaqtda hech kim o'tgan gapni o'ylamaydi. Uyalma, bularga bir nima degin... – dedi.

Zuhra yuzi shuvut emas, xotinlarning ko'ngil so'rashini ham, bunga javoban „ko'nglimni ko'targanlaring uchun rahmat“ degan ma'nodagi gapni ham eskilik deb bilgani uchun shunaqa qilib turgan ekan, Fotimaga yalt etib qaradi:

– Nimadan uyalaman, erkin muhabbat masalasini Navoiy, Tolstoylar ko'targan! – dedi-yu, burilib uyga kirdi-ketdi.

Fotima odamlardan xijolat bo'lib, uni kasalga chiqardi.

Fotima odamlarni kutdi, uzatdi, ayvonda ne mahalgacha otasi bilan gaplashib o'tirdi, keyin unga joy solib berdi-da, yotgani uyga kirdi. Zuhra hanuz uxlamagan ekan, yig'layverib shishib ketibdi. Buni ko'rib Fotimaning gina-kudurati yozildi, uning qilmishi, yozgan to'mtoq xati, boyagi gapi xususida ko'ngliga tugib qo'ygan o'pka-ta'na so'zlarini aytmadi, aksincha, uni yupatdi, turmushini so'radi. Zuhra bundan o'n bir oy muqaddam qornida besh oylik bolasi bilan eridan chiqqan ekan.

– Ota-onasi feodal, feodalizmning uyasi, meni cho'ri, uy cho'risi qilmoqchi bo'lishdi! O'zing bilasan, uy-ro'zg'or ishiga uquvim yo'q, qozon-tovoqni jinimdan battar yomon ko'raman. Shuning uchun ayam meni faqat o'qitganlar, men ham yaxshi o'qiganman. Yo'q, bularga men oqsoch bo'lishim kerak ekan! Xizmatchi olgani qo'yishmadi, „Moskvich“imizni sottirib yuborishdi. Bundan tashqari: „Yengsiz ko'ylak kiyma! Birovning oldida kerishma! Qahvaxonaga muncha ko'p borasizlar!..“ Bezor bo'ldim! Chiqdim ketdim!.. Lekin erim meni yaxshi ko'rardi: qo'lida ko'tarib yurardi, ko'chaga chiqsa, albatta, bir nima olib kelardi... Bechora uch-to'rt oy xo'p qatnadi, yalindi... „O'sha ota-onang bor ekan, uyingni yelkamning chuquri ko'rsin“, dedim. Uch marta onasi, bir marta otasi keldi, ikkovini ham qabul qilmadim!

„Qabul qilmadim“, degan gapni Fotima hazm qilolmadi, katta boshini kichik qilib kelgan va eshikdan qaytgan mo'ysafidlarni ko'z oldiga keltirib yig'laguday bo'ldi.

– Ering ota-onasidan kechsinmi? – dedi.

– Kechmasa ham... yoshlar yashashi kerak!

– Bularni to‘rqovoqqa solib shipga osib qo‘yish kerakmi? Shu talabni ering qo‘ysa, sen nima der eding?

Zuhra „Bunaqa gaplarni sen tushunmaysan“, degan ma’no-da boshqa gapga o‘tdi:

– Maktabni durustroq bitirdingmi? Sening toleyingga ayam bunaqa bo‘lib qoldilar... Yanagi yilga qaysi institutga kirasan?

Fotima hayron bo‘lib so‘radi:

– Dadamni yolg‘iz tashlab qayoqqa boraman?

– To‘g‘ri, lekin dadam dunyodan o‘tib borayotibdi, sen dunyoga endi qadam qo‘yayotibsan!

Fotima esnab:

– Ishga kirdim, fermada sigir sog‘ayotibman... – dedi.

Zuhra birdan boshini ko‘tardi:

– Nima? O‘n yil o‘qib sigir bilan tappidan boshqa narsaga aqling yetmadimi?

Zuhra arazlab orqasini o‘girdi, lekin Fotima bu ishga vaqtinchalik, noilojlikdan kirganini, o‘qish to‘g‘risidagi rejalarini aytar, deb xo‘p kutdi, biroq Fotima hayal o‘tmay mushukchaday mayin xurрак otdi.

Fotima tong yorishganda uyg‘ondi. Zuhra undan oldinroq turib, ketib qolibdi – kim biladi, ertalab yana odam yig‘iladi, dedimi, yo „Erimdan chiqqanimni Fotima aytib qo‘yadi“, degan o‘yda otasiga ro‘para bo‘lgani yuzi chidamadimi...

Zuhraning iziga tushib bo‘lmadi. Fotima uning erdan chiqqanini dadasiga aytmay qo‘ya qoldi, yarashib ketar, deb o‘yladi.

Oylar o‘tdi.

Bu orada Fotima ishga sho‘ng‘ib ketdi. Ma’lum bo‘lishicha, sigir degani yem-xashak, sut-u tappidan, sog‘uvchilik ishi yelin tortish-u sut chiqarishdangina iborat emas, sigir degan maxluq shuncha befarosatligi bilan sog‘uvchining mehrini, mehnatini, bilimini sezar, shunga qarab sut berar ekan. Fotima shuni bilganidan keyin ishda kun sayin ochila bordi, shunday bo‘ldiki, rais hisobot-saylov majlisida „kesakdan o‘t chiqqani“ga xursandlik izhor qilib, bir qancha qiziq gaplar gapirganidan keyin uni ilg‘or sog‘uvchilar qatoriga qo‘shdi. Yaxshi sog‘uvchi bo‘lgani, rais qo‘shig‘iga qo‘shgani uchun Fotima kolxozda

otning qashqasi bo'lib qoldi. Faqat sho'xlik-shaddodlik emas, shuhrat ham husnning pardozi ekan, shekilli, Fotima birdan ochilib ketdi: ana qora yolqin tashlaguvchi ko'zlar-u, ana tutab turgan payvasta qoshlar-u, yoshlarning ishtahasini ochadigan kuldirgichlar-u... Zuhra xonadonga dog' solib ketganidan keyin ko'p odam: „Endi Fotima qari qiz bo'lib o'tirib qoladi“, deb taxmin qilgan edi, yo'q, jazman ustiga jazman chiqaverdi: raisning qaynisi, kolxozning montyori, buxgalterning o'g'li, ximizator, apteka mudiri... Fotima yaqinda o'qishini bitirib fermaga veterach bo'lib kelgan Samijon degan yigitga mayl berdi.

Samijon ko'p mulohazali yigit ekan, to'y cholga ham tatisin, degan maqsadda Zuhrani xo'p qidirdi, olti hafta qidirib, oxiri daragini topdi. Uning bir o'rtog'i Zuhrani shahar kutubxonasi-ning zalida ko'ribdi. Zuhra zalda o'tirgan bo'lsa, demak, kutubxonaga a'zo, a'zo bo'lsa o'sha yerda manzili bo'lishi kerak.

Ikkovi shaharga borib, haqiqatan, kutubxonadan Zuhraning manzilini topdi. Zuhra markaziy hammom qoshidagi sartaroshxonada kassir bo'lib ishlar ekan. Samijon eshikda qolib, sartaroshxonaga Fotima kirdi va ko'k yog'och panjara ichida o'tirgan Zuhrani ko'rib yuragi shig' etib ketdi: ozib cho'p bo'lib ketibdi, bukachayibdi, shunday sochdan chilvirdakkina ikkita kokil qolibdi...

Zuhra Fotimaga ko'zi tushib, xuddi yalang'och o'tirganida ustiga birov kirib qolganday shoshib, sariq ro'molini yelka aralash boshiga tashladi, beixtiyor panjaradan chiqib keldi.

– Nega, nega kelding?... Men bu yerda vaqtincha ishlab turibman.

– Yaxshimisan... Ering yaxshimi, – dedi Fotima „yarashdingmi“ deyolmay.

– Ketib qolgan, allaqachonlar ketib qolgan. Leningradda, o'qishda...

– Bolang katta bo'lib yuribdimi?

– Venera bog'chada, – dedi Zuhra va bundan ortiq gap so'rashini istamadi, shekilli, o'zi savol berdi: – Erga tegayotgan emishsan deb eshitdim, kim o'zi?

Fotima to'y uning qishloqqa borishiga qarab qolganini aytishga shoshilib:

– O‘zimizning qishloqdan, fermada vetvrach, – dedi.

Zuhra labini burdi.

– Sigir doktori degin! Tappi tappidan yiroq tushmas ekan-da.

Fotimaning dami ichiga tushib ketdi. Shu asnoda Samijon kirib keldi. Fotima ikkovini tanishtirishini ham bilmay qoldi, tanishtirmasligini ham, lekin uning Zuhraga tomon iljayib borayotganini ko‘rib „Samijon!“ – deyishga majbur bo‘ldi. Zuhra kuyov shu ekanini bilib, unga ko‘z qirini tashladi, hindchasiga kaftlarini juftlab ta‘zim qilib qo‘ya qoldi. Samijon o‘sal bo‘lib to‘xtadi, so‘rashgani uzatmoqchi bo‘lgan qo‘lini ko‘ksiga qo‘yganicha orqaga tisarildi. Shu on bir mijoz kassaga pul to‘lagani keldi-da, Zuhra chopib borar ekan, Fotimaga qarab: „Bir aylanib kelinglar, keyin uyga boramiz“, dedi. Samijon ta‘zim qilib chiqib ketdi. Fotima Samijonning oldida Zuhraning qilmishidan uyaldi, uni uzib-uzib olmoqchi bo‘lib panjaraning oldiga bordi, lekin uning mijoziga qilgan muomalasidan yuragi tor, jizzaki bo‘lib qolganini fahmlab, shashtidan qaytdi.

– Zuhra, jigarim, – dedi hazil yo‘sinida, – onang hindi emas edi-ku, kuyov bilan o‘zimizcha qo‘l berib so‘rashesang nima qilardi? „Bir aylanib kelinglar“, deganing nimasi, uyingga olib boradigan bo‘lsang, manzilingni ayt, kalitingni ber, biz borib turaylik!

Zuhra qip-qizarib ketdi, cho‘ntagidan kalit olib, ikki barmog‘i bilan Fotimaga uzatdi, manzilini aytdi.

Fotima Zuhraning qilmishi haqida uzr so‘rab Samijonga uning hali odam ko‘rmaganini, adab-odob o‘rganmaganini, shu tufayli bo‘lsa kerak, uyi buzilganini aytib berdi.

Zuhra istirohat bog‘idan nari to‘rt qavatlik imoratning zinasi ostidagi uyda turar ekan. Fotima sirtqi eshikni ochib yo‘lakka kirdi, ikki tomonda ochiq turgan eshiklardan uy bilan oshxonaning ahvolini ko‘rib Samijondan nomuslarga o‘ldi.

– Voy, kim aytadi shu uyda xotin kishi, yoshgina juvon turadi deb!

Samijon uni xijolatdan chiqarishga shoshildi:

– Ziyoni yo‘q, ayni muddao! Zuhraxon yosh, yolg‘iz, oyog‘i toyilmadimikan deb qo‘rqqan edim, yo‘q xayriyat... bu uyga er-

kak zoti emas, odam bolasi oyoq bosmaganga o'xshaydi. Bechoraning dugonasi ham bo'lmasa kerak.

Ikkovi uy bilan oshxonani yig'ishtirdi, tozaladi.

Ishdan keyin Zuhra sariq qog'oz xaltachada bir nima ko'tarib keldi, oshxonaga kirib ketdi-yu, ko'p o'tmay uyga tovoqda ovqat ko'tarib kirdi. Ovqat, aslida, chuchvara bo'lib, qaynatishda sovuq suvga solingan bo'lsa kerak, xamiri bilan qiymasi qorishib yotardi. Zuhra do'kondan olingan tayyor chuchvarani qaynatishni ham bilmaganidan zarracha xijolat emas, aksincha, qozon-tovoqqa yo'qligini shu bilan yana bir marta pisanda qilganidan mamnun ko'rinar edi.

Fotima tegishdi:

– Ilgari ayamga malay, qaynanangga cho'ri bo'lib qolishdan qo'rqib, qozon-tovoqqa qo'l urmasding, endi nimadan qo'rqa-san, hech bo'lmasa o'zing uchun o'rgansang bo'lmaydimi?

Zuhra kuldi.

– Shu bilganim o'zinga yetadi, chuchvaradan maqsad go'sht bilan xamir yeyish bo'lsa, ikkovi ham turibdi, qo'shib yeyaveraman!

– Axir, bir kuni ering kelar, yarasharsizlar...

Zuhra yarashishdan umidi bo'lmasa kerak:

– Men ozodligimni hech qanaqa erga alishmayman! – dedi.

– Yolg'izlikning o'zi bir tutqunlik emasmi? – dedi Samijon kulib.

Zuhra eri to'g'risida qizishib gapira ketdi, bu gaplarning tagida faqat: „Mening qadringa yetmadi, menday xotinning qadriga yetmadi“, degan bir alam yotar edi. Bu alam, aftidan, uni kemirib, so'rib, darmonini quritibdi va „Dunyo shu o'zi, hayotda hech kim o'z qadrini topolmaydi“, degan ko'yga solib qo'yibdi. Endi ma'lum bo'lishicha, Zuhraning uy tutishi, kiyim-boshi, o'ziga qaramay qo'yganligi shuning oqibati, hozirgi har bir gapi, harakati shuni ta'kidlar, hatto dasturxonni yig'ishtirganida, bo'sh tovoqni olib chiqib ketayotganidagi raftori, aft-angori, butun vujudi „E, olam eli, mana ko'rdingizmi, men nechog'lik xorlik, zorlik tortayotibman!“ deb turganga o'xshar edi.

Choy mahali hech kimdan sado chiqmadi. Samijon gap ochishning mavridi keldi, degan ma'noda Fotima bilan ko'z urishtirib olganidan keyin:

– Kuyov bilan bunaqa arazlashib qolgan bo'lsalaring, yakka o'zingiz shahri azimda nima qilasiz, qishloqqa keta qo'laylik? – dedi.

Zuhra anchadan keyin javob berdi:

– Shahardan qishloqqa... bir qadam orqaga qaytish bo'lmas-mikan?

Fotimaning achchig'i keldi.

– Orqaga qaytish bo'lsa nima, nurli cho'qqidan tushib qolasanmi?

Zuhra bir vaqtlar ota-onasiga yozgan xatida: „Kelajakning nurli cho'qqilari tomon bormoqdamiz“, degani esida bor ekan, rangi bo'zarib ketdi.

– Ta'na qilma! – dedi labi pirpirab. – Men nurli cho'qqiga yetolmagan bo'lsam... sigir minib sen yetib borasan!..

Bu gap Samijonga ham tegib ketdi.

– Odam intiladigan cho'qqi tog' cho'qqisi singari bulutlar orasida emas, yerda bo'ladi, – dedi Samijon.

Fotima uning javobiga qanoat qilmadi:

– Ayam mendan rozi bo'lib ko'z yumdilar, dadam ming marta rozilar: dugonalarim, qavm-qarindosh, butun kolxoz mendan rozi, mening uchun bundan balandroq cho'qqi bormi? Sendan kim rozi? Hatto suyib olgan ering ham rozi bo'lmabdi-ku! Sen qanaqa cho'qqiga intilgan eding?

Zuhra pushti ro'molchasini lunjiga bosganicha kursiga qapishib qoldi. Uning ahvolini ko'rib Fotima shu gapni gapirganidan pushaymon bo'ldi. Zuhraoning ko'zlari yumuq, qalin kipriklari orasidan yosh sizar edi. Zuhra turib-turib birdan Fotimaga o'zini otdi, uni qattiq quchoqladi, ichidan xuruj qilib kelayotgan faryodni yutish uchun yuzini uning qorniga ishqab to'lg'andi, ingradi, so'ng, o'zini yerga otdi-yu, boshini karavotning poyasiga bir necha marta urdi. Samijon uni ko'tarib karavotga yotqizdi. Fotima nima qilishni bilmas, qo'rqib nuqul: „Mengina o'lay!“ der, uning boshini silar edi...

Bugun shanba kuni Zuhra qizini bog'chadan olishi kerak ekan, vaqtida bormagani uchun qorong'i tushganda murabbiyasi Venerani olib keldi. Zuhra bularning tovushini eshitib ko'zini ochdi. Murabbiya Zuhraning kasalligini ko'rib hol-ahvol so'radi, keyin Venerani unga tomon yo'lladi. Venera uning etagidan mahkam ushlab turaverdi. Fotima darrov sezdi: Zuhra yuragi torlik qilgan paytlarda qiz bechorani ko'p urishib, ehtimol, urib o'zidan bezdirib qo'yibdi. Buni Samijon ham payqadi. Haqiqatan, Fotima „kel“ deb qo'l cho'zgan edi, qiz biroz begonasirasa ham yugurib bordi va uning quchog'iga o'rناshib, onasiga xo'mrayib qaradi.

Mehmonlar to'rt kun turib qolishdi. Fotima Zuhra bilan, Samijon mehmonxonada yotib yurdi. Venerani bog'chaga el-tishmadi, Samijon o'ynatib, javratib yurdi.

Beshinchi kuni Zuhra butkul tuzalib, ishga chiqadigan bo'lgandan keyin, mehmonlar ketadigan bo'lishdi. Zuhrani qishloqqa, hatto to'yga taklif qilish ham noqulay bo'lib qoldi. Bular uchun cholg'a: „Zuhra eson-omon yuribdi, qizi katta bo'lib qolibdi“, degan xabarni eltish ham katta gap edi.

Zuhra bularni avtobus bekatiga kuzatib chiqdi. Avtobus tayyor ekan. Fotima Venerani ko'tarib olgan, avtobusga chiqqanida uni Zuhraga uzatgan edi, Venera, dod, deb Fotimaga chirmashib oldi, unga ham ishonmay Samijonga intildi. Zuhra xijolat bo'ldi. Shu choq avtobus yo'lovchilarni qistab ustma-ust gudok berdi. Fotima yopilayotgan eshikdan avtobusga chiqib, bolani derazadan Zuhraga uzatmoqchi bo'ldi. Venera yana chirillab, Fotimaning sochini changallab oldi. Avtobus ketidan tutun chiqarib, yurib ketdi.

Samijon derazadan boshini chiqarib qichqirdi:

– Zuhraxon, o'zingiz borib olib keling! Shu hafta ichi boring, kutamiz!

Zuhra ko'zi jiqqa yoshga to'lib, qo'lidagi katak ro'molchasini siltadi: shunday yaxshi qizi borligini, uni ko'p urishib o'zidan bunchalik bezdirib qo'yganini endi payqadi; bilagiga tashlab olgan nimchasi oyog'i ostiga tushganidan bexabar, avtobusning ketidan bir-ikki qadam bosdi...

M U N D A R I J A

Dumli odamlar	5
Mirzo	14
Anor	18
Jonfig'on	23
Adabiyot muallimi	27
Ayb kimda	30
San'atkor	33
O'jar	35
Yillar	40
Asror bobo	45
Xotinlar	59
Ko'k konvert	76
Kampirlar sim qoqdi	80
Karavot	84
Kartina	89
Ming bir jon	99
Mahalla	105
So'ngan vulqon	111
Nurli cho'qqilar	116

Adabiy-badiiy nashr

ABDULLA QAHHOR

MING BIR JON

Hikoyalar

„Ziyo nashr“
nashriyoti

Toshkent – 2019

Muharrir	<i>Abdurahmon Jo'rayev</i>
Badiiy muharrir	<i>Bahodir Ibrohimov</i>
Musahhih	<i>Ibrohim Jovliyev</i>
Sahifalovchi	<i>Surayyo Sunnatullayeva</i>

Nashriyot litsenziyasi AA № 0008, 27.03.2019

11.10.2019-yilda bosishga ruxsat etildi. Qog'oz bichimi 84x108 ¹/₃₂

Ofset qog'oz. „Times“ garniturasida ofset usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 6,72. Nashriyot-hisob tabog'i 6,7.

Adadi 10000 (2-zavod 5000). Shartnoma № 65–19.

Buyurtma raqami 974.

„Ziyo nashr“

Mas'uliyati cheklangan jamiyati

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 23-mavze, 42-uy.

«Credo Print» MChJ

kitob fabrikasida chop etildi.

Toshkent sh., Bog'ishamol k. 160.

Tel.: 71 234-44-01/05

www.credoprint.uz

SARA HIKOYALAR

ABDULLA QAHHOR

MING BIR JON

ZIYO NASHR

t.me/ziyonashr

www.ziyo.nashr.ru

ziyonashr@mail.ru

ISBN 978-9943-5706-5-8

9 789943 570658